

Deltagande landskapsanalys för vindkraft

TOM MELS OCH SANNA MELS

RAPPORT 6625 • JULI 2014

Deltagande landskapsanalys för vindkraft

Principer, erfarenheter och tillvägagångssätt

Tom Mels & Sanna Mels

NATURVÅRDSVERKET

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00, fax: 010-698 10 99

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-6625-3

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2014

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2014

Omslagsfoto: Stora bilden: Från en båttur i Luleå och Kalix skärgård, en del i en dialogbaserad landskapsanalys. Foto: Michael Taubert. Lilla bilden: Foto: Leif Häggström.

Förord

Det finns ett stort behov av kunskap om hur vindkraft påverkar människor och landskap, marin miljö, fåglar, fladdermöss och andra däggdjur. I tidigare studier av vindkraftsanläggningars miljöpåverkan har det saknats en helhetsbild av de samlade effekterna. Det har varit en brist vid planeringen av nya vindkraftsetableringar.

Kunskapsprogrammet Vindval är ett samarbetsprogram mellan Energimyndigheten och Naturvårdsverket med uppgiften att ta fram och sprida vetenskapligt baserade fakta om vindkraftens effekter på människa, natur och miljö.

Programmet omfattar omkring 30 enskilda projekt och fyra så kallade syntesarbeten. I syntesarbetena sammanställer och bedömer experter de samlade forskningsresultaten och erfarenheterna av vindkraftens effekter inom fyra olika områden – människor, fåglar och fladdermöss, marint liv och däggdjur. Resultaten från Vindvals forskningsprojekt och syntesarbeten ska ge underlag för miljökonsekvensbeskrivningar och planerings- och tillståndsprocesser i samband med etablering av vindkraftsanläggningar.

För att säkra hög kvalitet på redovisade rapporter ställer Vindval höga krav vid granskning av och beslut om forskningsansökningar, och för att godkänna rapportering och publicering av forskningsprojektens resultat.

Den här rapporten har skrivits av Tom Mels och Sanna Mels vid Uppsala Universitet, Campus Gotland. Skribenterna svarar för innehåll, slutsatser och rekommendationer. Alla översättningar från originaltexter har också gjorts av författarna. Ett stort tack riktas till alla som på olika sätt har deltagit i projektet, och då särskilt till alla intervjupersoner som generöst har delat med sig av sina erfarenheter och synpunkter.

Vindval i juli 2014

Innehåll

FÖRORD	3
SAMMANFATTNING	6
SUMMARY	9
1. INLEDNING	13
Trivialisering: landskapsbilden och de ”riktiga” miljöhoten	13
Tolkningsföreträde: landskapsanalysens landskapsvärden	15
Vardagslandskapet och landskapsanalys underifrån	17
Rapportens ambition	20
Vägledande frågeställningar och disposition	21
2. PLANERINGSTEORI, DELTAGANDE OCH LANDSKAP	23
Perspektiv på planering	23
Planering och den kommunikativa vändningen	25
Landskap som planeringskategori	29
Slutsats	33
3. PLANERINGSPRAKTIK OCH POLICYUTVECKLING	35
Landskap i planering och miljölagstiftning	35
Plan- och bygglagen, tillstånds- och lokaliseringsprövning	36
Landskapskonventionen och regionala landskapsstrategier (RLS)	39
Slutsats	43
4. LANDSKAPSANALYS I INTERNATIONELLT PERSPEKTIV	44
Landskapets plats i internationell vindbruksforskning	45
Landskapsbild och utformning	47
Landskapskaraktären	49
Landskap som identitetsbärare	51
Landskapskaraktärsanalys, beskrivning och värdering	57
Slutsats	62
5. DELTAGANDE LANDSKAPSANALYS	64
Ramvillkor 1: landskapsanalysens plats i planeringsprocessen	65
Ramvillkor 2: vardagsupplevelsers plats i landskapsanalyser	65
Deltagande landskapsanalys i ett inledande skede	67
Praktiska steg till en deltagande landskapsanalys	73
Arbetsformer för deltagande landskapsanalys	74
Slutsats	81
6. SLUTSATSER	83
REFERENSER	86

Sammanfattning

Vindkraftsplanering är en komplex process där aktörer med skiftande kunskaper och erfarenheter möts på olika sätt. Åsiktsbrytningar liksom subjektivitet är inneboende delar i planeringsprocessen och måste tas på största allvar. Det är inte minst viktigt vid framtagande av landskapsanalyser. Avsikten med projektet *Landskapsanalys för vindkraft* är att begrunda det befintliga arbetet med landskapsanalyser. Rapporten undersöker resonemang som fokuserar på deltagande och ska ses som en idéskrift och inte som en praktisk handledning.

Rapportens kunskaps- och erfarenhetsinventering kartlägger akademisk litteratur samt några praktiska erfarenheter kring användningen av landskapsanalys i vindkraftssammanhang i Sverige. Studien granskar hur befintliga landskapsanalyser tas fram, vilka kunskaper som anses vara relevanta som underlag, och vilka konsekvenser dagens landskapsanalyser får för deltagande och dialog. Metodiskt baseras studien på en undersökning av offentliga dokument och internationell akademisk litteratur. För praktiker inom fältet – kommuner och länsstyrelser, men även lokala intresseföreningar, vindkrafts-entreprenörer, vindkraftskooperativ och energibolag – ger rapporten inblick i landskapsanalysens applikation i olika vindkraftsammanhang. I ljuset av befintliga erfarenheter har projektet också arbetat fram ett tillvägagångssätt för deltagande i landskapsanalyser för vindkraft.

Projektet är ett led i en övergripande ambition om ökad förståelse för kommunikation och dialog kring landskapet mellan lokalbefolkning, tjänstemän, politiker, projektörer och andra aktörer i vindkraftsplaneringen. I det sammanhanget ses landskapsanalys bland annat som ett redskap för en konstruktiv dialog kring vindkraft bland olika aktörer och som underlag till en omsorgsfull lokalisering av nya vindkraftverk. Samtidigt kan konstateras att den traditionella landskapsanalysen inte fullt ut har utvecklat sin potential. Det finns flera anledningarna till detta.

För det första präglas många landskapsanalyser av ett *teknologiskt tolkningsföreträde*. Det teknologiska tolkningsföreträdet ligger i att landskapsanalyser emanerar från en övervägande specialistdriven process. Landskapet träder fram som en formell kategori, som går att kartera och beskriva med till synes neutrala begrepp (stråk, struktur, landmärken, landskapsrum m.m.), kartor, och bilder. I vanliga fall klarlägger en landskapsanalys landskapets beskaffenhet, tålighet och känslighet och stödjer kommunikation kring hur en utbyggnad kan, eller inte bör ske. För analys av officiellt erkända natur- och kulturvärden är metoden relativt välutvecklad. I en sådan metodik tenderar det vardagliga perspektivet från allmänheten, boende och brukare i landskapet lätt att hamna i skymundan.

Tydligt är detta i s.k. landskapskaraktärsanalyser, vars grundläggande principer har stora likheter med det svenska arbetet med landskap inom vindkraft. Där gör det en rutinmässig uppdelning mellan å ena sidan *beskrivning* och å andra sidan *bedömning*, vilket i någon mening förutsätter skarpa skiljelinjer mellan objektiv faktabeskrivning och subjektivitet, den neutrala experten och

den vinklade publiken, kvantitativa mätningar och kvalitativa värderingar. Vi får därigenom en utpräglad tolkning av landskap som *landskapsbild*, och i betydligt mindre utsträckning en helhetstolkning av landskapet som en plats eller ett vardagslandskap.

Icke-expertbetonade tolkningar av landskapet förblir oftast mindre synliga i formella analyser. Just dessa tolkningar påverkar i hög grad den lokala opinionen kring vindkraft och landskapet framstår ofta som betydligt mer än en visuell yta eller upplevelse. Dessutom är tolkningen av den visuella landskapsbilden i sig starkt präglad av en mängd värderingar, som vilka kopplingar man ser till nyttoaspekter, bruksvärden, tillgänglighet, planeringsprocessens utformning, möjligheten till inflytande på planeringen, jämkning av intressen, m.m.

Studien argumenterar för att landskapsanalys som metod behöver utvecklas vidare för att också kunna ta vara på och inkludera allmänhetens landskapstolkningar och värderingar. I rapporten introduceras begreppet *deltagande landskapsanalys*. Deltagande landskapsanalys har starka band med aktuell planeringsteori och -praktik, men även till utvecklingar inom landskapsforskningen. När det gäller landskap så har den tidigare betoningen av kvantitativt mätbara rumslighet kompletterats med betydligt mer platsorienterade, kvalitativa tolkningar och helhetsperspektiv. I ett vidare planeringsperspektiv, såväl i akademisk litteratur som i svensk och internationell policyutveckling, har begrepp som deltagande, kommunikativ planering och vikten av vardagskunskap, kognitiva och affektiva värden lyfts fram. Till exempel den Europeiska landskapskonventionen bekräftar behovet av en kommunikativ vändning i praktisk planering. Konventionen tangerar därmed i viss utsträckning planeringsideal som framhåller betydelsen av dialog, subjektiva tolkningar och ömsesidigt lärande.

Deltagande hänvisar till utgångspunkten att allmänhetens uppfattningar, intressen, synsätt, kunskap och engagemang är av stor betydelse för arbetet med landskapsanalyser. Rapporten föreslår två enkla men viktiga *ramvillkor* för deltagande landskapsanalys, nämligen:

- Om vardagsupplevelser ska kunna spela en framträdande roll är det avgörande att boende, nyttjare, markägare och andra berörda involveras tidigt i arbetet med landskapsanalysen, och inte inväntar remissrundor och yttrandetillfällen strax före beslut.
- Om vardagsupplevelser ska beredas plats i landskapsanalys behövs aktivt arbete med mänskliga relationer, kommunikation, information, intressen och institutionella förutsättningar.

Detta ställer särskilda krav på hur landskapsanalyser förbereds, genomförs och utvärderas. Specialistens tekniska rutiner och framtagande av relativt standardiserade analyser kan då inte längre vara allenarådande. Istället ska deltagande göra skillnad för de inblandade och för landskapsanalysens resultat. Viktiga ingredienser är deltagande på frivillig bas, öppenhet, inkluderandet av alla intressenter, deltagandeprocessers tillgänglighet, en tydlig dokumentation, skapandet av en lärande atmosfär.

En annorlunda processdesign behövs för att kunna involvera allmänheten från början och genom hela arbetet med landskapsanalyser. Deltagande landskapsanalys kräver en medveten, inkluderande *deltagande processdesign* i planeringen. Deltagande ska präglade hela arbetet med landskapsanalysen, från målsättningen (anpassas efter den aktuella kontexten), resurser och formalia (tid och pengar, diskussionsstil, språkbruk, representation), till hur rapportering av resultat ska gå till. Även när konkreta avgränsningar för arbetet görs, när insamling av information, tolkningar och kunskapsunderlag tas fram, samt vid utvärdering ska deltagande vägas in.

En deltagande processdesign behöver innehållsmässigt stödjas genom *deltagande metoder*. Utan ett aktivt inblandande av allmänheten, boende och berörda förblir landskapsanalyser skrivbordsprodukter med en stark lutning åt specialistkunskap. Någon större förståelse och interaktion med vardagliga landskapsuppfattningar och tolkningar kommer deltagande landskapsanalys inte att kunna förverkligas. Workshops, seminarier och gåturer lyfts fram som speciellt viktiga praktiska metoder med potential för användning i landskapsanalyser. Det är metoder som redan används i den vidare vindkraftsplaneringen och är därmed inte främmande för befintlig praxis i värderingsarbetet inom landskapsanalys. Samtidigt har dessa redskap sällan någon genomgående, styrande roll i landskapsanalyser.

Seminarier kan vara användbara, inte minst för enklare informationsöverföring och diskussion. Workshops kräver däremot betydligt mer aktiva insatser från deltagarna, men har mycket hög potential när det gäller ömsesidigt lärande, dialog och kunskapsöverföring mellan olika deltagare och intressenter. Vandringsmetoden (gäturer) och deltagande kartering (med hjälp av Geografiska Informationssystem, s.k. GIS) är metoder som i en mycket hög grad alstrar kvalitativ kunskap ute i fält och som kan komplettera sedvanliga, mer expertiskrävande former av landskapsanalys.

Summary

Wind power planning is a complex process in which actors with diverse skills and experiences meet in different ways. Diverging opinions and subjectivity are inherent parts of the planning process and must be taken very seriously. This is particularly important in the development of landscape analysis. The purpose of the project *Landscape Analysis for Wind Power* is to contemplate the existing framework for landscape analysis. It is primarily an investigation of participation in a wind power and landscape context and not a practical guide for immediate application.

This report's inventory of existing knowledge and experiences examines academic literature and practical experiences in the use of landscape analysis in wind power contexts in Sweden. The study questions how existing landscape analyses are developed, what knowledge is considered to be relevant, and what impact today's landscape analyses have for participation and dialogue. Methodologically, the study is based on a survey of public documents and international academic literature. For practitioners in the field – Municipalities, County Administrative Boards, but also local associations, wind power entrepreneurs, cooperatives and energy companies – the report provides insight into the application of landscape analysis in various contexts. In light of existing experience, the project has also proposed practical guidelines and methods for participation in landscape analysis for wind power.

The project is part of the overall goal of increasing understanding of communication and dialogue on the landscape, involving local residents, officials, politicians, planners and others occupied or affected by wind energy planning. In this context landscape analysis is being viewed as a tool for constructive dialog about wind power among different actors and as a basis for the careful siting of new wind turbines. At the same time, it can be noted that the traditional way of preparing landscape analysis has not fully developed its potential. There are several reasons for this.

Firstly, many landscape analyses are characterized by a *technological interpretative prevalence*. The prevalence occurs because landscape analyses tend to emanate from a predominantly specialist-driven process. The landscape is emerging as a formal category, which can be mapped and described with the help of seemingly neutral concepts (string, structure, landmarks, landscape spaces, etc.), maps, and images. Normally, a landscape analysis maps a landscape's features, durability and sensitivity, and supports communication on how the development can occur, or should be avoided. For analysis of officially recognized natural and cultural values, the method is relatively well developed. However, using such scientifically biased methods, the everyday perspective from the public, residents and users of the countryside, are easily sidelined.

This is particularly clear in work on the so-called Landscape Character Assessment, whose basic principles are very similar those routinely used in the Swedish wind power context. Here, a standard separation between on the one hand *description*, and on the other hand *assessment* or validation.

In some sense this requires rather sharp dividing lines between objective facts and subjective description, the neutral expert and the angled audience, quantitative measurements and qualitative assessments. The result is a distinct interpretation of the landscape as a *visual landscape*, an image, and to a much lesser extent, an overall interpretation of the landscape as an everyday place.

Non-expert interpretations of landscape usually remain less visible in formal analyses. Exactly those interpretations greatly affect local opinion about wind power. Empirical studies indicate that landscape is much more than a visual surface or experience. Moreover, the interpretation of the visual landscape is strongly influenced by a variety of values, such as the links to commercial aspects, use value, accessibility, the design of the planning process, the ability to influence planning, adjustment of interests, etc.

In other words, the study argues that landscape analysis as a method needs to be further developed in order to be able to seize and include public landscape interpretations and values. The report introduces the concept of *participatory landscape analysis*. Participatory landscape analysis has strong ties to specific developments in current planning theory and practice, but also to developments in landscape research. With regard to landscape it tones down earlier emphasis on quantitatively measurable spaces and promulgates considerably more place-oriented, qualitative interpretations and holistic perspectives. In a broader planning context, both in academic literature and in Swedish and international policy development, it highlights concepts such as participation, communicative planning, and the importance of everyday knowledge, cognitive and affective values. For instance, the European Landscape Convention reaffirms the need for a communicative turn in practical planning. The convention touches thus to some extent upon planning ideals that emphasize the importance of dialogue, subjective interpretations and mutual learning.

Participation refers to the principle of recognizing public perceptions, interests, perspectives, knowledge and commitment as being of great importance to the work of landscape analysis. The report proposes two simple but important *framework conditions* for participatory landscape analysis, namely:

- If everyday experiences are to play a prominent role, it is crucial that residents, users, landowners and other stakeholders get involved early in the process of landscape analysis, rather than just before decisions are taken.
- If everyday experiences are to be accommodated in landscape analysis, active work with human relations, communication, information, interests and institutional conditions is required.

This places special demands on how a landscape analysis is prepared, implemented and evaluated. Specialist technical procedures and the production of relatively standardized analysis can no longer be prevailing. Instead, participation should make a difference for those involved and for the results of landscape analysis. Key ingredients are participation on a broad and voluntary basis, openness, inclusion of all stakeholders, the accessibility of participatory processes, clear documentation available to everyone, and the creation of a social learning atmosphere.

A different planning process design is required to involve the public from the beginning and throughout the entire process of producing a landscape analysis. Participatory landscape analysis requires a conscious, including approach in the planning *process design*. Participation should characterize the development of a landscape analysis, from the formulation of goals (adapted to the context at hand), resources, and format (time and money, discussion style, language, representation), to how the documentation of results should be organized. Participation is also crucial in deciding upon the scope and scale of the analysis, when the knowledge base is assembled, and when the evaluation takes place.

In terms of content, a participatory process design needs to be supported by *participatory methods*. Without actively involving the public, residents and stakeholders, landscape analysis remains a desktop product with a strong dependence on specialist knowledge. Without a better understanding of and interaction with everyday perspectives on landscape participatory landscape analysis will not be viable. Workshops, seminars and immersive walks are highlighted as particularly important practical methods with potential for more extensive use in landscape analysis. These methods are already used in the context of wind power planning, and thus they are not alien to the existing practice. At the same time, these tools often lack a consistently central role in landscape analysis

Seminars can be useful, especially for more immediate transfer of information and limited discussion. Workshops require significantly more active involvement of the participants, but have very high potential for mutual learning, dialogue and knowledge transfer between different participants and stakeholders. Immersive path methods (walks) and participatory mapping (GIS) generate a high degree of qualitative knowledge in the field and can complement traditional, more expertise demanding forms of landscape analysis.

1. Inledning

Vindkraftens påverkan på landskapet har länge varit en viktig fråga för planeringen. I och med vindbrukets kraftiga expansion har också diskussionen om landskapet blivit allt mer intensiv. För en omsorgsfull lokalisering av nya vindkraftverk kan landskapsanalys vara av stor betydelse. När landskapsanalys används vid planering av vindkraft klarläggs vanligtvis landskapets beskaffenhet (strukturer, element, lagligt identifierade kultur- och naturvärden). Analysen fungerar ofta som beslutsunderlag och som stöd i kommunikation kring hur en utbyggnad av vindkraft kan eller inte kan ske. I denna rapport kommer landskapsanalysens roll och dess nuvarande form att granskas närmare.

Föreliggande kapitel ger en första, mycket kort beskrivning av landskapsanalys och dess värdegrund för att kunna rama in vardagslandskapets betydelse och därmed studiens grundidé. De första två avsnitten målar upp en något paradoxal bild kring den traditionella landskapsanalysen och planeringens argumentation kring landskapet i vindkraftssammanhang.

Ett första, övergripande resonemang *trivialiserar* landskapet och landskapsbilden i sin helhet och säger att det lokala landskapet bör underkasta sig större mål i ljuset av övergripande globala miljöhot. En konsekvens av ett sådant resonemang skulle kunna vara att landskapsanalys egentligen inte ska få någon större plats: det finns andra, mycket viktigare mål som behöver uppfyllas, kosta vad det kosta vill. Det andra resonemanget visar upp en landskapsbild som trots försiktiga försök till justeringar fortfarande omgärdas av expertkunskap. En följd av detta är att landskapsfrågor reserveras för de kunniga, vilket även senare i rapporten kommer att beskrivas som en del i ett *teknologiskt tolkningsföreträde*.

Problemet med detta är inte bara det paradoxala i utvecklingen av ett starkt tolkningsföreträde för något som man i själva verket betraktar som trivialt. För den här studien är ett annat bekymmer mer akut: i båda fallen avlägsnas nämligen vardagslivet och vardagslandskapet. Stora delar och fragment av paradoxen kan uppfångas i akademiska skrifter såväl som i den officiella planeringen. Efter en introduktion av problematiken följer i de avslutande två avsnitten en beskrivning av studiens ambitioner och avsikter, och ges en inblick i rapportens upplägg.

Trivialisering: landskapsbilden och de "riktiga" miljöhoten

Att den "vardagliga" värderingen av landskap är helt avgörande för opinionen kring nya eller ändrade landskapselement har belysts i flera studier. Det har i ett bredare perspektiv visat sig avgörande för t.ex. markägares miljöengagemang och förhållande till hållbar utveckling (Stenseke 1997; 2006). Vardagslandskapet spelar därför också en roll för vindkraft.

Vindkraft är en lägesbunden resurs vars landskapspåverkan i vissa fall kan omgärdas av positiva associationer till förnyelsebar energi, lokal tillväxt och nya arbetstillfällen. Vindkraftsetablering kan länka det lokala landskapet till större sammanhang, såsom det kollektiva ansvarstagandet för hållbar utveckling och framtida generationers energiförsörjning. Landskapets betydelse i miljömål som ”storslagen fjällmiljö” och ”ett rikt odlingslandskap” kan relateras till vindkraftens positiva roll i miljömålen om ”begränsad klimatpåverkan”, ”bara naturlig försurning”, ”ingen övergödning” och ”frisk luft”. Även miljöhot som omfattas av dessa mål har stor betydelse för landskapets framtida utveckling. På så sätt kan ett ökat engagemang med till synes lokala landskap och värderingar hjälpa oss att tänka bortom det lokala och individuella intresset.

Miljödebatten sätter våra vanemässiga estetiska överväganden kring landskapsbilden i en annan dager. Filosofen Yuriko Saito har i vindkraftssammanhang utvecklat ett resonemang kring en *aesthetics of sustainability*, eller hållbarhetsetetik. Något förenklat uttryckt påpekar hon att det ofta finns en viss tendens till konservatism i hur vi estetiskt uppfattar våra vardagslandskap. Förändringar generellt, och påtagliga teknologiska förändringar som vindkraftverk i synnerhet, tenderar att alstra motstånd. Samtidigt finns gott om bevis att byggnader, torn, broar och andra landskapselement som ursprungligen kritiserades, numera ses med uppskattning och nostalgi (t.ex. Golden Gate Bridge, Eiffeltornet eller äldre väderkvarnar i Europa). Estetiska uppfattningar är alltså inte bara subjektiva utan också historiskt betingade, snarare än cementerade för all framtid.

Hållbarhetsetetiken avfärdar inte bara föreställningen om en oföränderlig och icke-förhandlingsbar landskapsvärdering, utan motsätter sig också varje omotiverad romantisering av landskapsbilden. Man skulle kunna säga att hållbarhetsetetiken tvingar människor att vidga vyn och inte nöja sig med direkta, oreflekterade sinnesintryck. Landskapsbilden kan nämligen lätt skapa en ytlig optisk illusion som gömmer obekväma realiteter. Om vi aldrig ifrågasätter första intrycket av en till synes harmonisk, ”grön”, och naturlig landskapsbild, kan vi heller aldrig förstå de krafter som tidigare skapat eller numera underhåller landskapet (jfr Mels 1999; Mitchell 1996).

Om sådana krafter och processer är miljöskadliga, kan ett landskap då egentligen ses som hållbart och harmoniskt? Ur ett hållbarhetsetetsikt perspektiv kan ett landskap som är beroende av fossilbränsleanvändning, giftiga kemikalier, och ständigt ökande transportflöden aldrig vara det. Vindkraftens estetiska bedömning bör alltså enligt Saito och andra inte stanna vid en *ytlig* upplevelsetetik som enbart baseras på sinnesförmålor (Saito 2004; jfr Carlson 2001; Thayer 1994).

En sund skepsis mot estetisering är nödvändig, men det innebär inte med automatik att just vindkraft i alla lägen kan betraktas som en symbol och ett obestridligt uttryck för hållbarhetsetetiken. Vindkraftens estetiska kvaliteter kan heller aldrig enbart bedömas utifrån dess miljömässiga förtjänster på en global skalnivå. Det finns alltså en risk för en orimlig *reduktion* och *trivialisering* av svåra samhällsämnen – om tekniska lösningar, estetik, sociala konsekvenser, politiska beslut, osv. – till specifika miljöproblem med skenbart okontroversiella

tekniska lösningar. Ur en miljörettslig synpunkt, bör energilösningar och dess olika konsekvenser betraktas som djupt sociala frågor med en människoskapad ekonomisk, politisk och kulturell dynamik (Mels & Mitchell 2011).

Landskapet är en begränsad resurs som i praktiken samlar en mängd olika politiskt och juridiskt erkända intressen som måste tas hänsyn till. Energitekniska lösningar som vindbruk befrias därmed inte från allt ansvar för kontextuella förutsättningar och sammanhang i vilka de ska utvecklas. I mer toppstyrda energipolitiska lägen kan dock teknologins konsekvenser hamna ”nedströms”, i ett lokalt sammanhang, och just därför reduceras till en ganska ovidkommande bieffekt, ett ”icke-tekniskt hinder” i energipolitiken (Cowell 2010; Moore-Colyer & Scott 2005; Scott & Shannon 2006).

Dessutom uppstår akuta *trovärdighetsproblem* om stora, internationella energibolag presenterar den globala omvandlingen mot en miljövänlig samhällsordning som ett huvudmål. Sådan retorik är inte speciellt övertygande när samma företag också har stora ekonomiska intressen i exempelvis kol-kraftverk, oljeutvinning, och uranbrytning. Slutligen är globala resonemang och teorier om en ny hållbarhetsestetik i sig inte tillräckligt övertygande för en *praktisk* omvandling av estetiska bedömningar eller opinioner. Negativa reaktioner som ”vi får vår utsikt förstörd” eller ”landskapet förfulas” – som är vanligt förekommande i samband med nya vindkraftverk – försvinner inte för det (Klintman & Waldo 2008; S. Mels & Aronsson 2010). Att beteckna sådana reaktioner som mindre relevanta i förhållande till stora globala utmaningar som klimatförändring är alltså av olika anledningar problematiskt och kan inte ge vindbruket fria händer i landskapet.

Visst kan den globala problematiken ge perspektiv på vad vindbruk är, och påverka uppfattningen om dess plats i landskapet. Men istället för att landskapsfrågan blir irrelevant i ljuset av ett överhängande globalt hot, aktualiserar den alltså ett planeringsbehov. Ur ett juridiskt perspektiv ligger det i linje med de formella krav som genom exempelvis plan- och bygglagen (PBL) och miljöbalken (MB) ställs på samråd och en demokratisk dialog med medborgarna kring vindkraftsutbyggnad. Saitos hänvisning till medborgerligt miljöengagemang (*civic environmentalism*) är relevant här med tanke på insikten att en del av lösningen på miljöproblemet ligger i medborgarnas engagemang, medbestämmanderätt, och möjlighet att påverka utformningen av framtiden. Med utgångspunkt i dessa demokratiska anspråk är föreställningar och opinioner om landskapet också av stor betydelse för föreliggande projekt.

Tolkningsföreträde: landskapsanalysens landskapsvärden

Landskapsanalys används ofta som grund för att planera och gestalta lägesbundna förändringar vid utbyggnad av vindkraft. En sådan analys innehåller vanligtvis en faktabaserad studie av landskapselement, strukturer, skala, komplexitet, karaktär och strukturella drag. Resultatet kan i viss mån beskrivas som ett expertlandskap, som har rötter i akademiska perspektiv hämtade från

landskapsarkitektur, ekologi, ingenjörskonst, kulturhistoria, naturgeografi, osv. Förutom i en formell landskapsanalys föredrar planerare generellt att beakta de kvaliteter som är formellt angivna och karterbara, eller mätbara på distans, samt vindkraftsparkens layout och design (färg, höjd, diameter och antal turbiner) vilket alltså inte nödvändigtvis fångar in kvalitativa landskapsaspekter (Cowell 2010; Daniel 2001; Jobert, Laborgne & Mimler 2007; Nadaï & Labussière 2010). Nadaï & Labussière (2009) menar att sådana representationer – ritningar, tvärsnitt och fotomontage som visar på vyer före och efter en konstruktion – tenderar att lyfta fram en begränsad landskapsvy som prioriterar utsiktspunkter och panoramor. Liksom många akademiska skrifter och planeringsdokument uppfattas detta av medborgarna många gånger som ett uttryck för ett ”uppifrån-perspektiv”, trots att det i själva verket är tänkt att beröra landskapets samhälleliga och allmännyttiga dimensioner.

Boverket argumenterar för en helhetssyn på landskapet, vilket ska inkludera frågor kring hur de berörda i en viss samrådsrets ”uppfattar, använder och värderar landskapet” för att kunna starta ”en process som kan ge landskapsanalysen större legitimitet och trovärdighet” (Boverket 2008:32). Om en sådan landskapsanalys ska fungera beror dock på hur planeringsprocessen i sin helhet är inriktad mot en mer kommunikativ ordning eller inte. Formellt ingår nämnda kvaliteter i landskapets s.k. *upplevelsevärden* (Boverket 2007). Det kan handla ”om känslor av igenkännande, nyfikenhet, beundran, hemkänsla, exotism, osv. Upplevelsevärdena är individuella – olika människor upplever landskapet olika eftersom de har olika bakgrund, kunskap intressen och förväntningar på sin omgivning. Upplevelsevärdena är centrala vid bedömningen av vindkraftverk” (Boverket 2008:33) Särskild hänsyn krävs i landskap med monumentala, symboliska, ålderdomliga, eller kontemplativa kvalitéer (Slotte 2010:34), även om det därmed inte är sagt att endast sådana landskap ska värnas. Naturvårdsverket formulerar det likadant:

Upplevelsevärdena är centrala vid bedömning av vindkraftverk. Det är vindkraftens stora visuella påverkan, samt i viss mån också audiella påverkan, som är viktig att ta hänsyn till. Möjligheten att uppleva t.ex. den historiska dimensionen i landskapet går lätt förlorad när intrycken distraheras av en vindkraftsanläggning, med sin skala, rörelse och sitt moderna uttryck. Detsamma gäller i områden som saknar tydliga kulturspår, men där upplevelsen av det orörda är viktigt, som fjälltrakter och havsvidder (Naturvårdsverket 2005:26).

Landskapets *bruksvärden*, som hänvisar till landskapet som en (ekonomisk) resurs för exempelvis boende, näringsliv, friluftsliv, eller vindkraft har också betydelse för hur människor tolkar landskapet. Landskapets vetenskapliga *kunskapsvärden* i en landskapsanalys hänvisar till fornlämningar, biotoper, byggnader, samt andra element eller mindre områden som har betydelse för sitt informationsinnehåll eller ur vetenskaplig synpunkt. Landskapets *pedagogiska värde* kan också urskiljas i vissa landskapsanalyser. Det handlar då främst om landskapets förmåga att visa upp en historisk förändring eller kontinuitet.

Vardagslandskapet och landskapsanalys underifrån

Landskapsanalys lyfter fram en mängd olika värden. Samtidigt finns en risk att den ger företräde åt expertbetonad kunskap om landskapets bruksvärden, upplevelsevärden och kunskapsvärden, som finns hos myndigheter, forskare eller exploatörer. Värden som andra aktörer anser vara av utslagsgivande betydelse kan lätt hamna i skymundan när landskapet redan från början är inramat genom av experter förutbestämda metoder, kategoriseringar och värderingar.

Landskapsanalys har i relativt begränsad utsträckning använts för att studera och synliggöra vardagliga perspektiv på landskapet. Det är ett problem eftersom lokal acceptans för ny vindkraft inte bara påverkas av gällande lagstiftning, faktamaterial kring landskapet, eller exploatörers och myndigheters perspektiv. Men hur ska vardagslandskapet ses i förhållande till sådana formella kategoriseringar och värden? Täcker vardagslandskapet *alla* dessa värden? Eller är det landskapet som *blir över* när alla ”relevanta” värden är identifierade? Är vardagslandskapet en rumslik variant på ”det vardagliga”, det som ofta betraktas som de triviala hjulspåren i vår existens? Landskapet som är så vardagligt att vi närmast tar det för givet, det prosaiska rummet där vi rutinmässigt vistas, bor och färdas?

I den här rapporten ses *vardagslandskapet* inte i första hand som ett rum som ska kategoriseras, kartläggas, och värderas utifrån officiella direktiv. Vardagslandskapet ses heller inte som något som ska förhållas till. Vardagslandskapet är istället den fysiska och kognitiva platsen för vår mest direkta, praktiska, och ingående relation till vår sociala omgivning. Det är den konkreta platsen där våra grundläggande önsknings-, drömmar-, farhågor-, förhoppningar-, och förmågor uttrycks och tar form (Gardiner 2000; Lefebvre 1984; 2008; Meinig 1979).

Inom landskapsanalysen får detta vardagslandskap oftast mycket lite utrymme. Problemet är alltså inte i första hand att den formella landskapsanalysen inte alls erkänner vardagslandskapet. Det går teoretiskt att argumentera att landskapets roll för hemkänsla och igenkännande är en del i upplevelsevärdet, och att bruksvärdet täcker landskapets funktion som vardagligt, praktiskt arbetsfält.

Ändå är landskapsanalys *i praktiken* inte heltäckande eftersom de traditionellt anlitade metoderna för landskapsanalys inte i tillräcklig grad är rustade för ett klarläggande av vardagliga förhållningssätt till landskap. Två aspekter kan nämnas i detta sammanhang:

1– Toppstyrning mot kommunikativ planering

Internationellt kan detta kanske härledas till att en viss trend mot toppstyrd planering av storskaliga projekt kan skönjas, vari studier om landskapspåverkan genomförs i en ”top-down” ordning. Aspekter som storlek, avstånd och landskapsvy ägnas stor uppmärksamhet (Wolsink 2007). Subjektiva och identitetsförknippade värden, som ofta missförstås och undervärderas, har en tendens

att hamna utanför i planeringen (Wolsink 2009). Ett sådant arbetssätt tenderar snarare att ”frysa” landskapet i vissa representationer genom att göras på ett kvantitativt och statistiskt sätt. I forskarsamhället finns dock en ökad konsensus om att det kollaborativa eller kommunikativa tillvägagångssättet, som försöker att undvika expertvärde är en av de starkaste faktorerna för en lyckad vindkraftsutbyggnad (Agterbosch m.fl. 2009; Cowell 2007; Jay 2008; Toke m.fl. 2008; Wolsink 2007; 2010). Som senare kapitel visar finns även en sådan trend i officiell planering.

2– Behov av metodutveckling

En utgångspunkt bakom föreliggande rapport är därför att den landskapsanalytiska *metoden* behöver utvecklas vidare för att också kunna förstå, inkludera och bemöta ett mera vardagligt lekmannaperspektiv. En sådan metod kan hjälpa till att ådagalägga åsiktsskillnader och ge underlag för dialog om landskap, planering, och vindbruk. Forskningsprojektet i sin helhet avser lyfta fram, analysera och konkretisera medborgarens vardagslandskap, med specifik inriktning mot vindkraftsetablering. Projektet vill därmed tillföra en för acceptansen avgörande dimension i den landskapsanalytiska metoden: att bidra till att skapa en gemensam arena för kommunikation och dialog mellan lokalbefolkning, tjänstemän, politiker, projektörer och andra aktörer. Den gemensamma arenan är av utslagsgivande betydelse för vad vi kallar för en *deltagande landskapsanalys*. Utgångspunkten är att allmänhetens uppfattningar, intressen, synsätt, kunskap och engagemang är av stor betydelse för arbetet med landskapsanalys. För att undvika missförstånd kan det vara på sin plats att förtydliga att deltagande landskapsanalys *inte* innebär att allmänhetens uppfattningar ska ersätta expertkunskap eller att det företräder ett förakt för specialiserad kunskap. Deltagande landskapsanalys är snarare ett uttryck för ett behov att råda bot på ett problematiskt demokratiunderskott som gör att sektorsintressen och specialiserade kunskaper ofta dominerar planeringen.

Det finns stora fördelar med ett tidigt engagemang i det lokala sammanhanget. Större framgångar i planeringen uppnås genom att skapa tillit i lokalsamhället, möjligheten att identifiera och bemöta deras oro, samt att kunna kommunicera de potentiella riskerna och möjligheterna (Mels & Aronsson 2010). En mer reflekterande planering borde vara ett givet första steg mot att bemöta ett lokalt motstånd som grundas i oro för att landskapet förstörs (Jones & Eiser 2010). För vindkraft krävs att de lokala värdena i de plats-specifika landskapen representeras. Här betonas särskilt att det handlar om att ta vara på lokalbefolkningens perspektiv, och inte endast myndigheters och planerares perspektiv.

Processen kan endast bli fruktsam om de verkliga frågorna ges utrymme att diskuteras och att de perspektiv som kommer fram också beaktas i beslut. I det är en central del att låta allmänheten komma in tidigt i processen för att kunna ha inflytande på valet av plats som visat sig vara en så avgörande fråga (Mels & Aronsson 2010; Waldo & Klintman 2010). Helst ska alternativa lokaliseringar finnas att diskutera, vilket exempelvis en undersökning om olika

sätt att handskas med landskapsperspektivet i planeringsprocessen i franska Aveyron visar. Nadaï och Labussière (2009) menar att man inte bara ska satsa på att infoga vindkraften i befintliga landskap, utan snarare att man sätter igång processer där ”nya landskapsrepresentationer” skapas med vindkraft som en del i landskapet. Ledord för att gå i den riktningen föreslås vara ”närhet” och ”delade landskap” (”proximity” och ”shared landscapes”), vilket förs samman i begreppet ”proximity landscape”.

Med hjälp av aktuell forskning kan förståelsen av landskapsanalysens hantering av värden fördjupas ytterligare. Även om en analytisk skillnad mellan vetenskapliga värden och upplevelsevärden kan vara till hjälp, förbises också lätt hur de kan ge positiva impulser åt varandra. I praktiken är landskapets upplevelsevärden inte bara ett resultat av subjektiva, individuella känslor. De formas ofta i tät relation till lokal, faktabaserad kunskap, sedvanor och erfarenheter som i sin tur utgör en del i lokalbefolkningens geografiska identitetskänslor. Platsrelaterad kunskap av den typen kan bidra med värdefull information till den vetenskapliga delen i landskapsanalysen (Calvo-Iglesias m.fl. 2005; Lewis 2008).

Turister och sommarboende har i många fall en uppfattning och erfarenhetsbas som utgår från andra värden. Sådana värden och den bredare lokala kunskapen utgör ofta en del i en folklig protest mot vindbruk, men kan likväl ge uttryck för vindkraftverk som en positiv del av den platsbundna identiteten (Lindén & Klintman 2003). Det är i det sammanhanget av stor vikt att fästa uppmärksamheten på att värden och vardagliga förhållanden till landskapet inte är statiska, utan kännetecknas av en betydande flexibilitet i tid och rum (T. Mels 2008). I gestaltningen av landskapsuppfattningar har exempelvis medierapporteringen visat sig vara av betydelse (S. Mels 2010).

Landskapsanalys har på liknande sätt en opinionsbildande kapacitet, speciellt när den används för dialog (jfr James & Gittins 2007), ”social learning” (Holden 2008) och ökad kunskapsspridning som är anpassad till det lokala vardagliga sammanhanget (jfr Hoppner m.fl. 2008). Även om en viss teoretisk förståelse för dessa aspekter har utvecklats i planeringslitteraturen (Healey 2006; Hillier & Healey 2008), finns en synnerligen stor potential för en vidare operationalisering i den landskapsanalytiska metodiken.

Ett direkt bemötande av och dialog kring vardagslandskapet och landskapsvärderingar kan bidra till tydlighet och lyhördhet i planeringsprocessen, vilket i förlängningen är en förutsättning för konsensusbildning, större konvergens av förväntningar, och konfliktlösning. Därmed är naturligtvis inte sagt att alla konflikter, maktutövning och låsningar kommer att försvinna genom användning av rätt metoder. Landskapsanalys är kontextberoende i det avseende att dess roll påverkas av hur planeringsprocessen i sin helhet fungerar. Detta kommer närmare beröras i rapporten, men här är det viktigt att fastslå detta beroende. Oavsett vilken typ av planering, kunskap och värderingsbas som tillåts, finns alltid en risk att de som gynnas – de som lyckas styra landskapsförändringar eller bevarande – är grupper med specialtillgång till beslutsfattare, ”rätt” kontaktnät, vokabulär, media för kommunikation och andra

resurser (Cosgrove 2007; Duncan & Duncan 2004). Metodutveckling inom planering och begrepp som vardagslandskap ska alltså inte ses som nycklar till en universallösning för vad som i verkligheten är mer komplexa rättvis- och planeringsproblem.

Rapportens ambition

Rapporten är ett första steg för att få fram en bättre förståelse för kommunikation och dialog kring landskapet mellan lokalbefolkning, tjänstemän, politiker, projektörer och andra aktörer i vindkraftsplaneringen. Rapporten är ett bidrag till kunskap om metoder för planering kring vindkraft. Avsikten är inte att utforma listiga metoder för att övertala vindkraftskeptiker, att tvinga fram en skenkonsensus, eller att avvärja lokalt motstånd vid etablering av vindkraft. Förutom att sådana taktiska metoder tenderar att strida mot grunden för en demokratisk dialog, säger erfarenheten att en negativ opinion sällan kan vändas genom tillägg av ytterligare expertkunskap och ett globalt ”bättre vetande”. Istället ses påtryckningar snarare som ett hinder för den typen av dialog om landskapet som granskas i denna rapport.

I förlängning innebär användning av innovativa planeringsmetoder och landskapsanalytiska ansatser heller inte att alla intressekonflikter eller maktutövning i planeringsprocessen förvandlas till ömsesidig förståelse och samarbetsvilja. Med stöd i modern planeringsteori avser projektet istället att urskilja verkliga konflikter och maktaspekten (inte minst genom olika former av kunskap och tolkningsföreträde) som en reell och ofta framträdande del i vindbruk. Tanken är därför heller inte att till synes neutrala fakta och expertkunskap ska kunna eller bör undanröja subjektiva uppfattningar och föreställningar om landskap och landskapspåverkan. Det skulle fortplanta en föråldrad syn på planering som en fullständigt rationell process med rigoröst logiska planerare och aktörer som baserar sina ståndpunkter och beslut på rent neutrala fakta.

Landskapet är aldrig en endimensionell faktasamling som kan fångas av experter genom en strikt vetenskaplig forskningsprocess. Landskapet är snarare ett betydelsebärande rum som skapas i en betydligt mer komplex och föränderlig kunskapsprocess, i ett delvis utomvetenskapligt sammanhang av intressen, känslor, subjektiva värderingar, bristande kunskap, och motsatta föreställningar om dåtid, nutid och framtid.

Utgångspunkten för projektet är ett bredare landskapsbegrepp, en mindre specialistbetonad landskapsanalys och en mindre expertdriven planeringsprocess. Vindkraftsplanering är en komplex angelägenhet där aktörer med skiftande kunskaper, maktpositioner och erfarenheter möts på olika sätt. Åsiktsbrytningar liksom subjektivitet är inneboende delar i planeringsprocessen och måste tas på största allvar.

Projektets ambitioner är inte unika i sitt slag. Förutom ett ökande intresse i landskapsanalytiska metoder och bestående tilltro till expertdriven planering, ser vi idag i såväl aktuell kritisk forskning om planering som i praktiskt vindbruk, en liknande strävan efter dialog och inkluderande av olika kunskaper. Samtidigt finns det fortfarande en hel del samhällsvetenskaplig forskning som tar för givet att rent tekniska undersökningar om vindförhållanden ska få tolkningsföreträde och prioritet över så kallade icke-tekniska ”barriärer”. Sådana utgångspunkter medför en nedprioritering av den sociala och landskapsmässiga kontexten på ett sätt som går emot nutida kommunikativa principer i såväl planeringsteori som planeringspraktik.

Vägledande frågeställningar och disposition

Målet med projektet är att utveckla det landskapsanalytiska arbetssättet genom fokus på allmänhetens vardagliga föreställningar om landskapet. Denna rapport innehåller en litteraturbaserad kunskapsöversikt, en översikt över praktiska erfarenheter, samt bidrag till ett dialoginriktat arbetssätt. Sökarljuset har riktats på följande frågeställningar:

- 1 *Landskapsanalys idag*. Vad innebär landskapsanalys som metod i samband med vindkraftetablering? Denna fråga beskriver en studie av den traditionella landskapsanalysens innehåll, användning och erfarenheter, möjligheter och begränsningar.
- 2 *Vardagslandskapet i planeringen*. Hur ter sig det vardagliga perspektivet på landskapet i samband med vindkraftetablering? Denna fråga bygger vidare på den första frågeställningen och fordrar en studie av allmänhetens (icke-expertbetonade) föreställningar om vindkraft i landskapet och dess roll i planeringen.
- 3 *Deltagande landskapsanalys*. Hur kan det vardagliga landskapet inkluderas i landskapsanalys? Här hänvisas främst till erfarenheter från fältet, som underlag för vidareutveckling av det landskapsanalytiska arbetssättet.

Problemområdet kan begränsas geografiskt, empiriskt, teoretiskt och praktiskt på en mängd olika sätt. Föreliggande rapport gör inget anspråk på en heltäckande belysning av detta stora problemområde, utan är ett försök att belysa frågorna utifrån främst litteraturstudier. Härvid har såväl akademiska forskningsresultat (från relevanta tidskrifter som *Energy Policy*, *Landscape Research*, *Land Use Policy*, *Planning Theory*, osv.) som policydokument, lagstiftning och empiriska exempel från svenskt vindbruk inkluderats. Den akademiska och mer teoretiska litteraturen som hanterats här är huvudsakligen internationellt orienterad, medan mycket av den övriga litteraturen har hämtats ur det svenska sammanhanget. Ett mer utförligt resonemang kring urval av litteratur sker i respektive kapitel.

Mer specifikt består rapporten i huvudsak av *kunskapsinventering* som syftar till att nå en inblick i landskapsanalysens nuvarande roll vid vindkraftsetablering, samt ett antal praktiska resonemang som anger möjliga tillvägagångssätt för en deltagande landskapsanalys. Rapportens olika kapitel kartlägger alltså tre områden:

- 1 *Kunskapsöversikt*. Utan en förståelse för planeringsprocessen i sin helhet är det svårt att förstå landskapsanalysens innehåll och roll. För det första riktades därför ett allmänt intresse mot värderingar kring landskap och dess roll i dagens planering, främst för att rama in och vidareutveckla studiens planeringsteoretiska grund (Kapitel 2), samt den praktiska planeringens officiella ramar (Kapitel 3).
- 2 *Erfarenheter*. För det andra genomfördes litteraturstudier för att kunna studera ett antal praktiska erfarenheter kring användningen av landskapsanalys i vindkraftssammanhang internationellt och i viss mån även i Sverige (Kapitel 4).
- 3 *Tillvägagångssätt*. För det tredje belyses befintliga planeringsredskap med hjälp av metoder som skapar utrymme för vardagliga perspektiv på landskap i vindkraftsplaneringen. Kapitel 5 diskuterar således möjligheter till vidareutveckling och komplettering av befintlig planeringspraxis med sikte på utveckling av praktiska steg och arbetsformer för en deltagande landskapsanalys.

Kapitel 6 består av slutsatser och en kort problematiserande diskussion om den traditionella landskapsanalysens innehåll, användning och erfarenheter, i ljuset av rapportens resonemang kring deltagande landskapsanalys.

Sammantaget ger det teoretiska och empiriska materialet som presenteras här en inblick i landskapsanalysens applikation i olika vindkraftsammanhang, vilket torde vara av intresse för en rad aktörer involverade i planering av vindkraft, såsom exempelvis kommuner och länsstyrelser, men även lokala intresseföreningar, vindkraftsentreprenörer, vindkraftskooperativ och energibolag. Vissa av dessa aktörer ser etablering av vindkraft som projekt som ska genomföras under relativt begränsade tids- och rumshorisonter. Andra ser vindkraft som ett element i landskapet och en variabel i ambitionen att ta ett helhetsgrepp om landskapet i planeringen. Rapporten redovisar både detta planeringsspår och projektspår i viss utsträckning. När det kommer till arbetsformer för en deltagande landskapsanalys håller vi oss av naturliga skäl närmare projektspåret eftersom projektet är beroende av och äger rum inom ramen för ett större planeringssammanhang. Därmed är inte sagt att deltagande landskapsanalys bara kan användas på projektnivå, utan principerna kan i princip också inspirera större planeringssammanhang.

2. Planeringsteori, deltagande och landskap

Som planering i allmänhet handlar också planering av vindbruk om att sköta vår samexistens i ett gemensamt rum (Healey 1997:3; Healey m.fl. 1999:343). Och precis som planering generellt, är planering av vindbruk behäftad med svårigheter. Vindbruk påverkar inte bara enskilda intressen hos privatpersoner, företag eller organisationer på en lokal skalnivå. Vindenergens roll i Sveriges energiförsörjning, dess lokala påverkan på allemansrätten, kultur- och naturvärden, osv., gör att den också berör allmänna intressen tillhörande medborgarna gemensamt. Det finns god anledning att tala om en ständig konflikt i planeringen mellan enskilda och kollektivet (Campbell 2006; Olsson 1990). Samtidigt kan konstateras att sådana intressen och vindbrukets positiva och negativa effekter markerar ett officiellt erkänt planeringsbehov som går att närma sig på olika sätt.

Planeringsprocessen rymmer ofta en mängd olika moment med olika funktioner. Förutom produktion av planer, ingår vanligtvis inhämtning av ett relevant kunskapsunderlag (inventeringar, prognoser, konsekvensanalyser), spridning av information, samråd, samordning och diskussion. Planering kan också omfatta själva genomförandet av projekt, förvaltning av anläggningar och områden, eller evaluering av tidigare planering.

I praktiken tenderar planering att vara dynamisk, komplex och emellanåt också kaotisk, men det rör sig i stort sett aldrig om en enkel, renodlad tillämpning av de idealmodellerna som återfinns i teoretiska diskussioner. På så sätt kan planering ses som en organiserad mötesplats där man genom en rad insatser arbetar för samordning av olika intressen. Men hur ser denna mötesplats ut och hur fungerar den?

Perspektiv på planering

Ett traditionellt synsätt på planering förutsätter att människan är en rationellt tänkande och handlande varelse. Utgångspunkten för ett sådant synsätt är att planeraren alltid väljer det alternativ som bäst tillgodoser beslutsfattarens mål och intressen och uppnår högst möjliga nytta. Planeringsprocessen ska utföras på ett relativt mekaniskt sätt enligt ett förutbestämt, noga regisserat mönster, lett av kunniga ämbetsmän och experter. Resultatet ska i sin tur kunna mätas kvantitativt.

Även om ett sådant koncentrat av den s.k. rationella planeringen lätt blir en missvisande stereotyp eftersom olika sorters rationalitet tenderar att prägla olika typer av planering (Alexander 2000), är det uppenbart att en strikt rationell planeringssyn omedelbart aktualiserar ett antal svårigheter för vindbruk och landskapsanalys. Hur ska subjektiva värderingar och landskapets icke-kvantifierbara dimensioner hanteras? Vilken kunskap är relevant? Vad är en bra landskapsförändring? Vem ska bestämma över landskapets framtid?

Sådana frågor förklarar varför den teknokratiska rationaliteten och dess olika varianter har utsatts för hård kritik. Den saknar verklighetsförankring eftersom planering inte sällan kompliceras av bristande information, osäkerhet, föränderliga förutsättningar, tvetydigheter, maktspel och personliga motsättningar. Dessutom räknar den rationella planeringen med antingen vattentäta skott mellan fakta och värderingar, eller också en tydlig gränsdragning på vetenskaplig bas. Sådana gränsdragningar är inte sällan omöjliga att dra. Slutligen finns det anledning att inte överskatta planeringsbyråkrats relativa autonomi eftersom planering också brukar påverkas av andra aktörer utanför myndigheternas kontor.

Ett annat sätt att se på planering utgår från förhandling, snarare än strikt rationellt beslutsfattande. Istället för experternas och tjänstemännens starka auktoritet över mer eller mindre passiva målgrupper, ingår en mängd olika organiserade deltagare med skiftande förutsättningar och ideal i planeringsprocessen. Planering blir då ett resultat av förhandling mellan olika intressenter som genom sin gruppdynamik och ömsesidigt lärande uppnår en kompromiss. Även om detta bryter med den rationella planeringens expertvärde förutsätter förhandlingsplaneringen att aktörerna har en någorlunda jämlik makt- och förhandlingsposition. I själva verket präglas förhandlingar i planering inte sällan av olika typer av maktutövning genom lagstiftning, språkbruk, personliga kontakter, informella avtal, eller till och med hot och våld.

Frågan om huruvida planering är rationell eller inte, är av underordnad betydelse för detta projekt. Istället ställer vi oss frågor som har stora konsekvenser för vindbruk: hur fungerar olika former av kunskap och diskurser, och därmed olika former av maktutövning, i planering och landskapsanalys för vindkraft? Vilka implikationer får detta för själva planeringen? Vindbruk är i högsta grad en fråga om att göra val och värderingar kring hur mark ska användas. Vindkraftsplanering är följaktligen en normativ verksamhet som påverkar hur vi definierar och använder landskapet. För det första kräver detta ett seriöst engagemang med landskapets *platsbundna* kvaliteter och dess aktiva roll i skapandet av människors sociala identiteter, tillhörighet och delaktighet. Engagemanget motiveras inte utifrån nostalgiska uppfattningar om platser och gemenskap, utan snarare utifrån såväl demokratiska överväganden som pragmatiska målsättningar. Platsens kvaliteter kan komma fram, artikuleras, och delas i ett dialogbaserat angreppssätt.

För det andra är planering inte blott en materiell verksamhet som transformerar fysiska landskap, utan alltid också en *ideologisk* aktivitet som styrs av särskilda uppfattningar och värdesystem: hur målsättningar och viljeinriktningar värderas och bedöms (Cowell & Owen 2006; Gunder 2010; Gunder & Hillier 2009). Planering som en ideologisk aktivitet styr med nödvändighet uppmärksamheten mot hur makt och social rättvisa – i relation till diverse sociala dimensioner som genus, etnicitet, och klass bland olika samhällsgrupper och individer – manifesteras i landskapet. Makt ska här alltså förstås som mycket mer än ett omedelbart synligt resultat *av* social interaktion, utan som något som finns *i* relationer, formella rutiner, informella praktiker, och fysiska strukturer. Maktens specifika manifestationer i form av dominans-

förhållanden, myndighetsutövning, förförelse, manipulation, eller tvång får konsekvenser för hur maktutövning uppfattas och erfars (jfr Allen 2003). Vindbruklandskapets utformning och diskursiva representation i texter, kartor eller berättelser genomsyras av makt.

Sådana sociala och rumsliga överväganden har under senare tid åter fått aktualitet i diskussionen om hållbar utveckling och mer eller mindre radikala krav på en perspektivförskjutning i planering och policyutveckling från företagens globala konkurrensläge till människors behov, förhoppningar och utsikter (Healey 2007). I nästa stycke diskuteras hur dessa krav har fått sitt uttryck i planeringsteoretisk litteratur.

Planering och den kommunikativa vändningen

Vi tillstår att många idag inte har alltför stort förtroende för tjänstemän och myndigheter; att människor ofta har goda kunskaper om lokala frågor som angår dem, sannolikt mer än tjänstemän och experter; och att en bättre informerad, accepterad och genomförd policyutövning skulle kräva ett tidigt deltagande från alla tänkbara intressenter och berörda, för att kunna rå om såväl lösningar som problem och granskning (Healey & Hillier 1996:3)

Sedan 1990-talet har akademisk planeringsteori i hög grad präglats av en kommunikativ eller argumentativ vändning (Fisher & Forester 1993; Healey 1996). Begrepp som "argumentative planning", "collaborative planning", "communicative planning", "inclusionary discourse", "planning through debate", eller "deliberative planning" har kommit att användas flitigt. I grova drag handlar alla dessa betraktelsesätt om att skapa förutsättningar för en öppen demokratisk dialog och ett inkluderande sätt att argumentera som bemyndigar alla inblandade parter att delta. Det kräver en process inom vilken deltagare inte bara samlas, utan också bygger förståelse och ömsesidig tillit (Healey 1997:249):

Enligt idealet som deltagande planering representerar, ska olika intressenter mötas ansikte mot ansikte för dialog, och tillsammans arbeta fram en strategi för att närma sig den gemensamma problematiken. Deltagarna arbetar tillsammans med att ta fram faktaunderlag och kommer överens om problem, mål, och åtgärder. De som är med utvecklas tillsammans genom gemensamt lärande. Under gynnsamma förutsättningar kan en sådan dialog ge ett resultat som överträffar dess delar ... För att kunna åstadkomma detta måste dialogen vara självorganiserande och autentisk, d.v.s. att det som människor ger uttryck för är uppriktigt, begripligt, korrekt, och en legitim framställning av deltagarnas intressen. Deltagare måste representera olika intressen, och beslut ska bara tas om alla, eller majoriteten, är överens. Under dessa förutsättningar kan deltagande planering skapa en gemensam vision, innovativa lösningar och stöd för kollektivt agerande (Innes & Gruber 2005:183)

För att kunna framkalla ”ett inkluderande argumenteringssätt” behövs inte bara en allmän grundinställning som är samarbetsinriktad, med sociala relationer, ”social learning”, konsensusbyggande, tillit och förtroende i centrum. Det som mer specifikt behövs är ett särskilt förhållningssätt till olika *kunskapsformer*. Att ägna uppmärksamhet åt praktisk och lokal kunskap är lika viktigt som att ta vara på vetenskaplig och teknisk kunskap. Det finns inte en ”korrekt rationalitet” som får företräde, utan alla tankesätt behöver respekteras och utforskas. En sådan hållning förstärker samhällets institutionella kapacitet bortom myndighetskontorets begränsade kontext, eftersom det kan bli en del av den lokala kunskapen, skapa en ny social gemenskap, och utmana fastrotade tanke-ramar (Healey 1997:264-265). Även om förutfattade meningar kan spela en roll, är människors och grupperas uppfattningar inte helt oböjliga och fixerade, utan *skapas* också genom själva den kommunikativa processen (Young 2000). I idealfallet stimuleras samarbete, nätverksskapande, och en sorts deltagande och lärande:

I planering och många andra deltagandeprocesser förekommer sådant lärande inte endast genom argumentation, inte bara genom att omformulera idéer, inte bara genom en kritik av expertkunskap, utan genom omvandlingar i relationer och ansvarsfördelning, i kompetenser och nätverk, i det kollektiva minnet och skiftande medlemskap (Forester 1999:115)

En av de mest handfasta översättningarna av teorierna till praktisk planering har formulerats i Patsy Healey's *collaborative planning* (Healey 1997; 1998; 2003; 2006). Healey menar att fyra allmänna frågor bör beaktas som utgör den ”mjuka infrastrukturen” i ett kommunikativt tillvägagångssätt (Healey 1997:243-283):

- 1 *Deltagare och mötesplatsen*. Den första principen är att bilda en inkluderande sammansättning av intressenter eller ”stakeholder community”, dvs. alla som praktiskt eller rumligt berörs av den aktuella planeringsfrågan. Lika viktigt är att bestämma mötesarenan, vilket kan variera från skolor till hembygdsgårdar, myndighetslokaler till företag. Uppfattningar om vad som är lämpliga eller opassande mötesplatser bör tas med i beslutet. Ett fungerande initiativtagande som får igång processen, liksom hantering av akuta motsättningar eller ojämna maktförhållanden är viktiga faktorer.
- 2 *Diskussionen*. Den andra grundregeln är att följa vissa principer för att gemensamt kunna undersöka olika perspektiv och argument hos deltagarna och aktörer. Här behövs uppmärksamhet för formalia kring *diskussionsstil* (dagordning, hur sammanträdeslokalen arrangeras, vem som talar och i vilken ordning), *språkbruk* (undvika vilseledande påståenden eller skapa oklarheter genom jargong m.m.) och *representation* (uppmärksamhet för vem som är delaktig, men även för grupper eller individer som inte är representerade i diskussionen).
- 3 *Bred dialog*. Utformningen av en innehållsmässig dialog med många åsikter, synpunkter, informationsformer och faktamaterial, för att systematisera

idéer och identifiera prioriteter. Utmejslandet av en gemensam policy diskurs och handlingsstrategi utgör hjärtat i processen. Åsikter och ståndpunkter ska inte låsas för tidigt, utan hellre ska preliminära versioner skissas upp, prövas och omprövas. Ärenden, företeelser och människor som har hamnat i skymundan bör identifieras och bjudas in för debatt.

- 4 *Formulering och revidering.* Slutligen ska konsensus kring en viss diskurs formaliseras, dokumenteras, och underhållas. I ljuset av ett skiftande deltagarfält och förändrade omständigheter ska överenskommelsen också innehålla procedurer för revidering och en ständig reflexiv kritik som kan tillse om och när omarbetningar är nödvändiga.

Självklart räcker inte dessa principer till om de inte sanktioneras inom planeringens officiella ramar. Förutom den mjuka infrastrukturen i konkreta planeringsfall, behövs därför även en ”hård infrastruktur”, en institutionell design av politiska, administrativa och rättsliga processer som kan ge deltagande planering (*collaborative planning*) legitimitet (Healey 1997:284-314). Det kan röra sig om en rad inkluderande principer som att erkänna ett brett spektrum av intresser och ojämna maktrelationer, att förstå hur mycket som försiggår utanför formella beslutsrum, att öppna upp för lokala initiativ och underlätta informella och nydanande rutiner och metoder för policyutveckling, att bekräfta medborgarnas och myndigheters rättigheter att till exempel ifrågasätta beslut, att tilldela resurser för genomförande. En del av den hårda infrastrukturen utgörs av det som diskuteras i rapportens kapitel 3 om officiell policy, lagstiftning och planering.

Kommunikativa ideal och strategier för konsensusbildning har bl.a. kritiserats för att underskatta maktutövning av olika slag, eller marginalisering av vissa grupper i planeringsprocessen, och för att förminska planerarens roll och kunskap. Kritiken hävdar att den kommunikativa vändningen baseras på en naiv föreställning om hur en öppen demokratisk debatt kan formas och informera planeringsinsatser (Allmendinger and Tewdwr-Jones 2002; Yiftachel and Huxley 2000; jfr Forester 2000; Healey 2000; Innes 2004). Konsensus och dialog ses som utopiska ideal i en genompolitiserad aktivitet som planering, där majoritetsbeslut normaliter förhärskar (Allmendinger 2000:131).

Till skillnad från det man eftersträvar anser vissa kritiker att planering baserad på kommunikativa ideal riskerar att sätta fart på ytterligare maktutövning, genom att den inte är tillräckligt rustad mot manipulation, förvrängning, uteslutning i processen (Richardson 1996). Särskilt illavarslande är när minoriteter, underrepresenterade, marginaliserade, eller exkluderade samhällsgrupper nekas en röst i policyutveckling och planering (Haber 1994:89). Frågan är också huruvida det alltid är realistiskt och önskvärt att uppnå konsensus; huruvida konsensus i sig kan dölja underliggande maktutövning; till vilken grad lokala stämningsslägen och opinioner ska styra beslut; hur relationen till nationella politiska mål och hela planeringssystemet ser ut; var, hur och av vem gränsen för delaktighet dras; hur olika former av strategiskt beteende kan undvikas; hur kommunikativa ideal kan leda till en avprofessionalisering inom planeringen (Allmendinger 2000:123–137).

Kritiken mot den kommunikativa vändningen riktar vårt intresse med nödvändighet mot maktutövning, det som tas för givet, och det som inte låter sig sägas i vindbrukssammanhang. Dessutom inger kritiken en sund misstänksamhet mot alla tendenser att lyfta fram kommunikation och dialog som ett dundermedel mot maktproblematiken och konkurrerande intressen (Hillier 1992). Som Iris Marion Young har hävdad finns ett annat sätt att se på dialog och den kommunikativa processen. Hon ser konsensus inte nödvändigtvis som ett mål i sig, utan vill snarare lyfta fram den demokratiska processen som en ”institutionaliserad kamp” (Young 2000:51). Och som John Dryzek (1990) har föreslagit är oenighet ett mycket vanligt resultat av dialog. Men även utifrån oenighet kan deltagarna fortfarande söka överenskommelser kring vad som ska göras och inte minst jobba på att uppnå konvergens i *förväntningarna*.

Fastän den kommunikativa vändningens diverse teoretiska grundval, begrepp och tillämpningar säkerligen inte är oproblematiska, kan samtidigt konstateras att den har fått ett visst *praktiskt* genomslag internationellt och i svensk planering (t.ex. Boverket 1998; SOU 2000a; även Healey m.fl. 1999. Genomslaget kommer mer specifikt att behandlas i kapitel 3). Förutom ideologiska motiv om planeringens legitimitet och demokratiska halt, finns också en resursmässig fördel: delaktighet anses gynna planeringens effektivitet. Även här finns likväl gott om anledning till skepsis med tanke på den vitt varierande tillämpningen av kommunikativa principer i olika sammanhang. Ibland behandlas deltagande styvmoderligt, som ett störningsmoment, eller reduceras till ett sätt att kontrollera om redan utarbetade planer eller planerares verklighetsuppfattning kommer att accepteras (Flyvbjerg 1998:227).

Den kommunikativa vändningen – utan naiva uppfattningar om maktutövningens effekter och med Youngs insikter om institutionaliserad kamp – är dock i synnerhet relevant för föreliggande projekt med dess särskilda uppmärksamhet för vardagsliv, lokalbefolkning, landskapets platsbundenhet och dialog. Principiellt präglas ansatsen också av en medvetenhet om dess beroende av konsensus och pluralism, samtidigt som maktsystem behöver utmanas och beslutsfattande öppet redovisas och rättfärdigas (Healey 1993).

En del av den kommunikativa vändningen *saknar landskapsanknytning* vilket lätt förvandlar planering till en mycket förenklad och abstrakt fråga om procedurer, management, beslutsfattande, och konflikthantering. För att kunna säga någonting om landskapet och den fysiska platspåverkan som vindbruk innebär behövs en förståelse för hur platser och landskap är skapade och hur denna skapandeprocess är en integrerad del i kommunikativ planering. En planeringsansats som negligerar påtagliga platsbundna kvaliteter förblir klart oanvändbar för en rumspåverkande verksamhet som vindbruk.

Genom sin något mer geografiska förståelse för betydelsen av det plats-specifika är Healeys arbeten av särskilt intresse (2003). Liksom andra teoretiker ville Healey bidra till en transformation av traditionella förvaltnings- och myndighetsprocesser i praktisk planering genom att involvera nya sociala grupper, parter och nätverk. I idealfallet blir planering då en inkluderande och interaktiv process, som möjliggör för sociala grupper och organisationer att

förvalta sina gemensamma angelägenheter. Men med utgångspunkt i ett geografiskt tänkande i planeringen talar Healey (1998) också om ett ”deltagande platsskapande” (*collaborative place making*), som syftar till att skapa strategisk överenskommelse kring hur ett landskap eller en plats ska vara eller bli. Healey förmedlar ett helhetstänkande som förmår att utgå från lokala förhållanden och landskapets konkreta innehåll, och inte bara stannar vid ett intresse för kommunikativa processer (jfr Healey 1996; 1999). Planeringsprocedurer kan inte separeras från resultatet i landskapet. Som nästa stycke visar är just detta av stor betydelse för vindbruk.

Landskap som planeringskategori

Landskap ett långt ifrån enkelt begrepp. Det kan hänvisa till en territoriell eller geografisk enhet (t.ex. de svenska landskapen), ett landområdes allmänna naturförhållanden (naturlandskapet), ett område som en åskådare på en gång kan överblicka (utblick, panorama), eller en konstnärlig framställning (bild).

Det som är intressant men också komplicerat med landskapsbegreppet är att det tenderar att pendla mellan det materiella rummet och föreställningar om detsamma. Ett och samma fysiska landskap kan tolkas, uppfattas och återges på flera olika sätt av olika aktörer i olika sociala positioner. Vissa tolkningar får i sin tur konsekvenser för det fysiska landskapets planläggning och utveckling, medan andra tolkningar kan hamna i skymundan. Som kort kommer att behandlas i föreliggande avsnitt, avspeglar definitionerna inte bara olika forsknings- och planeringslogiker, utan kan också få långtgående konsekvenser för hur landskap hanteras praktiskt.

Även om det finns många fler principiella perspektiv på landskapet, tycks tre kategorier vara särskilt relevanta här (se även Figur 1). Uppdelningen i det här avsnittet har med flit undvikit att anpassa sig efter gängse definitioner inom specifika myndigheter och planeringsorgan, eller i lagstiftning och plan-dokument. Istället hålls en mer övergripande analytisk nivå för att kunna markera och problematisera olika sannings- eller *kunskapsregimer*. Med det tas fasta på att definitioner av landskap alltid är ett uttryck för en bestämd vetenskaplig, ämbetsbunden, eller kulturell diskurs, och därför bunden till vissa sociala positioner. De innehåller till följd därav också regler för vad som gäller som sanning, relevans och handlingsutrymme (Foucault 1980; 2008). Deskriptiva utsagor om vad landskap *är* och preskriptiva utsagor som anger hur landskapet *bör* vara tenderar således att smälta samman i planeringen. Genom att inte ta konkreta officiella definitioner för givna, bibehålls möjligheten till ett nytänkande kring landskapets roll i planeringen. Förhoppningen är att detta kan åskådliggöra ett bakomliggande tankemönster i befintlig planering, nämligen hur landskapets begreppsbestämning bidrar till att styra elementära principer för planläggning, projektering, dialog och deltagande. Nedanstående perspektiv blir alltså en ingång för diskussionen i kapitel 3, där landskapets betydelse och problematik inom förvaltningspraktik och policy-utveckling kommer att diskuteras.

1– Rumsorientering

Ur ett perspektiv är landskap ett rumsligt ”sätt att se” på verkligheten som förknippas med expertkunskap, olika kartografiska tekniker och vetenskapliga metoder (Cosgrove 1998). Landskap betraktas som en visuell kategori med ett ursprung i bildkonst, estetik och design – ett medvetet sätt att visualisera, betrakta, manipulera, och framställa en fysisk miljö. Bakom var och en av dessa ”sätt att se” finns också en mängd värderingar om vad som är viktigt, önskvärt, vackert, fult, nedtonat eller prioriterat. Liknande perspektiv på landskap finns inom sektorsplanering, där landskapet ofta blir en rumsligt avgränsad nivå som innehåller en viss uppsättning värden, resurser eller objekt. Landskapet förstås, kodifieras och projekteras utifrån ett ”utövarperspektiv” (Westin 2010) med rötter i en ”systemvärld” (Habermas 1984).

Landskapets inbäddning i sådana kunskapsregimer får konsekvenser för planering. För att kunna skapa kartor och visioner anlitas ofta experter med specialkunskaper och planerare som är väl insatta i på lagstiftning och officiella planeringsprinciper. Med utgångspunkt i en sådan rumslig tradition står landskap som planeringskategori inte sällan i maktutövningens tecken. För en till synes objektiv analys behövs en viss utredande distans. Ett ”utövarperspektiv” är också vanligtvis ett outsider-perspektiv, som inte tar alltför mycket hänsyn till planerarens personliga preferenser, utan till uppdragsgivarens vilja eller allmänhetens nytta (Gullberg 1986; Habermas 1984; Relph 1976).

Utprovade metoder och tekniker för inventering, datainsamling och analys av information ger viktiga och ofta nödvändiga redskap för att generera kunskapsunderlag till beslutsfattare. Samtidigt är de också maktreddskap som plockar fram delar ur komplexa sammanhang och kombinerar information till handlingsplaner:

Detta gäller till exempel statistiska kalkyler kring framtida energibehov, men även kartografiska tekniker som framställer olikartade landskap med hjälp av till synes mätbara kvaliteter, som kan överföras till kartor, och vilket gör dessa landskap tillgängliga för nya, precisa former av myndighetsutövning (Cowell 2010:223).

Objektiviteten som många av dessa tekniker utstrålar är dock långt ifrån absolut, utan präglas alltid av en mängd medvetna och omedvetna val som ingår i administrativa rutiner, yrkeskonventioner, och befintliga tekniker. På så sätt är expertens landskapsvision inte mer neutral än en icke-experts tolkningar av landskapet.

Dessutom produceras experternas landskap oftast i specifika tjänste- eller styrelserum och cirkulerar inte alltid fritt bland berörda eller en samrådsrets innan en slutprodukt presenteras. Det är alltså inte enbart de mer eller mindre avancerade teknikerna och skenet av objektivitet som är problematiska, utan framför allt hur denna kunskapsproduktion hanteras och tar plats i ett beslutssammanhang. När expertens landskapsvision, och därmed även expertkunskapens rationalitet, blir helt tongivande i beslutsfattande och planeringsstrategier, och vardagsupplevelser knutna till landskapet åsidosätts, ökar risken för konflikter markant.

2– Platsorientering

Att förstå landskapet kräver också att uppmärksamhet riktas mot vardagslivets omgivning. I kontrast till det expertbetonade, visuella och generaliserande landskapsbegreppet finns en mer humanistisk landskapstradition som tar sin utgångspunkt i människans bundenhet till plats (Bachelard 2000; Casey 1993; Malpas 1999; Tuan 1974). Landskapet bli då inte ett abstrakt rum utan ett relativt eller socialt rum, en plats som är skapat genom fortgående handlingar och människors vardagsliv (Lefebvre 1991; Olwig 2002).

Utifrån ett sådant mer platsorienterat perspektiv förs landskap på ett helt annat sätt in i planeringssammanhang. Utgångspunkten är inte längre utövarperspektivet, experternas landskapsvisioner och universellt tillämpbara tekniker, utan ”livsvärlden”: vardagslivets mer unika existentiella förutsättningar (Habermas 1984). Landskapsplanering måste bli föremål för ett ständigt lyssnande och en vilja till dialog, eftersom planerare som endast utgår från det visuella rummet riskerar att ignorera de behov och krav som ställs utifrån landskap som plats och gemenskap.

Samtidigt ska platsidentitet och det lokala inte romantiseras. Det finns en stor risk i att förenkla människors platsanknytning till en rigid föreställning om gruppstillhörighet. Många människor skulle motsätta sig att bli kategoriserade inom ramen för en viss kollektiv plats- och gruppidentitet eftersom de inte nödvändigtvis delar andras uppfattningar (Young 2000:87–89). Problemet med ett plats- och gemenskapsbaserat landskapsbegrepp är att det lätt kan mobiliseras *emot* andra människor, grupper och geografiska skalnivåer på ett sätt som blir **inskränkt**, utestängande, fördomsfullt, och **inskränkt** (Harvey 1996; Young 1990). En sådan platsbundenhet kan bli ett politiskt hinder för samhällsproblem – som strukturella orättvisor eller miljöfrågor – som behöver en förståelse och handling i ett större geografiskt och politiskt sammanhang.

	Rumsorientering	Platsorientering	Helhetsorientering
Grundval	Se på landskapet ("landskapsbild"), materiella fakta, systemvärld, abstrakt rum, globalt fokus	Leva i landskapet, upplevelser, erfarenheter, praktiker, livsvärld, relativt rum	Processer, samspel natur-kultur, sinneserfarenheter
Kunskapsbas	Utövarperspektiv, expertens rationalitet	Existentiellt inifrån-perspektiv, Lokal kunskap	Olika vetenskapers perspektiv på landskapet
Horisont	Visioner, framtid	Vardagsliv	Värderingar, förändring och bevarande
Orientering	Kategorier, kvantifierbara processer	Platsspecifika liv, det unika och kvalitativa	Relationer in i och ut ur landskapsrummet
Planeringstendens	Närmast teknokratisk rationalitet, med monosektoriell ingång	Närmast dialogplanering, med tvärspektoriell ingång	Kräver flervetenskaplig och tvärspektoriell ingång
Problem	Tendens att undervärdera det lokala och kvalitativa värderingar, fara för autokratiska lösningar	Tendens att förlora sig i det lokala och kvalitativa värderingar, fara för trångsynthet	Tendens att förlora sig i detaljer och komplexitet

Figur 1 Schematisk översikt över tre perspektiv på landskap som begrepp och planeringskategori. Rums-, plats- och helhetsorientering representerar olika kunskapsbaser som tenderar att få specifika konsekvenser för planeringen. Figuren ger endast en mycket skissartad översikt som stöd för resonemanget i texten.

Följaktligen identifierar Richard Cowell i vindbrukssammanhang ett centralt, men olöst problem: hur kan kontext-beroende landskapskvaliteter bli en del i stora energipolitiska beslut på nationell nivå, där tillgång till energiresurser, ekonomisk effektivitet, och teknologisk genomförbarhet är viktiga variabler? Å ena sidan leder frågan tillbaka till den ovan nämnda kritiken mot vissa delar av den kommunikativa planeringen, om till exempel lokala opinioners vikt i demokratiskt framröstade politiska mål och om professionalism inom planeringen. Å andra sidan kan också konstateras att det länge har funnits ett specifikt *teknologiskt tolkningsföreträde*, där det platsbundna har setts som mindre relevant eller ett hinder som ska övervinnas. Denna hinderdiskurs har till och med generaliserats till en diskurs där planeringssystemet i sig ses som ett hinder för satsningar på förnybar energi (Ellis m.fl. 2009). Det lokala mottagandet av ett ingrepp betraktas då gärna som en särskilt negativ extern effekt, som ska behandlas ”nedströms” snarare än som en integrerad del i policy och planering:

Vindkraftens olika miljömässiga och sociala följder anses vara externa bakgrundsfaktorer som kan behandlas som ”lokala” frågor om placering ... En konsekvens av detta är att så fort vindkraftsutbyggnaden möter motstånd, och målen visar sig vara svåra att uppnå, då kritiserar planeringssystemet av vindkraftens förkämpar som kräver att barriärerna mot förnybar energi tas bort (Cowell 2010:222).

Frågan blir med andra ord hur landskap tolkat utifrån platsanknytning, kan komma att spela en roll på en högre skalnivå i policyutveckling och bland energiteknologiska överväganden. I kapitel 4 diskuteras hur detta hanteras i den svenska miljö- och planeringslagstiftningen och den europeiska landskapskonventionen.

3– Helhetsorientering.

Förutom kontrasten mellan landskap som visuellt rum och platsorienterad gemenskap, saknas inte ambitioner att utforma en helhetssyn på landskapet. Torsten Hägerstrand (1992) föreslog begreppet ”förloppslandskap” för att lägga tonvikt vid landskapets tidrumsliga föränderlighet, sammanhang och helhet (Germundsson & Riddersporre 1994). Av en snarlik uppfattning är kulturgeografen Ulf Sporrang när han skriver:

Landskapet kan definieras som ett påtagligt och karakteristiskt resultat av ett ständigt pågående samspel mellan de fysisk-geografiska förutsättningarna på jordytan och i atmosfären samt samhället uttryckt genom dess kulturella, sociala och teknologiska potential. Ett landskap innefattar också såväl abiotiska som biotiskt betingade flöden in i och ut ur det avgränsade landskapsrummet. Detta innebär sålunda att landskapet innehåller såväl naturgivna som kulturbetingade element. Det innebär också att man för att förstå landskapets innehåll och utveckling måste ta hänsyn

till immateriella värden och förhållanden, t.ex. frågor om markägande, människors olika landskapsuppfattning uttryckt bland annat i deras regionala förankring osv. Man måste också beakta de processer och flöden som påverkar landskapets karaktär och förändrar det från tid till annan. Man skulle kunna säga att landskapet utgör en odelbar helhet som oftast starkt präglas av människans verksamheter. Landskapet utgör därför en viktig del av vårt natur- och kulturarv (Sporrong 1996:11).

Samspelet mellan natur och kultur, processer och flöden, immateriella värden, sinneserfarenheter (inklusive syn- och ljudupplevelser), landskapets humanhistoria, det nutida kulturlandskapet och regionala särdrag kan alltså tillsammans ge en helhetsbild. Just helhetssynen står i centrum för mycket av dagens debatt om landskap, hållbar utveckling och planering (inklusive den europeiska landskapskonventionen: se kapitel 4), även om holistiska, integrativa angreppssätt är behäftade med metodiska och logiska problem. Ett begrepp som inkluderar ”allt på plats” i en dynamisk värld (en odelbar helhet), är svårfångat och kräver i regel också en mer specifik operationalisering för att kunna bli intellektuellt och praktiskt hanterligt. Ett helhetsgrepp lösgör sig heller inte med automatik från ett expertvälde, utan kan mycket väl förbli innanför akademikers eller tjänstemännens domäner. Det är till exempel inte självklart att en helhetssyn också innebär fördjupad demokratisk dialog i planeringsprocessen.

Trots sådana brister och osäkerheter klargör helhetssynen på ett effektivt sätt att en landskapsuppfattning med utgångspunkt i specialiserade kunskaper eller sektorsintressen bygger på förenklingar som lämnar stora landskapsdimensioner utanför.

Ett landskapsbegrepp som ska kunna matcha planeringsideal med vardagslivet, deltagande och dialog i centrum kan inte begränsas till ett utövarperspektiv med ett sektorspecifikt ”sätt att se”, utan måste försöka närma sig vardagslivets perspektiv. Detta ställer specifika krav på kunskapsinhämtning och hantering av olika kunskapsformer. Helhetsorienteringen exponerar vindbruk eller andra typer av ingrepp och ändringar i landskapet till en bredare uppsättning av politiska debatter, teknologiska avvägningar och perspektiv från olika medborgare och organisationer.

Slutsats

Under de senaste åren har den planerings- och landskapsteoretiska litteraturen som redovisats i detta kapitel haft följande orientering:

- Ökande intresse för deltagande som en central del i planeringsprocessen, samt utveckling av metoder för dialog (till exempel kommunikativ (*communicative*) eller deltagande planering (*participatory, collaborative planning*) i vid bemärkelse).
- Större engagemang för att inbegripa olika former av icke-expert kunskap (s.k. *lay knowledge*).

- Den kommunikativa vändningen och konsensusinriktning i planeringsteorin har gått hand i hand med ett större medvetande om maktutövning.
- Förskjutning från rumsorientering till plats- och helhetsorientering i perspektiv på landskapet (landskap som en plats som ska förstås inifrån och med hänsyn till en mångfald av perspektiv).
- Förskjutning från kvantitativt mätbara fakta till större erkännande av kognitiva, affektiva, och andra kvalitativa och immateriella värden i planering och landskap.

Akademisk forskning har försökt att tänja på gränserna för praxis-baserade planeringsteorier, samt för den diskursiva och relationella förståelsen av olika former av deltagande i planering. Tendensen inom den akademiska forskningen om planering innebär inte att deltagande helt har kommit att dominera i praktiken. I själva verket kvarstår den rationella planeringen i olika grad. Det visas bland annat i den kvarvarande diskursen om platsanknytning och lokalt mottagande som *planeringsbarriärer* som behöver undanröjas (snarare än en viktig del i debatten om förnybar energi), *hinderdiskursen* där planeringssystemet i sig lyfts fram som en bromskloss för möjliga satsningar (snarare än ett hjälpmedel för att åstadkomma ett långsiktigt hållbart vindbruk), och det fortfarande *teknologiska tolkningsföreträdet* genom vilket den lokala kontexten behandlas som något sekundärt (snarare än en integrerad del av vindbruk).

3. Planeringspraktik och policyutveckling

Kapitlet behandlar de officiella ramarna bakom landskapsanalys och vindkraft, med fokus på planering och policyutveckling. Landskap som planeringsobjekt finns på olika nivåer inbyggt i olika strategier, regelverk, lagstiftning och konventioner. Viktiga är härvid Miljöbalken, Plan- och bygglagen, tillstånds- och lokaliseringsprövningar, nationella miljömål, regionala landskapsstrategier, samt den Europeiska landskapskonventionen. Vid en närmare granskning kan man skönja en tendens åt helhetstänkande kring landskap, med i viss mån ny metodutveckling för landskapsanalys, men samtidigt också ett relativt starkt beroende av specialistkunskap. Att det här är fråga om en tendens och övergripande iakttagelse behöver möjligtvis betonas en smula extra, i avsaknad av en helt enhetlig och överallt duplicerad metod för landskapsanalys. Det är också ett förbehåll man ska ha i åtanke när i det som följer hänvisas i allmänna ordalag till ”traditionell landskapsanalys” (se även kapitel 4 och 5). Men även om en sådan beteckning döljer en viss variation är avsaknaden av deltagandeperspektivet den springande punkten.

Landskap i planering och miljölagstiftning

Som beskrivits i föregående kapitel är landskapsbegreppet relativt komplext. Läget kompliceras ytterligare av att landskapet inte har någon entydig status inom svensk planeringen och dess olika policyområden.

Det finns flera tecken på att landskapet i svensk planering betraktas som en helhet. I *Miljöbalken* (kapitel 6) hänvisas direkt till landskapet i miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) genom kravet på identifiering och beskrivning av effekter som en planerad verksamhet kan medföra på landskap. I lagen konkretiseras inte landskapsbegreppet, men det nämns i samband med områdeskategorier som världsarv, riksintressen, nationalpark, nationalstadspark, kulturresevat, eller jordbruksmark. Landskapets värden stöds också tydligt av hänsynskraven vid lokalisering av vindkraft. I en MKB ska verksamhetsutövaren bl.a. ge en välmotiverad redovisning av möjliga alternativa utformningar och alternativa platser till den planerade verksamheten. Kravet på alternativredovisning finns för att en helhetsanalys av effekterna av vindbruk eller annan planerad verksamhet skall vara möjlig.

I ett beslut från 2007 avvisade till exempel Vänersborgs miljödomstol en ansökan om uppförandet av en vindkraftspark nära världsarvsområdet i Tanumshede, eftersom redovisningen av alternativa lokaliseringar av verken var bristfällig. Vindkraftsparken skulle i synnerhet komma att påverka landskapsbilden i områdets nordöstra del. Avgörande för beslutet var bland annat att verksamhetsutövaren inte tillräckligt noga hade undersökt olika varianter på lokalisering och dess konsekvenser för landskapsbilden:

Vad gäller vindkraftverk ligger det i sakens natur att det alltid finns ett flertal alternativ, bättre eller sämre. I en situation där den av sökanden valda lokaliseringen framstår som särskilt känslig måste höga krav ställas på alternativredovisning (Vänersborgs Tingsrätt 2007).

Flera miljömål berörs av vindkraftens expansion (SOU 2000b), även om vindkraft främst ses som en indikator för uppföljning av God bebyggd miljö och En begränsad klimatpåverkan. Under miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö framhålls vikten av att främja vindkraft: ”användningen av energi, vatten och andra naturresurser sker på ett effektivt, resursbesparande och miljöanpassat sätt för att på sikt minska och främst förnybara energikällor används” (Prop. 2009/10:155). Vindkraft kan också kollidera med vissa miljömål:

En utveckling av de förnybara energislagen vindkraft och bioenergi bidrar direkt eller indirekt till uppfyllelsen av flera av miljö kvalitetsmålen. Samtidigt uppstår ofta påtagliga lokala effekter och konflikter med andra mål. Miljöhänsyn och anpassning till lokala förhållanden med stor omsorg vid val av lokalisering och utformning av anläggningarna är nödvändiga utgångspunkter när det gäller en utveckling av energiproduktion från vindkraft och bioenergi. Underlag som kan öka kunskapen om nytta och konsekvenser av alternativa val underlättar allmänhetens medverkan och inflytande i processen (SOU 2000b: 588).

Miljömål som Ett rikt odlingslandskap, Hav i balans samt Levande kust och skärgård, och Storslagen fjällmiljö, berörs också alla av vindkraftens utbyggnad. Här står vindbruk i ett helt annat ljus och associeras med komplexa miljöfrågor kring landskapsbilden och engagemang från de berörda markägarna och allmänheten. Miljömålen har dock begränsad rättslig status.

Plan- och bygglagen, tillstånds- och lokaliseringsprövning

Principen om lokal förankring och delaktighet finns också tydligt med i *Plan- och bygglagens* (PBL) regler kring samråd med allmänheten, myndigheter, berörda, osv. Som Boverket uttrycker det, ger PBL:s olika instrument ”en unik flexibilitet för att kunna lösa olika planeringssituationer, med avseende på både geografisk skala och sociala konflikter” (Boverket 2008). Bygglövsprövningen är ett viktigt instrument när en kommun granskar markens lämplighet, vindkraftverks lokalisering, utformning, och påverkan på omgivningen, landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärdena. Vid en bygglövsprövning kan även ett krav på detaljplaneläggning aktualiseras när förändringar i markanvändning behöver bedömas i ett större sammanhang. Lagstiftningen och den formella planeringen hänvisar därmed också till medborgarnas uppfattning och vardagliga förhållande till landskapet.

Idag prövas större vindkraftsanläggningar i princip enbart med stöd av miljöbalken, eftersom den tidigare dubbelprövningen enligt PBL och miljöbalken upphävdes 2009. Vindkraftverk högre än 20 meter över markytan, eller med vindturbiner över tre meters diameter fordrar bygglov. Vindkraftsanläggningar på allmänt vatten och i glest bebyggda områden har inte längre något bygglovskrav. När tillstånd lämnats enligt miljöbalken behövs heller inget bygglov. Krav på detaljplan kvarstår endast i lägen med rivaliserande anspråk som byggnader och andra anläggningar. För större verk ska en MKB alltså genomföras även om länsstyrelsen eller tillsynsmyndigheten i varje enskilt fall avgör om betydande miljöpåverkan föreligger. Samtidigt får prövningsmyndigheten ge tillstånd till en vindkraftsanläggning endast om kommunen tillstyrkt det. Den kommunala "vetorätten" begränsas endast i undantagsfall. När nationella intressen föreligger kan Regeringen ändå tillåta en anläggning.

Översiktsplanen eller motsvarande ska vara vägledande inför beslut, vilket alltså i förlängning ställer höga krav på kommunernas ställningstagande och vägledande arbete med vindkraftsutbyggnad. Anledningen till denna förskjutning från PBL till miljöbalken var att underlätta vindkraftsutbyggnaden i Sverige genom förenklad handläggning för vindkraftsanläggningar. En effektiviserad miljöprövning skulle samtidigt inte försvåra möjligheten att nå miljömålen eller nonchalera allmänhetens rätt till insyn och deltagande (SOU 2008). Här kan vi skönja konturer av *hinderdiskursen* och en diskurs om lokala invändningar som *planeringsbarriärer* av det slag som konstaterats i den internationella forskningen. Frågan är om effektiviseringar av planeringssystemet med automatik också innebär att man går emot visionen om planering som en inkluderande och värdeladdad process. Som några forskare uttrycker det är hela talet om ett "planeringsproblem" starkt avhängigt vilket perspektiv som anläggs (Cowell 2007; Ellis m.fl. 2009).

I praktiken handlar prövningen enligt de båda lagarna om samma lokaliseringsproblematik: avstånd till bebyggelse för att undvika olägenheter, samt påverkan på landskapsbilden (SOU 2005: 767). Det dubbla förfarandet innebär emellertid inte att flera myndigheter prövade samma fråga utifrån lagar med snarlika syften, under jämbördiga förutsättningar, med exakt samma expertis eller överklagandeprocedurer. Under det att båda innefattar en prövning av konsekvenserna för omgivningen, är miljöbalksprövningens utgångspunkt just miljöeffekter, medan prövning enligt PBL har bredare, områdesspecifika utgångspunkter.

I remissrundan som föregick förslaget om författningsändring kom skillnaderna till ytan. PBL:s roll, och därmed en inskränkning av det kommunala planmonopolet i vindbrukssammanhang, blev föremål för en intressant kontrovers (Miljödepartementet 2009). Såväl Riksantikvarieämbetet (RAÄ) som Boverket påpekade i sina yttranden att lokaliseringsprövning enligt PBL inte kan ersättas med en tillståndsprövning enligt miljöbalken. Till skillnad från den granskning som sker genom PBL-instrument som bygglov, detaljplan eller områdesbestämmelser, fokuserar tillståndsprövning enligt miljöbalken varken på hushållnings- och utvecklingsfrågor, eller på vindkraftsanläggnings gestaltungsmissiga och estetiska påverkan på landskapet. Dessutom befaras att den

nya ordningen äventyrar en demokratisk princip eftersom kommunernas inflytande över markanvändningen i praktiken kommer att påverkas:

Enligt Riksantikvarieämbetets bedömning innebär förslaget att kommunen riskerar att fråntas beslutanderätten om markanvändningen i kommunen vad gäller vindkraft. Detta avviker från en planeringstradition som bl.a. syftar till att ta tillvara medborgarnas intressen och bygger på deltagande, engagemang och lokalkännetidom (RAÄ 2008b).

Boverket betonar i detta sammanhang att landskapsförändringar har störst betydelse för inställningen till vindkraften hos medborgarna. Av den anledningen bör en vindkraftsutbyggnad föregås av analys av landskapet och en medveten lokalisering och gestaltning av verken – något som kan säkras genom de specifika kompetenser som är inblandade vid detaljplanläggning eller bygglov, samt kommunens ansvar för samrådsprocessen i PBL. Till skillnad från PBL hanteras tillståndsprövning i miljöbalken av tjänstemän på regional nivå:

Boverket anser att denna skillnad i ansvar och beslutsnivå kan ha stor betydelse för hur attityderna till vindkraftsutbyggnaden utvecklas både vad gäller enskilda projekt men också beträffande inställningen till en omfattande utbyggnad i hela landet (Boverket 2008).

Annorlunda uttryckt kan detaljplanen också ses som ett instrument som kan gagna vindkraftsutbyggnaden eftersom detaljplaneringsprocessen möjliggör en lokal, demokratisk förankring. I korthet handlar kontroversen alltså om hur man på demokratisk väg handskas med landskapets olika värden i planer för vindbruk, där PBL:s mer platsorienterade perspektiv ställs mot miljöbalkens mer rumsorienterade principer (se Kapitel 3). När dessutom kravet på MKB togs bort försvann samtidigt ett kunskapsunderlag som var till för att bedöma om betydande miljöpåverkan förelåg. Svenska Naturskyddsföreningen anser att detta försämrar vindkraftens trovärdighet:

Förtroendet för vindkraften som energikälla kan vika om det blir alltför vanligt med sådana effekter som att kungsörn överger boplatser eller populära färdvägar för skolklassers utflykter skärs av. I många fall kan sådana relativt små men för miljöanpassade energikällor nog så viktiga omständigheter uppdagas i tid om en miljökonsekvensbeskrivning utförs, till gagn för såväl näring som miljön (SNF 2008:3).

Landskapskonventionen och regionala landskapsstrategier (RLS)

Det är just behovet av den lokala värderingen som har aktualiserats ytterligare genom Sveriges ratificering av *Den europeiska landskapskonventionen* 2010. Landskapet definieras här som ”ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer” (Europarådet 2000; Nordiska Ministerrådet 2003). Sveriges anslutning till konventionen kommer att få en rad principiella konsekvenser för planering, skydd och utveckling, eftersom lagstiftning och förvaltning ska utveckla en konkret helhetssyn på landskapets värden. Förutom att allmänhetens, myndigheters och näringslivets medvetenhet om landskapet ska ökas, kräver konventionen också en beständig lokal delaktighet i beslutsprocesser kring landskap. Precis som konventionen anger, har landskapet en viktig identitetsskapande betydelse. Förändringar i landskapet värderas ofta av medborgarna ur sådana mer ”vardagliga” uppfattningar. Landskapskonventionen förvandlar dock inte landskapet till en lokal angelägenhet, utan lyfter också hållbarhetsfrågor, kunskapsutbyte, och samarbete till en europeisk nivå.

Med utgångspunkt i Europarådets definition är landskapet en relativt svårfångad helhet, som omfattar värderingar och värden, upplevelser med alla sinnen, minnen och känslor, identitet, historia och framtid, såväl som samspillet mellan människor och naturen. Detta synsätt har principiellt fått genomslag hos en rad centrala myndigheter, som Boverket, Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Energimyndigheten och Lantmäteriet, vilket idéskriften *Vindkraften och landskapet* vittnar om (Boverket 2009a). Praktiska konsekvenser av landskapskonventionen ser vi idag exempelvis i Länsstyrelsen i Västernorrlands län (2008) som arbetar med landskapsanalys för en storskalig utbyggnad av vindkraft.

Den europeiska landskapskonventionen har också varit en anledning till att riksdag och regering genom Miljö- och Samhällsbyggnadsdepartementet redan 2005 hade gett ett antal länsstyrelser i uppdrag att utveckla *regionala landskapsstrategier* (RLS). En landskapsstrategi är således inte enbart ett planeringsstrategiskt dokument, utan omfattar också utvecklingen av en ny planeringsmetod:

Tyngdpunkten bör ligga på att utveckla arbetsformer och process. Följande utgångspunkter skall gälla: en bra balans mellan bevarandeaspekter respektive nyttjande, en helhetssyn på landskapet, involvering av olika berörda sektorer liksom av kommuner och regionala organ ... Uppdraget skall genomföras i en öppen process där markägare och övriga representanter från jord- och skogsbruket samt andra berörda organisationer och intressenter inbjuds att delta (Regleringsbrev 2005:34).

Dessa landskapsstrategier lyftes fram som ett potentiellt innovativt instrument för utveckling av nya förhållningssätt och arbetsformer med sikte på hållbart brukande och bevarande av naturresurser. Därmed kopplas regionala landskapsstrategier även till det nationella miljömålsarbetet, och specifikt till ”ett rikt växt- och djurliv”, till miljömålspropositionen 2004/05:150, särskilt ”Ett hållbart brukande av mark och vatten”, samt till Konventionen om Biologisk Mångfald (Naturvårdsverket 2003; 2009).

I slutrapporteringen från ett RLS-pilotprojekt i Västerbotten betonas hur landskapsstrategin fick ett utpräglat underifrånperspektiv: ”Lokala aktörer har inte enbart inbjudits till samarbete, utan både projektverksamheten i sig och dess resultat är format av de lokala aktörerna” (Länsstyrelsen i Västerbottens län 2007:1). Här organiserades arbetet i ett nätverk av fristående lokala aktörer – Fjällbygderådet – med en samrådsprocess som lägger tonvikten på öppen dialog, gediget informationsflöde mellan deltagarna, ständig kommunikation och goda möjligheter för alla att förmedla sina intressen, erfarenheter, och uppfattningar: ”Samrådets främsta syfte är att mötas för en givande dialog där aktörerna kan delge varandra sina erfarenheter, synsätt och intressen. I samrådsituationen har inga aktörer tolkningsföreträde, utan alla aktörer har lika värde och behandlas likvärdigt” (Västerbottens län 2007:46). Ett av de teman som diskuterades var vindkraftsetablering i området.

Värdet av samverkansforumets metod i olika regionala landskapsstrategier ansågs inte bara vara att många intressenter faktiskt kunde komma till tals, att mål och intressekonflikter synliggjordes, att ökat samförstånd och ömsesidigt lärande möjliggjordes, att praktiska erfarenheter och teoretisk kunskap möttes, att beslutsprocessen och ansvar flyttades närmare lokalbefolkningen, eller att andra positiva bieffekter uppkom, som en ökad social gemenskap och nya lokala initiativ. Intressant nog nämns regelbundet att metoden också hade rent resultatmässiga fördelar, eftersom den skapade möjligheter till samordning, integration och effektivisering av de insatser som fordras för en långsiktig och hållbar hantering av naturresurser. Metoden bedömdes alltså kvalitativt påverka beslut på ett positivt sätt. Underifrån-perspektivets lokala fokus, relativt tidsödande och kostnadskrävande arbetssätt medförde också att beslutsprocesser förlängdes, att implementeringen blev mer komplicerad, och att nationella miljömål ibland kan hamna ur sikte (Länsstyrelsen Dalarna 2007; Länsstyrelsen Kalmar 2007; Länsstyrelsen Västerbotten 2007; Länsstyrelsen Västra Götaland 2007).

Det flexibla, holistiska, tvärsektoriella, och platsorienterade perspektivet som landskapskonventionen och RLS går ut på innebär dock inte med automatik att landskapet förlorar sina snävare eller mer specifika betydelser i planeringspraktiken. Den Europeiska landskapskonventionen har faktiskt en inbyggd motsättning mellan expertkunskap och människors vardagliga uppfattningar och lokala synsätt på landskapet. Enligt konventionen kommer nämligen expertkunskap i första rummet när det gäller planering. Som geografen Michael Jones påpekar ska deltagande i planering och landskapsförvaltning ”inte ersätta befintligt beslutsfattande, utan fungera som ett

komplement. Målet är att beslutsfattandet ska inkludera synpunkter från alla berörda – om det nu gäller lokalbefolkningen, boende, besökare, markägare, underprivilegierade grupper, eller experter – vid sidan av företrädande, demokratiskt valda organ” (Jones 2009:234; jfr Olwig 2009). Trots denna inkluderande formulering, noterar Jones (2009:237-238) att konventionens egen förklarande tilläggs-text rekommenderar att det först görs en s.k. ”objektiv” landskapstolkning (som om en sådan neutrala kriterier skulle finnas). I ett nästa stadium ska man då jämföra denna expertbaserade analys med andra landskapstolkningar, berörda och intressenter. Problemet med detta är, som annan forskning har visat (t.ex. Aitken 2009), att expertens verklighetsbeskrivning har en tendens att dominera de som varken i samma utsträckning har tillgång till planering, eller det språk som präglar en planeringsdiskurs (jfr Fainstein 2010). Expertdrivna planeringsprocesser kan därmed maskera grundläggande problem eftersom ”konflikter som berör landskapsvärden är ofta symptom på djupare sociala konflikter” (Jones 2009:248; även Jones 1999).

Vad detta innebär för den svenska lagstiftningen kring vindkraft är inte helt klart i dagsläge. Hittills har Miljöbalksprövningar mer fokuserat på naturvärden än på människans livsmiljö, sannolikt som en konsekvens av att lokalbefolkningens intressen beaktas genom PBL.

Även om en helhetssyn på landskapsnivå stod i fokus för de flesta landskapsstrategierna lutade uppdraget enligt vissa kritiker åt en naturvårdsinriktad syn på landskapet. Flera RLS anger att ett ”ekosystemperspektiv” utgör utgångspunkten, vilket bäddar för en snävare tolkning av landskapsbegreppet utifrån landskapsekologisk teori. I en sammanställning från Naturvårdsverket hävdas till och med följande: ”Landskapsekologin är den vetenskapsgren, som tillsammans med naturvårdsbiologi och systemekologi, kan ge bäst bidrag till regionala landskapsstrategier, från teoretisk bakgrund till praktisk tillämpning” (Naturvårdsverket 2009:29):

Med landskap menas i det här sammanhanget ett fysiskt område som behövs för att bevara och utveckla en mosaik av olika ekosystem, livsmiljöer, växter och djur och som karakteriseras av olika former av mark- och vattenanvändning. Det kan till exempel vara ett avrinningsområde, olika värde-trakter [områden med höga ekologiska bevarandevärden] eller ett naturligt utbredningsområde för flera arter (paraply- eller nyckelarter). Landskap kan vara olika stora beroende på skalan och bestå av ett eller flera ekosystem (Naturvårdsverket 2010:92).

I pilotarbetet med RLS tycks två olika perspektiv på landskapet kunna märkas. Det ena perspektivet ”lägger fokus på målsättningen att hejda förlusten av biologisk och kulturhistorisk mångfald såsom formulerats i våra miljökvalitetsmål. Det andra är ett bredare angreppssätt, som vill lyfta samtliga anspråk på ett berört landskapsavsnitt med en tydligare koppling till Landskapskonventionens syn” (Länsstyrelsen i Kalmar län 2007:54). Länsstyrelsen i Dalarnas län hanterar följaktligen en holistisk tolkning, där

RLS beskrivs som ”ett verktyg i en långsiktig kommunikativ process med landskap i fokus. Processen innebär ett angreppssätt för myndigheter att jobba med landskap utifrån en helhetssyn och ett underifrånperspektiv” (Länsstyrelsen i Dalarnas län 2007: 12). I Östergötlands län däremot kom arbetet med RLS att begränsas till ett betydligt mer traditionellt arbetssätt för att åstadkomma mångsidigt bruk och bevarande av miljöer med gamla ekar (Länsstyrelsen i Östergötlands län 2007). En motion till Riksdagen menar av den anledningen att ”för att skapa en helhetssyn på det hållbara brukandet av jorden och skogen är det avgörande med en regional landskapsstrategi även för företagande och entreprenörskap och inte bara en naturvårdsstrategi” (Motion 2010/11: MJ215. Jfr. Naturvårdsverket 2009:122).

Mera allmänt innebär detta att spänningen mellan helhetsorientering och sektorsorientering förblir relevant, såväl för principiella diskussioner inom policyutveckling och lagstiftning, som för praktisk planering. Ett landskapsperspektiv som baseras på ett ekosystemperspektiv ger de ekologiska sambanden en framskjuten plats i förhållande till ekonomiska, sociala och kulturella faktorer.

Fördelen med en snävare definition är att den kan passa såväl en specifik typ av vetenskaplig forskning som sektorsplanering. För att kunna få grepp om den komplexa miljömässiga helheten som t.ex. vindbrukslandskapet rymmer, kan sådana definitioner också bli ett hinder. För det första lämnar nämnda naturvetenskapliga grundval föga utrymme för ett landskapsbegrepp i samhällsvetenskaplig, kommunikations- och planeringsteoretisk mening. Till skillnad från en tvärsektoriell förståelse för landskapet är utgångspunkten nämligen inte att åstadkomma en verklig avvägning mellan intressen och perspektiv. Istället för dialog söks då modeller för traditionell envägskommunikation: ”Viktig sektorskunskap finns inom landskapsekologi, men den måste kompletteras med kunskaper inom kommunikation, för att kunna förankras. Därefter blir det möjligt att rikta information till de boende i landskapet och andra lokala intressenter” (Naturvårdsverket 2009:135).

För det andra får ansatsen planeringsmetodiska konsekvenser. En landskapsekologiskt sinnad landskapsstrategi riskerar att bli enkelspårig, eftersom den baseras på en expertdriven kunskapsregim som förutbestämmer vad som kan diskuteras, vilka värden som får utrymme i strategiutveckling kring landskapet, och vilken sakkunskap som är relevant. De står med andra ord i vägen för utvecklingen av ett innovativt instrument för utveckling av nya förhållningssätt och arbetsformer. Det är därför inte speciellt förvånande att man fortfarande idag letar efter användbara metoder för en svensk variant av deltagande planering (*participatory planning*) och medborgardeltagande i RLS-sammanhang: ”Det saknas en klar metodik för medborgarmedverkan inom såväl planeringsprocessen som i kommunikationsprocessen” (Naturvårdsverket 2009:116).

Tvärsektoriella synsätt och helhetsgrepp medför samtidigt ett inneboende avgränsningsproblem. För praktiska planeringsuppgifter kan det därför vara nödvändigt att söka lösningar som innebär en helhetssyn med modifiering

och anpassning efter det specifika uppdraget man står inför. Länsstyrelsen i Västra Götaland presenterar det så här i sin RLS:

Att ha en helhetssyn på landskapet är ingen lätt uppgift. Klarar man överhuvudtaget detta? Vi har i delprojekten valt att ”avgränsa helhetssynen” utifrån kärnfrågan i delprojekten. Helhetssyn kan sålunda innebära 1) bevarande och utveckling av hotade naturtyper i Vänerskärgården, 2) Infrastrukturen med avseende på hur man på ett miljöanpassat sätt kan röra sig inom ett avgränsat område och 3) helhetssyn på bevarande och utveckling, där exploatering, tillgänglighet och bevarande stod i fokus, inom ett mindre, avgränsat geografiskt område. Detta innebär att helhetssynen definieras tidigt i processen och att den kan vara väldigt skiftande från fall till fall. Vi tror att denna avgränsning är nödvändig (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007:25).

I Stockholms län presenteras landskapsstrategin mer som ett dokument som kan underlätta ställningstaganden kring lokalisering och med övergripande inriktning för åtgärder i olika planeringsinsatser (Länsstyrelsen Stockholm 2007a–d). Samordning och avstämning av olika planer snarare än en integrerad och nydanande ansats verkar här stå i centrum för helhetsgreppet.

Slutsats

Under de senaste åren har tendensen inom planering kring landskap haft följande riktning:

- Helhetssyn på landskapet (principiellt i Europarådets Europeiska landskapskonvention, miljöbalken, PBL, m.m.)
- Processorientering i policyutveckling kring landskapet (praktiskt bl.a. genom landskapsstrategier, landskapsanalys, miljömålsarbete).
- Ökat intresse för att komplettera befintliga och utveckla nya metoder för policy kring landskapet.

Samtidigt som detta kräver tvärsektoriella arbetssätt, kvarstår sektorsspecifika definitioner, som tenderar att stärka ett teknologiskt tolkningsföreträde inom planeringen.

4. Landskapsanalys i internationellt perspektiv

Hur vindkraft upplevs påverka olika landskapsvärden har urskiljts som en dominerande förklaringsgrund för attityderna kring vindkraftsprojekt internationellt så väl som i ett svenskt sammanhang. Forskningen har visat att upplevelserna i högsta grad är subjektiva, inte bara när det gäller vilka värden som människor tillskriver olika landskap, utan även beträffande hur storlek, ljud och andra synintryck från vindkraft upplevs. I vilken utsträckning och på vilket sätt landskapsperspektivet behandlas i planeringen, tillståndsprocessen och beslutsfattandet har i sin tur lyfts som en avgörande fråga. Det finns en omfattande forskning som har visat att möjligheten att delta och påverka i processen är grundläggande för attitydernas utveckling på ett generellt plan. Detta gäller inte minst möjligheten att diskutera de ”verkliga frågorna”, vilket för många syftar till upplevelsevärden i landskapet.

Kapitlet baseras på en mycket omfattande akademisk litteratur och under projektets gång har relevanta forskningsresultat hämtats ur böcker såväl som högkvalitativa och väletablerade internationella tidskrifter som *Energy Policy*, *Landscape Research*, *Land Use Policy*, *Planning Theory*. Den litteratur som redovisas i kapitlet har bedömts utifrån vad den säger om vindkraft, landskap, deltagande, planering och landskapsanalys. Litteraturen redovisar en uppsjö av teoretiska resonemang, och använder såväl kvalitativa som kvantitativa metoder och frågeställningar. Geografiskt berör forskningen främst västerländska förhållanden, med relativt många studier från på de brittiska öarna, Danmark, Holland, Frankrike, Spanien, och Tyskland. I viss mån kommenteras även svenska förhållanden och erfarenheter och då främst i relation till befintliga exempel och planer på kommunal och regional nivå. Materialet har i kapitlet bearbetats till en övergripande bild kring landskapsanalys i internationellt perspektiv, med mindre tonvikt på generella drag snarare än detaljerade kontextbundna skillnader. Under projektets gång har deltagande i en större forskningsinsats om *Vindkraftens påverkan på människors intressen* (varvid hundratals akademiska artiklar och böcker har granskats) gett värdefulla insikter som också bekräftar problematiken kring deltagande (Naturvårdsverket 2012).

Den akademiska och mer teoretiska litteraturen som hanterats här är huvudsakligen internationellt orienterad. Något omfattande urval utifrån litteraturens relevans för svenska förhållanden har inte gjorts av två enkla anledningar. För det första förutsätter det på ett vilseledande sätt att det finns konsensus om vad ”svenska förhållanden” är och att detta tillstånd gäller från Skåne till Norrbotten och från Gotland till Jämtland. Istället finns en variationsrikedom som inte låter sig reduceras till en sådan konsensus. För det andra fordrar en seriös internationell jämförelse en ingående studie av en mängd variabler, som planeringssystem, politisk kultur, landskapets fysiska kännetecken, medborgarnas förväntningar, eller vindbranschens struktur,

etc. – något som ligger utanför projektets ramar. Istället för att göra en serie nationsspecifika studier ämnar kapitlet ge en översikt över internationella erfarenheter för att kunna ge en betydligt mer meningsfull bild av deltagande och landskapsanalys. Dessa erfarenheter kännetecknas visserligen av en mängd kontextbundna variabler, men visar också att svenska planeringsfrågor kring deltagande och landskap långtifrån ska ses som unika.

Som föreliggande och tidigare kapitel visar är många internationella erfarenheter också av intresse för svenska förhållanden. Det gäller även de principiella tankemönster och tillvägagångssätten som representeras av den så kallade landskapskaraktärsanalysen, vars betydelse och innehåll diskuteras i kapitlets andra hälft. Det är sådana generella mönster som projektet har tagit fasta på och som diskuteras här.

Landskapets plats i internationell vindbruksforskning

I en del forskning framställs vindkraft som en del i arbetet för den *globala* miljön och därmed som något som överstiger mer lokala engagemang med landskap. Bortom landskapsskalan, med hänvisning till natur och miljö i vidare bemärkelse (som i den globala klimatkrisen) får samma vindkraftverk helt olika betydelser (Khan 2003; Woods 2003). Om den lokala naturen ses som avgörande i sig själv, oavsett till exempel globala klimatmål, är vindkraftens lokala påverkan den helt dominerande frågan. Både tidsskala och geografisk skala är avgörande frågor för energiförsörjningens miljöaspekter, vilket placerar en till synes lokal naturmiljö i en betydligt vidare kontext.

I vindkraftsdebatten ställs ofta långsiktiga klimatkonsekvenser, framtida generationer, och miljöförändring på en global skalnivå mot ett miljöengagemang som lyfter fram lokal infrastruktur, fladdermus- och fågelbestånd, eller visuell påverkan. Forskningen om vindkraft i naturmiljö antyder att:

Konflikter mellan utveckling och bevarande handlar vanligtvis om balansen mellan social-ekonomiska vinster (t.ex. arbetstillfällen, investeringar) och kostnader för miljön (t.ex. landskap, livsmiljöer och biologisk mångfald), där den ”gröna” lobbyen mestadels tar ställning för en bestämd sida i debatten. Men när det gäller vindkraft så finns starka ”gröna” argument på båda sidor. Vissa miljövännar förespråkar vindkraftsparkar med tanke på den ”rena energin” som alstras, medan andra motsätter sig vindkraft utifrån ett resonemang om landskapspåverkan. Ytterligare andra placerar sig i en mer besvärlig mellanposition, i sitt principiella stöd för förnybar energi men motstånd mot vissa specifika förslag på utbyggnad (Warren m.fl. 2005:854).

Att ta steget från landskap till den globala nivån är alltså kontroversiellt, även i miljökretsar. Vissa forskare menar att i ljuset av vad vi vet idag om en skenande klimatkras bör de övergripande globala hoten få större tyngd i den ”lokala” debatten om vindkraft i landskapet:

Problemen förvärras ytterligare av att klimatförändringens konsekvenser är storskaliga, långvariga, diffusa, och till synes abstrakta, medan vindkraftens konsekvenser är lokala, direkta, tydligt synliga, och mycket verkliga. Att be människor om att ge upp deras älskade vyer för att vända ett förutsett hot som sannolikt kommer att påverka framtida generationer i avlägsna länder är för mycket begärt. Men om den nuvarande vetenskapliga samstämmigheten är korrekt, då är det precis den avvägningen som behöver göras (Warren & Birnie 2009:119).

En liknande skalproblematik gäller kulturmiljöer vars betydelse kan sträcka sig från det lokala till det globala. I ett fall från Skottland konstateras bl.a. att det skulle medföra ”höga miljömässiga och kulturella kostnader att förkasta vindkraft i brist på alternativa hållbara energiformer. Klimatförändring rankas som det största hotet mot kultur- och naturarvet” av bland annat ledande nationella bevarandeorganisationer i Skottland (Clarke 2009:183).

Att vindkraft och energiförsörjning tangerar globala miljöfrågor, kulturarv och internationell energipolitik är väsentligt och det kan påverka opinionen även lokalt. Hänvisningar till globala tillstånd kan däremot inte ersätta arbetet med landskap på en mer platsbunden skalnivå. Istället för att förminska landskapets betydelse, menar en framstående forskare om acceptans för vindkraftsetableringar att det är landskapstypen som ”mest påverkar acceptansen för vindkraft” (Wolsink 2010:196).

Många studier stödjer uppfattningen att hur vindkraft förväntas eller upplevs påverka olika landskapsvärden är en dominerande förklaringsgrund för attityderna kring ett vindkraftsprojekt. Detta gäller internationellt så väl som i ett svenskt sammanhang (t.ex. Wolsink 2007a; Nadaï & Labussière, 2010; Johansson & Laike 2007; Ek 2005). Forskningen har visat att upplevelserna i högsta grad är subjektiva och beroende på det specifika sammanhanget, inte bara när det gäller vilka värden som människor tillskriver olika landskap, utan även beträffande hur storlek, ljud och andra synintryck från vindkraft upplevs (Johansson & Laike 2007; Jallouli & Moreau 2009).

I vilken utsträckning och på vilket sätt landskapsperspektivet behandlas i *planeringen*, tillståndsprocessen och beslutsfattandet har i sin tur lyfts som en avgörande fråga (Cowell 2010; Nadaï & Labussière 2009). Omfattande forskning har visat att möjligheten att delta och påverka i processen är grundläggande för attitydernas utveckling på ett generellt plan. Detta gäller inte minst möjligheten att diskutera avgörande frågor, där upplevelsevärden i landskapet är en viktig faktor (Cowell 2007; 2010; Jones & Eiser 2010; Wolsink 2007; 2009; 2010).

I det som följer nedan sammanfattas fyra nyckeldimensioner som forskare har identifierat som avgörande för landskapsfrågan i vindbrukssammanhang. Det är värdefullt att titta närmare på dessa dimensioner eftersom de kan ge ledtrådar till hur en landskapsanalys kan utformas och vad den kan innehålla. De fyra dimensionerna är: landskapsbild, utformning, landskapskaraktär och landskap som identitetsbärare. Självfallet finns tydliga relationer och en överlappning mellan dessa dimensioner och i praktiken utgör de element i en landskapsverklighet.

Avslutningsvis diskuteras *metoder* för landskapsanalys, och särskilt Landskapskaraktärsanalys (*Landscape Character Analysis*). Denna metod fått viss genomslag i Sveriges vindbruksplanering, även om själva tillämpningen och utformningen har varit skiftande (se till exempel Boverket 2009a; Gotlands kommun 2010; Länsstyrelsen Dalarna 2010; Mönsterås kommun 2010-03-29; Rättviks kommun 2010; Länsstyrelsen Jämtland 2009; Länsstyrelsen Jönköping 2009; Länsstyrelsen Örebro 2009, 2010, 2011; Länsstyrelsen Västernorrland 2010).

Landskapsbild och utformning

Den mest avgörande variabeln bakom det lokala motståndet mot vindkraft i denna studie tycks vara huruvida en samling vindkraftverk passar in i landskapet, d.v.s. om verken uppfattas som en del av miljön. Detta är sannolikt enklare att uppnå i miljöer med befintliga industribyggnader i samma storleksordning, än i områden med fria vyer (Johansson & Laike 2007:447).

Citatet lyfter fram vindkraftens visuella påverkan på landskapet. I anknytning till sådan forskning finns – som tidigare nämnts – en tendens inom planeringen att förenkla frågor som berör landskap till frågor om *landskapsbild* (som kan beskrivas med begrepp som skala, riktningar, komplexitet, barriärer, landskapsrum, m.m.) och lösningar som fokuserar på *utformning*. Det finns visst fog för detta eftersom en rad studier pekar på att den visuella påverkan av vindkraft är en viktig faktor för människors attityder mot vindkraft.

Med få undantag menar forskare att den visuella påverkan orsakar stor oro under beslutsprocesserna kring vindkraft, vilket behöver få ett större utrymme i planeringen (Ellis m.fl. 2010). Enligt flera forskare har planerare föredragit att rikta intresset mot de kvaliteter som är formellt angivna och karterbara, samt mätbara på distans (Cowell 2010; Nadaï & Labussière 2009:747; Wolsink 2010). Sådan planering vilar på forskning som fångar vindkraftens visuella landskapspåverkan utifrån kvantitativa mått som densitet, antal, närhet, och synbarhet genom t.ex. ökad höjd eller avstånd (Jones & Eiser 2010; Ladenburg 2009; Möller 2006; 2010; Tsoutsos m.fl. 2009).

Forskning om ljudpåverkan visar inte bara att vindkraftens visuella påverkan har större betydelse för människors upplevelser, utan också att den visuella bedömningen påverkar och påverkas av hur buller upplevs (Toke m.fl. 2008:1136. Jfr Pedersen & Persson-Waye 2005; Thayer & Freeman 1987).

Liksom landskapsbilden är ljudpåverkan i stor utsträckning en teknikberoende, platsspecifik, och subjektiv faktor (Warren & Birnie 2009:112).

Möller (2006) konstaterar dock att det är svårt att bedöma visuell påverkan med sedvanlig kvantitativ metod eftersom den upplevda påverkan varierar mellan olika sammanhang och mellan olika individer (jfr Toke 2005). En överdriven betoning av landskapsbilden innebär att ett bredare landskapsbegrepp som faktiskt har betydelse för närboende och besökare, mottagande och opinionsbildning – landskapets bruksvärde – hamnar ur fokus.

Denna problematik leder tillbaka till kontrasten mellan å ena sidan expertdrivna landskapsanalyser och å andra sidan studier som beskriver landskap utifrån begrepp som betydelse, subjektiv tolkning, perception, identitet, platsanknytning och landskapspåverkan (Nadaï & Labussière 2010). Richard Cowell talar i det sammanhanget om ett glapp mellan å ena sidan diskussionen om tekniska möjligheter och å andra sidan den sociala och miljömässiga kontexten inom vilken en teknologi kan tillämpas. Det tidigare nämnda *teknologiska tolkningsföretäret* och den lokala opinionen som en *planeringsbarriär* leder lätt till en tvingande, toppstyrd strategi (Ellis m.fl. 2009).

Ett liknande resonemang kan föras vad gäller *utformning*. Som ovan konstaterades tycks landskapstypen som variabel överskugga andra visuella och ”sceniska” faktorer som *design*, *antal* och *storlek*. Även om dessa ämnen också kommer upp i diskussionerna verkar de inte vara lika avgörande för attityderna. Trots detta spelar synbarheten och avstånd till vindkraftverk en viss roll för upplevelsen av dem (van der Horst 2007). Större exploateringstryck på landskapet och större turbiner har i vissa fall fått väldigt negativa konsekvenser:

Det kan därför hävdas att den senaste generationen stora verk är i en helt annan skala än det skotska landskapet. Vindkraftens snabba expansion innebär att man från vissa bergstoppar i Skottland kan se flera vindkraftsparker samtidigt, och detta stör vildmarkskänslan som många besökare letar efter i dessa trakter (Warren & Birnie 2009:110).

När det gäller utformningen visar forskningen att det finns en generell tendens att människor föredrar samlade vindkraftsparker framför enskilda utspridda verk, samtidigt som mindre parker är mer uppskattade än väldigt stora parker. Möller (2010) har studerat effekterna på synbarheten och densiteten av vindkraft i landskapet av den uppgradering av vindkraftsparken som gjorts i Danmark mot färre och större verk. Han konstaterar att eftersom införandet av mycket större verk har lett till en högre synbarhet i ett större omland så har det inte blivit någon förbättring beträffande synbarheten, i förhållande till många små verk.

Jones & Eiser (2010) har undersökt hur attityderna till en etablering kan påverkas beroende på *avståndet* från en vindkraftslokalisering till en plats. Även om en ökad positiv attityd kunde märkas med ökat avstånd till platsen, så var denna ökning inte linjär med avståndet. Istället var det synbarheten av en vindkraftspark, kopplat till en oro för att det ska förstöra landskapet, som

visade sig ha en stor inverkan på stödet för en viss lokalisering. Människor överlag föredrog etableringar till havs eller utom synhåll på land. Bishop & Miller (2007) i sin tur undersökte synbarhet och visuell påverkan av havsbarserad vindkraft på tre olika distanser (4, 8 och 12 km). Studiens föga förvånande resultat visar att kortare avstånd och högre kontrast mot bakgrunden kan kopplas till en ökad upplevd visuell påverkan. Kanske mera intressant är att undersökningen visade att stillastående verk upplevdes ha en större negativ påverkan än verk som snurrade, dvs. var påtagligt produktiva. I andra studier har rörelseskuggor identifierats som ett visuellt problem.

Landskapskaraktären

I stället för att snävt fokusera på visuella kvaliteter och *landskapsbilden* finns anledning att lyfta fram det bredare begreppet landskapskaraktär. Landskapskaraktär handlar inte bara om visuella kvaliteter utan öppnar upp för frågor om landskapet som livsrum, inklusive landskapets konkreta fysiska former och en större uppsättning av intryck, tolkningar, värderingar, handlingar och mänskliga praktiker som kopplas till landskapet. I detta och nästa avsnitt studeras först närmare vad forskning om landskapets kvalitativa värden och dess relation till vindkraft säger. En utvecklad praktisk *metod* för landskapskaraktärsanalys diskuteras i slutet av detta kapitel.

I studier om opposition mot vindkraft spelar den generella attityden till vindenergi en viss roll, men upplevelsen av landskapet, estetik och värde som friluftsbild resurs anses ha en helt avgörande betydelse. Flera forskare drar slutsatsen att den mest avgörande faktorn för att undvika opposition mot ett vindkraftsprojekt är att det föreslagna projektets karaktär passar in i landskapet och därmed smälter in i omgivningen, exempelvis i industrilandskap. I en övergripande analys av undersökningar som gjorts under perioden 1986–2002 visar Wolsink (2007) att landskapstypen är den mest framträdande faktorn i hur människor värderar landskapets kvaliteter, vilket i sin tur påverkar människors attityder till vindkraft.

Enligt Wolsink (2010) får landskap ofta betydelse som "natur", vilket i sin tur påverkar människors uppfattningar eller acceptans. Ekologiskt högt värderade landskap, och landskap med stora sceniska, estetiska och rekreativa värden, ger ofta upphov till konflikter, medan en betydligt högre acceptans för vindkraft uppnåddes i industriområden och militära områden (Devine-Wright & Howes 2010; Gee 2010; Jallouli & Moreau 2009). En röd tråd i oppositionen är människors vilja att skydda fridfulla lantliga miljöer från intrång av urbana element. Cowell beskriver det som ett försök att "skydda landsbygden från staden" och andra beslut som hörhör i det toppstyrda planeringssystemet (Cowell 2010).

Att "urbana element" ändrar landskapskaraktären påpekas i flera studier. Vindkraftverk är beroende av en infrastruktur med bland annat vägar och kraftledningar som påverkar ett större område. Genom noggranna undersökningar på platser som ska exploateras och anpassning av design och planering

kan direkta skador på kulturarv och värdefull natur i viss grad undvikas. Däremot går det inte att komma ifrån att vägar kan stycka upp biotoper eller korsar och ändrar intrycket av linjära element som förhistoriska åkrar eller gränser i landskapet. Ett ändrat helhetsintryck kan ha avgörande betydelse för upplevelsen av landskapet. Problemet illustreras på ett särskilt bra sätt i en undersökning från ön Lewis i Skottlands Yttre Hebriderna, ett av Storbritanniens mest kulturarvstäta och biologiskt värdefulla landskap. Här beskrivs hur en uråldrig stencirkel vid Callanish får betydelse genom sin relation till det omliggande landskapet. Om detta relationella landskap ändras, försvagas möjligheten för forskare, turister och andra att se och uppleva sådana samband:

Det allvarligaste hotet mot de befintliga arkeologiska värdena är inte dess fysiska bevarande, utan monumentens lokala förankring och vår förmåga att uppfatta dem som en del av landskapet. Som redan konstaterats, kommer vindkraftverken vara gigantiska i förhållande till arkeologiska monument och det materiella kulturarvet. Vindkraftverken måste spridas över stora områden för att undvika varandras vindskuggor och det förändrar hela regioners karaktär ... Förutom att själva läget påverkar allmänhetens upplevelser av en arkeologisk plats, kan omgivningen vara avgörande för ett monuments mening och funktion. Platsen för stencirkeln vid Callanish var exempelvis av allt att döma vald utifrån vyn över horisonten, med Sleeping Beauty, bergen i sydost, som ett framstående parti. Utsikten är i sig estetiskt tilltalande, men har dessutom en viktig roll i mytologin kring Callanish, som är relaterad till stunden då månen når sin extrempunkt på himlen varje 18,5:e år. När detta inträffar tycks månen dansa tillsammans med Sleeping Beautys vilande kropp. Denna vy är hotad av vindkraftverken som planeras (Clarke 2009: 181–182).

Fallet med bronsålderssamhällets monolitiska monument vid Callanish klargör att vindkraftens påverkan inte i första hand handlar om själva de fysiska lämningarna, utan snarare monumentets plats och betydelsebärande förmåga i landskapet. Landskapets estetik ställs också i relation till den bredare landskapskaraktären och dess olika betydelser, och betraktas inte som en separat dimension. Utan det kognitiva landskapet och dess visuella estetik minskar monumentets tolkningskontext och pedagogiska uttrycksfullhet och därmed dess kulturhistoriska värde avsevärt. I den brittiska planeringen och i många andra länder är hänsyn till den här typen av placering i en vidare omgivning (*setting*) inte särskilt utvecklad, trots att det i internationella sammanhang arbetas med begrepp som visuella påverkanszoner (*visual impact zones*) runt kulturlämningar.

Detta aktualiseras inte endast på platser med höga kulturvärden eller nyckelbiotoper på land. Liknande diskussioner uppstår vid havsbaserad vindkraft. Devine-Wright och Howes (2010) menar att det inte finns någon entydig forskning som stödjer antagandet att havsbaserade vindkraftsprojekt är mindre kontroversiella än landbaserade. Liknande värden som finns på land, förknippas

också med ”havslandskapet” (öppenhet, rekreation, spirituella behov) och är på liknande sätt en källa till opposition mot vindkraft i havsområden (Kempton m.fl. 2005).

Gee (2010) har gjort en studie i Tyskland av havsbaserad vindkraft i relation till människors uppfattning om så kallade ”seascapes”, med vilket han avser gränslandet mellan hav och land. Han kunde konstatera att det finns en djupt rotad uppfattning om havet som ett naturligt och vilt rum, som skiljer sig från land, vilket i högre grad upplevs som något som människor har tämjat och skapat.

Havet representerar både kraft och oförutsägbarhet med öppenhet och en oändlig horisont. *Seascape* som är det område som knyter ihop hav och land bildar en ”brygga” mellan människors olika förhållningssätt till naturen. I bland annat Danmark har man av den anledningen börjat etablera vindkraft i havet utom synhåll från land. Ladenburg (2009) hävdar att människor som har erfarenhet av havsbaserad vindkraft placerad långt från kusten har en påtagligt mer positiv upplevelse av den visuella påverkan än människor med erfarenhet av vindkraft närmare kusten.

Uppfattningen om havsbaserad vindkraft är starkt beroende av tidigare erfarenhet av havsbaserad vindkraft, vilket leder till slutsatsen att framtida möjligheter för utbyggnad är beroende av hur man planerar och etablerar nu.

Föreställningar om natur och miljö, landskap och *seascape* kan alltså ha betydelse för hur ett vindkraftverk uppfattas. Men sådana uppfattningar är sällan cementerade för alltid. För det första kan återigen påpekas att landskapskaraktären varierar, och att t.ex. vindkraft tycks upplevas som mer störande i kustlandskap med stora sceniska kvaliteter (Lothian 2008). Havet, liksom andra till synes ”naturliga” miljöer som ”öken” eller ”berg” har ytterst komplexa, socialt och kulturellt betingade, geografiska konstruktioner vars betydelse inte alls på ett enspårigt sätt går att generalisera (Cosgrove & Della Dora 2009; Lambert, Martins & Ogborn 2006; Peters 2010).

För det andra tycks lösningen inte vara att helt enkelt placera vindkraftverk i redan industrialiserade eller starkt kulturpåverkade områden, med tanke på att ”de bästa energiproducerande lägena ofta rymmer viktiga och känsliga naturvärden, som samhället borde vilja bevara” (Clarke 2009:177). Häri ligger ett betydande dilemma för vindkraftens utbyggnad och ställer särskilda krav på planeringen.

Landskap som identitetsbärare

En stark förklaringsgrund till människors motstånd mot vindkraftsprojekt bottnar i deras relation till landskapet, inte bara som visuell upplevelse, utan också som en del i en individuell eller kollektiv identitet (Devine-Wright och Howes 2010; Gee 2010). Devine-Wright (2009) menar att lokalt motstånd bör uppfattas som ett sätt att skydda etablerade känslomässiga anknytningar till platsen mot verksamheter som uppfattas som hotande. Man kan således tala om *platsförändring* (”place disruption”), *platsanknytning* (”place attachment”), och *platsidentitet* (”place identity”) i vindkraftsammanhang.

Planeringen måste lära sig att ta in och beakta sådana perspektiv i processen, snarare än att avfärda dem som irrationella och ovidkommande. Internationella forskningsresultat kring identitet och vindkraft visar upp en sammansatt bild (Hubner & Horbaty 2010):

1– Identitet och kontinuitet

Dan van der Horst (2007) tar upp identitetsaspekten och konstaterar att där människor upplever sitt landskap som en positiv del i identiteten i högre grad är negativa till en utveckling av vindkraft i området. Kontinuitet i landskapet värderas ofta högt och många förväntar sig att det ska förbli oförändrat. Detta, menar Pasqualetti (2002) kan förklara att människor är ovilliga att acceptera en rumslig förändring till förmån för förnybar energi. Här aktualiseras återigen ett planeringsproblem:

En del av motståndet mot vindkraften är en reaktion mot det olyckliga galopperandet efter utveckling – hastigheten, skalan och den icke-koordinerade karaktären av vindkraftens hastiga framväxt som underblåser hotet av en snabb industrialisering över stora ytor oexploaterad mark. Av den anledningen finns starka argument för att skapa tydliga strategiska planeringsriktlinjer för att styra vindkraftens utbyggnad (Warren m.fl. 2005:872).

Det finns en viss risk att man ur sådan forskning drar slutsatsen att identitet inte kan finnas utan kontinuitet, eller att all förändring i landskapet skadar landskapets identitetsbärande förmåga. Sådana konservativa slutsatser ("all förändring skadar identitet och därför ska vi inte förändra något") har länge kritiserats och avfärdats i modern samhällsvetenskaplig forskning, där identiteter visas vara betydligt mer komplexa, det fysiska landskapet är föränderligt, och landskapets betydelser flexibla.

Även om ovan nämnda farhågor kring vindkraftens snabba spridning i landskapet kan påverka identitetsfrågor, får åtminstone tre ytterligare och komplicerande aspekter stöd i forskningen:

2– Variationer i initiativ och ägande

Grundläggande frågor om exempelvis planering, ägande, initiativ och makt inverkar på identitet och huruvida närboende kan identifieras med vindkraft. I Danmark har man som Bernd Möller skriver kunnat se en förskjutning från lokalt förankrade vindkraftskooperativ till storskalig industri:

Idag finns få kommuner som är positiva till att utöka antalet nya landbaserade vindkraftverk och lokalisering av nya vindkraftverk är en känslig fråga i den offentliga debatten. Av den anledningen har vindkraftsutbyggnaden under 25 år utvecklats fullt ut från att vara ett exotiskt, populärt, och välkommet småskaligt alternativ, till en vardaglig, tilltagande impopulär utveckling i industriell skala (Möller 2010:234–235).

Man skulle kunna säga att platsanknytning i kooperativens tid har fått ge vika för en rumslig, ägande- och storleksmässig utveckling som i stort saknar en sådan förankring. Det är också i ljuset av denna platsförankring som vindkraftverkens ökade höjd kan tolkas. Bernd Möller påpekar att vindenergi ”har lyckats öka inkomsterna för lantbrukare, lett till en ökad ekonomisk aktivitet på landsbygden när möllorna till största delen varit lokalt ägda” (Möller 2010:235).

För vindbrukspolicy antyder detta att *skala* och *ägande* påverkar platsanknytning och människors möjlighet och vilja att identifiera sig med vindbruk:

Med tanke på dess mer homogena påverkan på landskapet skulle mindre vindkraftverk i mindre grupper kunna stärka tanken om vindkraft som en lokal, socialt acceptabel och välkommen teknologi. Planerare skulle därför kunna överväga att utöka antalet lokala vindkraftparker för att kunna bibehålla acceptansen och undvika denna teknologiska tilltagande alienering (Möller 2010:241).

Ett sådant förslag förutsätter att planering har en möjlighet och vilja att dämpa det teknologiska tolkningsföreträdet i utvecklingen av vindbruk och ta större hänsyn till kontext- och platsbundna faktorer.

3– Variationer i landskapet som identitetsbärare

För det tredje ter sig identitetsfrågan olika i olika kontexter och tar på olika sätt plats i debatten om natur- och kulturmiljöer:

I till exempel England är landsbygden en del av den nationella identiteten och långdragna strider mot landsbygdens industrialisering har pågått sedan de romantiska poeternas tid under nittonhundratalet. I England (liksom ... i Skottland) finns starka grupper som ställer landskapsskydd i främsta rummet: dessa inkluderar det vindkraftskritiska Campaign to Protect Rural England (CPRE) och Campaign to Protect Rural Wales (CPRW), vars nuvarande huvudstrategi är att överklaga vindkraftsplaner (Toke m.fl. 2008:1137).

Andra länder, som Japan eller Spanien, har inga sådana nationella oppositionsrörelser och relativt lite engagemang i landskapsskydd: ”Jämförande studier har visat att påverkan av vindkraftetablering på flora och fauna eller specifik lokal påverkan på geologiskt värdefulla områden värderas mer än landskapet som sådant. Landsbygden i Spanien är ekonomiskt eftersatt och där pågår en avfolkning. Att bo på landsbygden värderas inte lika högt i Spanien som det gör i England” (ibid., jfr Geissmann 2010; Murayama 2010).

Enligt en dansk forskare har vindkraft blivit ”en integrerad del av det danska kulturlandskapet” och han menar att ”det skulle bli stora protester” om de skulle tas bort (Nielsen 2002:130). Forskningen tyder alltså på att vindkraft kan tillföra landskapet ett positivt kulturelement som faktiskt kan

associeras till naturligare livsstilar och upplevas som avkopplande (Nielsen 2002; Warren 2005), även om storlek, avstånd och design rimligtvis påverkar en sådan upplevelse. Dessutom har vindkraftverk på flera platser blivit besöksmål, något som antyder att även högteknologiska ingrepp i landskapet kan vara del i en vidare rekreationsupplevelse eller regional identitet (Dalton m.fl. 2007; Krohn & Damborg 1999; Jobert m.fl. 2007). I Irland, slutligen, kunde man konstatera följande:

En irländsk enkät bland 1 200 respondenter kom fram till att bara en procent av allmänheten är emot vindkraftverk, att 84 procent betraktar dem positivt och att de flesta med direkta erfarenheter av vindkraftverk inte anser att de har någon negativ påverkan på områdets visuella skönhet, eller på djurlivet, turismen eller fastighetsvärden ... Enkätresultat tyder också på att människors synpunkter till stor del påverkas av planeringens upplägg och utvecklingsprocessen: ju tidigare, öppnare, och mer deltagande processen är utformad, desto större är sannolikheten att uppnå allmänhetens stöd (Warren m.fl. 2005:858).

4– Variationer i tillit och planeringsprocessen

Planeringens förutsättningar har mer utförligt diskuterats i kapitel 3 och 4. Här kan upprepas att flera studier markerar vikten av det sociala och planeringsmässiga sammanhanget (Mels & Aronsson 2010). Graden av *tillit* till nyckelaktörer kan i viss mån jämnas ut relationen mellan platsanknytning och negativ attityd mot vindkraft. Dock betonar forskare att styrkan på platsanknytningen inte nödvändigtvis leder till motstånd mot förändringar av platsen, utan det beror snarare på hur människor uppfattar förändringen:

Dessa resultat antyder även att en stark platsförankring inte nödvändigtvis ger motstånd mot förändringar, utan att individers uppfattningar om förändringar är avgörande, utifrån social kontext och befintlig tillit till nyckelaktörer (Devine-Wright & Howes 2010:278).

Detta påverkas i sin tur av den sociala kontexten, och mildras av tillit till nyckelaktörer. Problematiken som har diskuterats hittills i kapitlet är i viss mån ett resultat av hur landskapsanalyser tas fram. Även om landskapsanalyser ser olika ut i olika länder och lägen går det att skönja en hel del gemensamma tankemönster och tillvägagångssätt. I det som följer diskuteras metoder för landskapsanalys vars grundtanke har fått stor resonans i praktiken.

Landskapskaraktärsanalys och kommunikativ planering

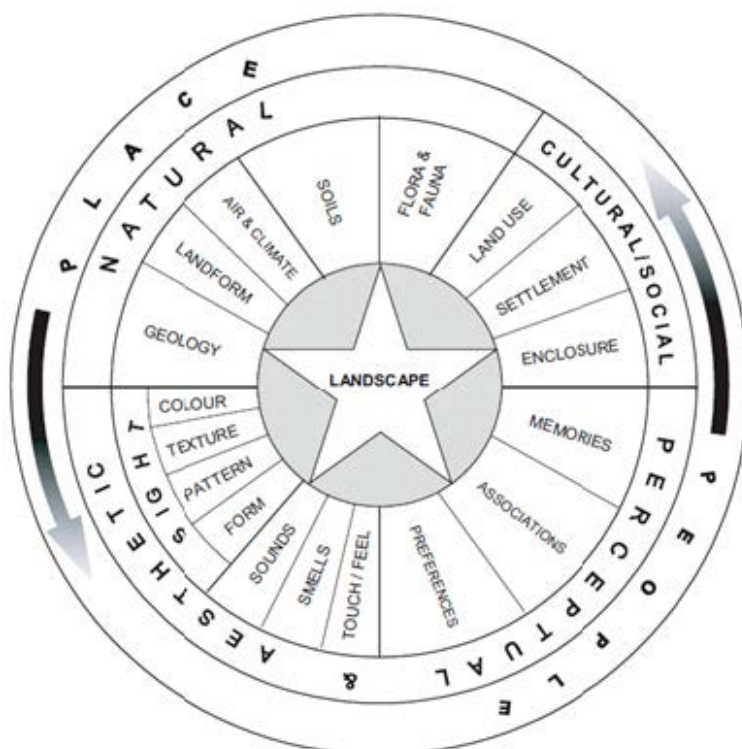
Typiska *metoder* vid landskapsanalyser och för att undersöka människors preferenser och inställning mot vindkraft är enkäter och intervjuer, ibland med hjälp av bildmontage eller andra visuella hjälpmedel. Information samlas alltså inomhus, genom representationer av olika slag och på ett statistiskt sätt, relativt oberoende av hur man upplever landskapet i praktiken och på plats.

Men uppfattningar om vindkraftverk som baserar sig på akustiska och visuella upplevelser i verkligheten skiljer sig från en uppfattning som formas genom akustiska mättningsdata, kartor, eller bilder. I samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning har under senare tid den komplexa, kroppsliga erfarenheten av landskapet lyfts fram (Crouch 2010; Ingold 2000; Wylie 2007). Geografen Hayden Lorimer talar i detta sammanhang om en mängd olika handlingar – gå, rida, titta, cykla, klättra, odla – som ett *förkroppsligat landskapande* ("embodied acts of landscaping") vilket också kräver andra, mer fenomenologiska och etnografiska metoder att utforska landskap (Lorimer 2005:85).

I en fransk studie har man prövat en s.k. *vandringsmetod* ("immersive path-based method"), vilket innebär att information samlas samtidigt som man genomför en vandring längs en viss sträcka. Tanken är att genom kroppslig rörelse utomhus kunna fånga upp en mångfald av visuella och andra subjektiva sinneserfarenheter. Deltagarna ska spontant kommentera och observera landskapet och sinnesintrycken under promenaden samt svara på mer riktade frågor (Jallouli & Moreau 2009). Istället för att bara ta hänsyn till memorerade och speciellt visuella perceptioner, visar denna metod att "kommenterade promenader i fält" lyckas skapa en betydligt mer detaljrik, kontextuell och nyanserad upplevelse. Ivor Ambrose (1990) har under 1980- och 1990-talen utvecklat en besläktad vandringsmetod med *gäturer*.

Sådana alternativa metoder kan också ingå i så kallade landskapskaraktärsanalyser eller *Landscape Character Assessment* (LCA). Dels finns rumsligt orienterade uppfattningar om vad LCA ska innehålla där tonvikt ligger på det deskriptiva och där värderingar lämnas så långt som möjligt utanför (Brabyn 2009:301-302). I Europa har olika former av landskapsanalys utvärderats i *European Landscape Character Assessment Initiative* (Wascher 2005) som visar upp en tyngdpunkt i expertkunskap, rumsliga kategoriseringar, kartor och kvantitativt mätbara faktaunderlag.

Den mest kända metoden för LCA har under längre tid använts i Storbritannien, där man ser LCA som ett led i satsningar för hållbar utveckling och med tydlig anknytning till landskapskonventionen, och instrument som Miljökonsekvensbeskrivningar (Cole 2002). Utgångspunkten är att landskap är vardagslivets geografiska kontext centrerad kring relationen mellan människor och plats. Figur 2 visar att landskap enligt LCA är resultatet av interaktionen mellan olika samhällsliga och naturliga miljökomponenter – geologi, växt- och djurliv, markförhållanden, klimat, markanvändning, rekreation, bebyggelse etc. – och hur dessa upplevs. Landskap involverar då inte bara visuell perception, eller hur vi ser vår omgivning, utan alla sinnen och inkluderar även känslor, minnen och en mängd associationer.

Figur 2 Landskap enligt LCA metoden. Källa: Swanwick 2002a:2.

LCA strävar därmed i huvudsak efter en *helhetsorientering* mot landskapet, för att återknyta till diskussionen i kapitel 2. Där konstaterades om helhetsorienteringen att den kräver praktisk operationalisering för att kunna bli hanterligt, att den inte med automatik lösgör sig från ett expertvälde, samt att den inte garanterar en fördjupad demokratisk dialog i planeringsprocessen. Frågan är alltså hur dessa hanteras genom LCA. Det finns goda skäl att hos LCA tala om såväl en viss principiell påverkan av den i kapitel 2 identifierade kommunikativa vändningen i planeringsteori, som en fortsatt praktisk dominans av det teknologiska tolkningsföreträdet.

Å ena sidan talas allt mer om deltagande och vikten att involvera olika intressenter i arbetet med landskapskaraktärisering. Som Figur 3 visar är just detta en av de punkter som skiljer tidigare former av landskapsanalys från det som idag går under beteckningen LCA. Med *intressenter* menas då såväl grupper med ett särskilt intresse i landskapet ("communities of interest") som de som bor, arbetar eller vistas i ett landskap ("communities of place"). Dessa två kategorier överlappar varandra i många fall, men poängen är att alla som är berörda av landskapets utveckling ska direkt eller indirekt (genom representanter) involveras i strategiskt valda moment under hela LCA-processen. Involvering kan också medföra olika metoder (Swanwick, Bingham & Parfitt 2002:4-6). Traditionell envägskommunikation genom utställningar, informationsfoldrar och stora offentliga möten är vanligt, liksom informationsinhämtning med hjälp av opinionsundersökningar och enkäter.

Mer interaktiva tillvägagångssätt har dock också applicerats för att få intressenter att bli aktiva deltagare snarare än passiva mottagare. Workshops, gruppdiskussioner, och praktiska aktiviteter som vandringsmetoden är tänkbara metoder.

Landskapsevaluering (Landscape Evaluation)	Landskapsbedömning (Landscape Assessment)	LCA (Landscape Character Assessment)
<ul style="list-style-type: none"> • Fokus på värdering av landskap • Ansågs vara ett objektiva arbete • Jämförelser mellan olika landskapsvärden • Vilar på kvantitativa mätningar 	<ul style="list-style-type: none"> • Tillstår såväl subjektivitet som objektivitet • Betonar skillnaden mellan inventering, klassificering och evaluering av landskap • Möjliggör inkludering av olika människors landskapssyn 	<ul style="list-style-type: none"> • Fokus på landskapskaraktären • Skiljer karaktärisering från bedömning • Markerar tillämpning på olika skalnivåer • Länk till historisk landskapsanalys • Vikten att involvera fler intressenter
Tidigt 1970-tal →	Kring 1985 →	Kring 1995 →

Figur 3 Historisk utveckling av metoden för landskapsanalys från landskapsevaluering till LCA i den brittiska kontexten. Källa: efter Swanwick 2002b:2.

Å andra sidan har en överväldigande majoritet av LCA i praktiken genomförts av experter och professionella planerare. Trots sin recenta förskjutning mot en mer kommunikativ riktning, har LCA tydliga drag av mer traditionella redskap, med en kvarlevande envägskommunikation och en stark tilltro till exempelvis kartbilder och avancerade tekniska hjälpmedel för åskådliggörande av landskap och visioner.

Landskapskaraktärsanalys, beskrivning och värdering

LCA presenteras som ett verktyg för att identifiera, förstå och redovisa de drag som ger ett landskap dess unika karaktär, regionala särdrag och platskänsla. Verktyget kan tillämpas på olika geografiska skalnivåer, från den övergripande nationella och regionala nivån till en mer finkornig LCA på lokal detaljnivå. Landskapskaraktären på en lokal skalnivå ska ses som del i landskapskaraktären på t.ex. en regional skalnivå. I LCA ligger alltså en hierarkisk rumslig syn på landskapet och landskapskaraktären. En försvårande omständighet för myndigheter är att landskapskaraktären sällan sammanfaller med administrativa gränser.

VANLIGTVIS GENOMFÖRS EN LCA I TVÅ STÖRRE ETAPPER:

Etapp 1– *Karaktärisering*. Det deskriptiva arbetet med karaktärisering, det vill säga att beskriva, klassificera och kartera landskapets särdrag. Landskapskaraktäriseringen bygger på systematisk *kunskapsinhämtning* och leder till ett klarläggande av mönster och strukturer som gör att ett landskap skiljer sig från ett annat, och förser det med en särskild platskänsla. Tanken är att

denna etapp inte ska ge sig i kast med subjektiva värderingar, utan det anses vara möjligt att begränsa arbetet till en relativt värderingsfri karaktäriseringsprocess:

Slutprodukten av en karaktärisering är vanligtvis en karta över landskapstyper och/eller områden, tillsammans med relativt värderingsfria beskrivningar av karaktären och fastställandet av nyckelfaktorer som är mest avgörande för karaktärens beskaffenhet (Swanwick 2002a:9).

Ett liknande karaktäriseringsarbete har utvecklats på olika ställen i Sverige. Här kan det vara på sin plats att påpeka att begrepp som rumsbildningar, landskapsrum, gränser och stråk ofta återfinns i det svenska vindkraftssammanhanget. Dessa begrepp skvallrar om ett bestående inflytande från stadsplaneraren Kevin Lynch. I sin bok *The image of the city* (Lynch 1960) hävdade Lynch att alla som rör sig i staden orienterar sig enligt vissa mönster eller mentala kartor. Dessa mentala kartor bestod enligt Lynch av de fem elementen stråk, gränser (kanter), områden (distrikt), knutpunkter (noder) och landmärken, vilka i sin tur refererade till specifika fysiska former eller arrangemang i det urbana landskapet.

Med dessa grundläggande begrepp kunde han sedan kartlägga hur stadsbor uppfattar sin omgivning (Figur 4). Anpassat till landsbygdsmiljöer har metoden som Lynch initierade introducerats i vindkraftssammanhang, inte minst för att kunna bedöma vindkraftens eventuella påverkan på landskapets läsbarhet. I slutbetänkandet av vindkraftsutredningen, *Rätt plats för vindkraft*, presenteras till exempel åtta grupperingsalternativ för vindkraftverk och dess förutsättningar i olika svenska landskapstyper (SOU 1999a; 1999b).

Lynchs vetenskapliga metod som sedan kom att vidareutvecklas i planering och praktisk landskapsarkitektur baseras liksom LCA på tanken om en värderingsfri karaktäriseringsprocess, med en huvudsakligen instrumentell, kvantitativ och empirisk inriktning. Där Lynchs modell växte fram empiriskt utifrån ett omfattande intervjumaterial med stadsbor, kom hans orienteringsanalys sedermera att användas som till synes objektiva mått som en oberoende expert självständigt kan markera på en karta. Här finns anledning att återknyta till det tidigare identifierade problemet kring det teknologiska tolkningsföreträdet, och särskilt omöjligheten att göra en neutral beskrivning och objektiv karta (Porter & Ahern 2002). Karaktärgivares innebörd skiftar mellan olika skalnivåer och personer då t.ex. det som är ett stråk för en bilist kan vara en gräns och barriär för en fotgängare. Fastställande av centrala element som ger ett landskap karaktär är också en bedömningsfråga som kan göras på olika sätt, exempelvis genom intervjuer med närboende, workshops, eller genom expertanalys.

	Innebörd	Exempel
Stråk	De leder utmed vilka en iakttagare (kan) färdas eller röra sig	Gator, vägar, kanaler, trottoarer, andra förbindelser
Gränser eller kanter	Linjära element som iakttagaren inte använder eller uppfattar som stråk, utan som strukturerande skiljelinjer mellan olika landskapsrum	Murar, floder, stränder och byggnader, antingen som barriär eller som sammanfogande element
Områden eller distrikt	Tvådimensionella, avgränsade rum vars identitet, textur, topografi, symbolik, användning eller karaktär inifrån eller utifrån uppfattas som enhetliga	Stadsdelar i mellanstor eller stor skala, industriområden, fjällandskap, vindkraftsdistrikt
Knutpunkter	Platser, strategiska ställen dit en iakttagare kan färdas eller uppehålla sig i, och som bildar fokuspunkter i ett rörelsemönster	Samlingsplatser, större korsningar, övergångar mellan strukturer, torg eller gatuhörn
Landmärken	Andra utmärkande referenspunkter som iakttagaren inte kan gå in i, men som ändå har stor praktisk eller symbolisk betydelse för orientering, identitet och struktur	Byggnader, berg, torn, eller detaljer som skyltar, träd, skyltfönster, ett vindkraftverk

Figur 4 Landskapets läsbarhet uttryckt med hjälp av Kevin Lynchs nyckelbegrepp. Metoden bygger på en visuell analys av landskapsbilden utifrån människors "mentala kartor". Källa: efter Lynch 1960, 46-90.

Beskrivningen som framkommer genom LCA:s sedvanliga vetenskapliga expertkunskap skiljer sig förmodligen från beskrivningar som fångas upp genom andra metoder, som ovan nämnda *förkroppsligat landskapande* eller *vandringsmetod*. Istället för givna mönster och en tänkt analytisk separation av iakttagare och objektiv omgivning, är utgångspunkten här en pågående kroppslig process med ett ständigt och ömsesidigt samspel mellan omgivningen och människan (jfr Ingold 2000).

Även om LCA vanligtvis använder mer traditionella, Lynch-inspirerade metoder för kunskapsinhämtnings- och karaktäriseringsarbetet, är alternativa tillvägagångssätt också tänkbara. Swanwick (2002a:10) noterar bland annat att i LCA, "är det accepterat att det finns en roll för subjektiva bidrag, men dessa måste göras på ett systematiskt och transparent sätt". Hon tillstår också att till synes neutral kartering snabbt övergår till subjektiva handlingar:

Att betrakta beståndsdelarna som utgör ett landskap, att kartera och beskriva landskapstyper, kan medföra subjektiva värderingar, även om många skulle betrakta dessa som fullständigt objektiva ämnen ... För att exemplifiera detta, så kan en lantmätare fastställa att det objektivt sett finns 20 hektar skog i ett landskap; för att sedan registrera att denna skog är ett dominerande inslag eller en nyckelkaraktär för landskapet som med nödvändighet tillför ett element av subjektivitet i karaktäriseringen (Swanwick 2002a:10).

Avgörande för LCA-arbetsmetoden är således inte att helt förneka subjektivitet. Istället lyfts planeringsprocessens betydelse fram:

Det viktiga är att alla som är involverade i processen, eller som kommer att utvärdera den, förstår vilka element som är relativt objektiva och troligtvis inte kommer att ifrågasättas, och vilka som mer sannolikt blir föremål för olika tolkningar hos olika intressenter. Det finns även utrymme för att flera olika intressenter deltar i karaktäriseringen, där var och en bidrar med sina egna bedömningar kring olika aspekter i karaktären (Swanwick 2002a:10).

I det svenska sammanhanget anses också att kunskapsinhämtning ska ske ”i dialog med berörda. För att inhämta kunskap om landskapet behöver de traditionella kunskapsunderlagen ofta kompletteras med källor som konst, litteratur och inte minst den kunskap som de som lever och verkar i landskapet besitter. De traditionella källorna fångar oftare objekt än helheten i landskapet” (Odeberg 2010:45). Här finns återigen likheter med kraven på dialog och öppenhet som betonades i kapitel 2 när den kommunikativa vändningen diskuterades. På en mer praktisk detaljnivå genomförs karaktäriseringen i ett antal steg:

- *Avgränsningar.* Här behöver avgöras vilket syfte LCA har, vilken omfattning och detaljnivå som krävs, vilka aktörer som ska delta, samt vilka typer av bedömning som behövs för beslutsprocessen. Vanligtvis fordras ett platsbesök för att alla ska kunna bekanta sig med landskapet.
- *Skrivbordsstudier.* Insamling av olika typer av dokumentation om landskapet, inklusive kartbilder för att kunna börja skissa på landskapskaraktären.
- *Fältstudier.* Datainsamling fortsätter på plats för att kunna förfina karaktäriseringen, samt för att identifiera estetiska eller perceptuella kvaliteter och de olika landskapselementens tillstånd.
- *Klassifikation och beskrivning.* Avslutas med en tydlig beskrivning och slutgiltig indelning i landskapskaraktärer, baserad på den inhämtade informationen. I denna fas kan gärna nyckelfrågor och förändringstryck i landskapet identifieras, som till exempel nyetablering eller vidareutveckling av vindkraft.

Etapp 1 kan vara slutprodukten av en LCA, som då i huvudsak framstår som ett deskriptivt redskap. Det systematiska klarläggandet under etapp 1 separeras därmed från, men åtföljs många gånger av en deskriptiv etapp med mer subjektiva värderingar för att kunna fatta kvalificerade beslut om ifrågavarande förändringar och andra frågeställningar.

Etapp 2– *Bedömning.* Värderingarna kan innehålla olika typer av bedömning och anpassas efter de specifika behoven som finns i det aktuella fallet. Antingen resulterar etapp 1 i ett direkt beslutsunderlag, eller också ingår det i ett större sammanhang (som till exempel en MKB) där landskapets värden ska vägas i relation till flera andra variabler.

LCA är inte i första hand till för att bevara alla befintliga värden och motarbeta förändring, utan snarare ett redskap för att kunna förstå landskapets framväxt, dess nuvarande karaktär och framtidspotential (optionsvärde). Som Carys Swanwick uttrycker det:” Uppgiften är att se till så förändring och utveckling inte underminerar det som är karakteristiskt eller uppskattat i ett särskilt landskap, och att man kan fundera på sätt att förbättra platsens karaktär” (Swanwick 2002a:3).

Det finns naturligtvis en svårighet i att vissa förändringar – t.ex. en vindkraftspark i ett väglöst naturområde – med nödvändighet ändrar det som kan uppfattas som typiskt eller värdefullt. LCA kan därmed inte förväntas ta bort svåra motsättningar kring förändring och utveckling i ett landskap. Däremot kan LCA avlämna ett formaliserat tillvägagångssätt som kan ta hänsyn till och besvara frågor som rör landskapets värden för estetiska upplevelser, socialt sammanhang, identitetskänslor, livskvalitet, men också praktiska och ekonomiska värden:

Fokus bör ligga på de förändringar av landskapets karaktär som vindkraften medför. Vilka kvaliteter kan knytas till dessa karaktärsdrag? Kvaliteter kan vara relaterade såväl till människan och landskapets historiska och framtida bruk som till ekologiska samband och biologisk mångfald. Vilka specifika symbolvärden och känslomässiga värden kan knytas till landskapet? Hur stora är bevarandevärdena? De kvaliteter som är av särskilt intresse i vindkraftssammanhang är knutna till upplevelse och bruk av landskapet (Odeberg 2010:46).

Även om LCA oftast följer dessa steg och elementära principer, kännetecknas metoden också av en öppenhet, flexibilitet och anpassningsbarhet till lokala förhållanden. Två steg ingår i det praktiska arbetet med värderingen:

- *Angreppssätt.* För att kunna uppnå de mål som har identifierats i etapp 1 behövs beslut om hur bedömningar ska hanteras, på vilket sätt olika intressenter ska medverka, och vilka ytterligare informationskällor behöver användas. När det gäller att värdesätta landskap kan det vara nödvändigt att ta del av skönlitterära texter, konstnärliga avbildningar och andra diskurser, eller ytterligare fältbesök.
- *Bedömningsarbetet.* Beroende på syftet med LCA kan slutprodukten vara en bedömning kring till exempel strategier, riktlinjer, bevarandestatus eller känslighet.

Slutsats

I detta kapitel har internationell litteratur granskats för att se hur landskapsanalys har används i planering för vindbruk. Följande karaktärsdrag träder fram:

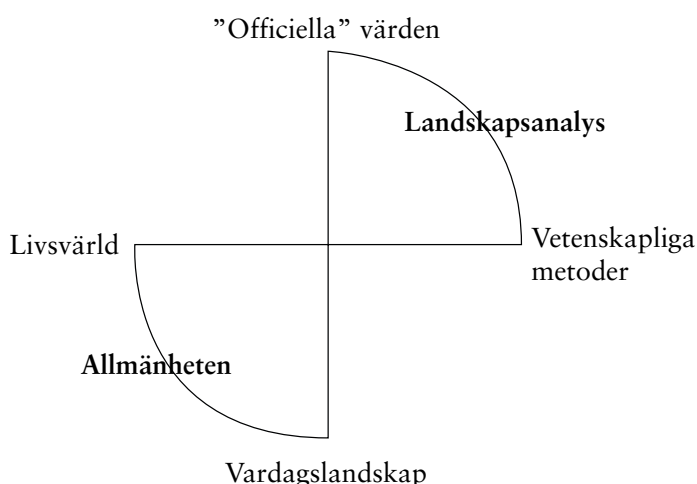
- Det läggs stor tonvikt vid landskapsbilden med dess karterbara, visuella variabler (struktur, riktning, landskapsrum, landmärken, etc.) vid landskapsanalys för vindkraft.
- Därför läggs också stor tonvikt vid landskapskaraktärsanalys som ett redskap för formell beskrivning, kategorisering och kartering.
- Värdering av olika landskapskaraktärer (eller landskapsavsnitt) sker i huvudsak med utgångspunkt i dessa visuella metoder.
- Inom och utanför vindkraftsområdet pågår en utveckling av metoder för dialog, involvering av olika former av icke-expert kunskap kring landskap och erkännande av värden och värderingar.
- Landskapsanalys har i och med denna utveckling i vissa fall fått en ändrad och i viss mån utökad roll, från traditionellt fakta- och beslutsunderlag till att bli ett redskap för gestaltning av själva dialogprocessen.

Något förenklat kan konstateras att landskapsanalys i de allra flesta fall ses som ett relativt neutralt redskap för beskrivning och värdering, som utförs av experter från myndigheten eller konsultföretag. Samtidigt finns också alternativa förhållningssätt som tillmäter landskapsanalys en större roll i planeringsdialogen.

Om man bortser från en mängd detaljer och komplexa frågor som diskuterats i det här kapitlet kan man dra följande generella slutsatser:

- Olika metoder för landskapsanalys ger olika resultat och nyanseringar, speciellt när det gäller allmänhetens synsätt och kunskaper.
- En ökad uppmärksamhet för metoder kan skönjas. En viktig fråga är vilka metoder som kan användas för att undersöka människors upplevelser och erfarenheter kring landskapet.
- Den vedertagna tudelningen mellan fakta och värderingar i landskapsanalys gör att landskapets kognitiva värden, identitetsfrågor och vardaglig kunskap hamnar i underläge i planeringen (se även Figur 5).

Kapitlet har behandlat två helt olika forskningstraditioner: en som utveckling av landskapsanalytiska metoden och en som analyserar empiriska resultat från vindkraftens verklighet i fält. Dessa två traditioner beskriver på ett sätt två verkligheter.

Figur 5 Förenklad bild av två verkligheter, med landskapsanalysens typiska dragning åt officiellt erkända värden (kunskapsvärden, vissa bruksvärden, kulturlämningar osv.) som man söker kartlägga och beskriva med gängse vetenskapliga metoder. En aspekt som inte visas i figuren, men som kan ses som ytterst relevant i sammanhanget berör gränzdragningen mellan det som anses vara allmänna intressen och det som anses vara enskilda intressen på olika geografiska skalnivåer. Deltagande landskapsanalys för vindkraft förutsätter en mer inkluderande metodik, utan att för den delen ge något svar på huruvida ett visst allmänt intresse ska underordnas ett visst enskilt intresse.

Ett slående kännetecken hos den gängse landskapsanalytiska metoden är att man tenderar att huvudsakligen följa två logiker: en som lyfter fram allmänna intressen, definierade genom officiell policy och lagstiftning (här inkluderas kunskapsvärden), och en som vilar på en opartisk kartläggning av landskapets visuella karaktär (genom t.ex. LCA). Denna kombination behöver inte vara skadlig i sig men har samtidigt fått större dominans än två andra logiker: en som berör allmänhetens uppfattningar och värderingar (här inkluderas identitetsaspekter) samt den subjektiva tolkningen som alltid präglar föreställningar om landskapet och som inte låter sig reduceras till officiellt erkända (visuella) värden.

Det finns med andra ord en viss skillnad mellan å ena sidan officiella värderingar (lagstiftade kulturarv, riksintressen, landskapsbilden) och å andra sidan allmänhetens mottagande, där fokus ligger på frågor som identitet och andra, ofta mindre lätt fångade värderingar. Figur 5 skisserar en något förenklad bild av diskrepansen som "två verkligheter". Bilden är förenklad i den meningen att landskapsanalys ofta har för ambition att komplettera den centrala, beskrivande delen med en värderande del. "Livsvärld" och "vardagslandskap" får m.a.o. åtminstone i teorin en viss plats i analysen. Samtidigt åskådliggör figuren den i litteraturen konstaterade avståndet mellan landskapsanalys, planering och policyutveckling och allmänhetens livsvärld.

5. Deltagande landskapsanalys

Ur föregående kapitel framträder en komplex bild av vindkraftslandskapet, där nationell och internationell policyutveckling, akademiska granskningar och resonemang från olika perspektiv har varvats med skiftande praktiska erfarenheter, lagstiftning och planeringsrutiner. Frågan som ganska naturligt följer är hur denna komplexitet kan hanteras i det praktiska arbetet med vindkraftsutveckling.

I detta kapitel beskrivs ett utkast till arbetssätt som framför allt syftar till att ta vara på människors vardagsupplevelser av landskapet i planeringen. Ambitionen i det här kapitlet har inte varit att utveckla någon allmängiltig metod som kan tillämpas slaviskt och i alla omständigheter. Istället ses skapandet av landskapsanalyser som en kontextuell process, vars detaljer och processdesign måste anpassas efter geografiska och sociala villkor som skiftar från fall till fall. Landskapsanalys är som tidigare kapitel har visat, en i hög grad målstyrd, kontextbunden och dynamisk process. Att processen är *målstyrd* innebär att det är viktigt att alla deltagare är införstådda med varför deltagandeprocessen startas.

Bakom varje landskapsanalys kan finnas flera mer eller mindre centrala motiv. Motiv som att legitimera redan tagna beslut eller att frångå ansvar kan ge direkt negativa konsekvenser, medan ett verkligt deltagande förutsätter ett gemensamt ansvarstagande genom någon form av samarbete utifrån klara gemensamma mål. Processen är också *kontextbunden* eftersom varje planeringsfall har unika geografiska, politiska, organisatoriska, ekonomiska, ekologiska, sociala och andra kännetecken. Medvetna metodval kräver en medvetenhet om kontext. Slutligen är deltagande en *dynamisk* process, vars form och uttryck ska anpassas efter landskapsanalysens olika steg.

Tillvägagångssätten som redovisas här kan användas i planeringsprocesser där landskap och vindkraft står i fokus. Istället för den traditionella landskapsanalysens accentuering av till synes objektiva fakta, mättekniker och visualiseringar, är det här redovisade utkastet betydligt mer orienterat mot *värderingar* och *processerna* vid landskapsanalys. En sådan orientering lägger särskild tonvikt vid att främja samverkan, dialog, potentiell samsyn, och ömsesidigt eller gemensamt lärande. Människors skiftande kunskaper, behov, mandat, maktpositioner, anspråk och intressen behöver synliggöras och diskuteras.

Att skapa förutsättningar för en konstruktiv dialog och utveckla metoder för att förebygga onödiga konflikter kan ses som ett resultat i sig, men processinriktningen ska också kunna generera konkreta resultat i form av underlag till beslut, strategidokument, handlingsprogram eller åtgärdsplaner. Mest angeläget är kanske att arbetssättet kan inspirera utformningen av framtida landskapsanalyser för vindkraft.

Kapitlet innehåller inledningsvis ett kort resonemang på principnivå för att sedan angripa frågor om praktiska redskap. Kapitlet börjar därför med en kort beskrivning av två grundläggande ramvillkor för landskapsanalys med vardagsupplevelser i fokus: det första villkoret handlar om landskapsanalysens

plats i planerings- och prövningsprocessen, och det andra uppmärksammar särskilt vardagsupplevelsernas villkor i landskapsanalyser. De avsnitt som följer går närmare in på praktiska verktyg som kan användas för att lyfta fram vardagsupplevelser i landskapsanalyser. Upplägget följer en relativt enkel tänkt sekvens från förberedelse till genomförande av en landskapsanalys.

Ramvillkor 1: landskapsanalysers plats i planeringsprocessen

Om vardagsupplevelser ska kunna spela en framträdande roll är det avgörande att boende, nyttjare, markägare och andra berörda involveras tidigt i arbetet med landskapsanalysen.

Ett första ställningstagande som måste göras är var i planerings- och samverkansprocessen som landskapsanalysen ska äga rum (Boverket 2009b). När det gäller mellanstora och stora anläggningar kan landskapsanalys redan vara ett viktigt instrument i ett inledande skede, dvs. innan en formell prövningsprocess kommer igång. Som bakgrundsanalys till en översiktplan kan landskapsanalys vara av betydelse för att exempelvis visa hur myndigheten bedömer landskapets tålighet.

Landskapsanalysen kan också utgöra del av en sårbarhetsanalys för att identifiera platser som inte lämpar sig för vindkraftsanläggningar. För t.ex. exploatörernas bedömning av möjligheter och begränsningar i lokala planeringsförutsättningar kan sådan information och planeringsunderlag vara direkt avgörande. Under själva prövningsprocessen kan krav på någon form av riktad landskapsanalys bli aktuellt. Vid till exempel miljöbalksanmälan, eller ansökningar om bygglov och förhandsbesked behöver konsekvenserna för landskapet redas ut.

Regelverkets hänvisningar till landskapsanalys i ett inledande skede får konsekvenser för *när* allmänhetens uppfattningar och vardagslandskapet ska involveras. Om vardagsupplevelser ska kunna spela en framträdande roll i landskapsanalysen och därmed i planeringen och prövningsprocessen, är det avgörande att boende, nyttjare, markägare och andra berörda involveras tidigt, och inte endast kommer in vid remiss och yttranden strax före beslut. Det spelar härvid ingen roll om en landskapsanalys är bakgrundsmaterial eller en riktad analys i skarpt läge.

Ramvillkor 2: vardagsupplevelsers plats i landskapsanalyser

Om vardagsupplevelser ska beredas plats i landskapsanalys behövs aktivt arbete med mänskliga relationer, kommunikation, information, intressen och institutionella förutsättningar.

Ur rapportens föregående kapitel kan ett antal möjliga orsaker till problem och konflikter kring landskapsfrågan identifieras. Några av dessa problem berör vindkraft som energikälla i stort, men frågan som aktualiseras här är landskapsanalysens roll och då speciellt med vardagsupplevelser i fokus.

Det lokala mottagandet som *planeringsbarriär*, planeringssystemets framställning som en *hinderdiskurs*, och det *teknologiska tolkningsföreträdet* som beskrevs tidigare, kan alla ses som ett resultat av svårigheter på åtminstone fyra områden.

Flera problem med landskapsanalyser hade att göra med mänskliga *relationer* av olika slag. Det kunde röra sig om värderingar och föreställningar, tidigare erfarenheter med vindkraft, företag, experter, boende, nyttjare och myndigheter. Avsaknad av en fungerande kommunikation kan vara en orsak såväl som en konsekvens till ansträngda relationer.

En källa till konflikter i kommunikationsområdet har visats sig vara *information*, där bland annat felaktigheter och skiftande tolkningar av informationsinnehållet kunde skapa problem. Informationen som ingår i planeringssammanhang och landskapsanalyser är inte alltid lättillgänglig och begriplig för berörda eller en samrådsrets.

En tredje viktig anledning till konflikter var att olika *intressen* fick antingen företräde eller hamnade i skymundan, främst de som rörde sig om olika anspråk på markanvändning och därtill hörande kognitiva landskap. Slutligen ansågs *institutionella* eller strukturella förutsättningar, inklusive maktpositioner och resurser som tid och ekonomiska medel, betyda en hel del för landskapsanalysens utformning och innehåll. Lagar, konventioner, myndigheters ansvar och markägares rättigheter ändras inte genom en landskapsanalys, utan är snarare givna förutsättningar. Vad gäller institutionella förutsättningar är det viktigt att landskapsanalysens plats och betydelse i vindkraftsplanering klargörs.

Om vardagsupplevelser ska beredas plats i landskapsanalys behövs därför aktivt arbete med mänskliga relationer, med kommunikation och information, med intressen och institutionella förutsättningar. Några grundläggande förutsättningar för ett sådant arbete är att alla som känner sig berörda i någon form kan delta i diskussioner om landskap och vindkraft. Delaktighet i landskapsanalysen handlar inte endast om att förse medborgare med information, utan att ge möjligheter till konsultation, ett djupare samarbete eller partnerskap. Delaktighet, samverkan, och en begriplig och transparent beslutsprocess kräver också att olika typer av *kunskap* tas tillvara. Planeringsteoretiska resonemang såväl som praktiska erfarenheter tyder på att sådana ambitioner heller inte behöver göra avkall på planeringens slagkraft eller professionalitet. Ett gemensamt lärande med fokus på nuläge och önskad framtid, kombinerat med en tydligt utformat arbetsprocess över tiden, kan få positiva konsekvenser för planeringens effektivitet, med välmotiverade beslut och långsiktighet.

Ramvillkoren ställer kvalitativa krav på åtminstone följande områden (jfr Involve 2005:19):

- Resultat – Deltagande ska *göra skillnad* för de inblandade och resultatet i landskapsanalysen.
- Frivillighet – Människor behöver bli uppmuntrade att delta i landskapsanalysen, men samtidigt ska var och en själv bestämma sig för att (inte) bidra.
- Öppenhet – Transparens behövs kring landskapsanalysens målsättningar, möjligheter, resultat och deltagandets omfattning.
- Resurser – För att kunna genomföra och leda processen kring en landskapsanalys på ett adekvat sätt behövs tillräckligt med pengar, folk och andra resurser.
- Inkluderande – Alla intressenter ska kunna delta i landskapsanalysen, antingen direkt (t.ex. när processen i verklig mening har ambitionen att vara inkluderande), eller genom representanter (vilket förutsätter att det finns representativa företrädare för alla intressenter).
- Tillgänglighet – Lämpliga val av mötesplatser och -tider som möjliggör deltagande. Landskapsanalys kan gärna delvis göras i fält, under olika dygnstider och säsonger.
- Redovisningsansvar – Processen behöver vara tillgänglig och redovisas för alla inblandade. Det kräver bland annat noggrann dokumentation under arbetsgången med landskapsanalysen.
- Makt – Deltagandeprocessen behöver mandat för att kunna uppnå önskade mål i landskapet, vilket i sin tur kan fordra en viss ändring i den formella maktfördelningen.
- Lärande och utveckling – Deltagande bygger på en arbetsmiljö som underlättar ömsesidigt lärande om landskapet bland de inblandade.

Ramvillkoren och de kvalitativa kraven som kort skisserats ovan har tagits som utgångspunkter för en s.k. deltagande landskapsanalys. De praktiska verktygen som beskrivs i kapitlets övriga avsnitt bygger vidare på dem.

Deltagande landskapsanalys i ett inledande skede

Såväl *Vindkraften och landskapet* som *Vindkraftshandboken* (Boverket 2009a och 2009b) och litteraturen om LCA antyder några centrala frågor som måste besvaras innan en landskapsanalys kan påbörjas. Dessa frågor behandlas här i modifierad form med bestämd hänsyn till vardagslandskapet, deltagande, teorier och erfarenheter från tidigare kapitel. Följande överväganden som behöver göras för att bygga upp en deltagande landskapsanalys:

1– Processdesign

Processdesignens konturer och detaljer träder fram under hela initialfasen, men ska i princip vara på plats på detaljnivå innan genomförandefasen. Medveten processdesign för deltagande landskapsanalys handlar om att

kunna strukturera och fokusera arbetet på bästa sätt, utan att kväva utrymme för kreativitet och nytänkande. Designen omfattar åtminstone följande steg:

- Sammanställning av en projekt- eller styrgrupp – En formell grupp som ser till att processen genomförs, antingen genom egna insatser eller i nära samarbete med arbetsgrupper eller konsulter. Kunskap, erfarenhet med metoder och tekniker för landskapsanalys, mandat, och representation är egenskaper som ska motivera sammanställningen av styrgruppen. Ur deltagandesynpunkt kan ett råd av 10–30 representanter från allmänheten sammanställas (s.k. *Citizens Advisory Groups*, CAG) för att under hela processen diskutera planering, vindkraft och landskapsanalys. Ett sådant råd kan dock endast komplettera en bredare och mer långtgående deltagandeambition.
- Projektplan – Tidsramen behöver kopplas till budget, aktiviteter, metoder för deltagande och beslut.
- Logistik – Möteslokaler och andra praktiska arrangemang
- Kommunikation – Former och etiska regler för kommunikation, underlag och utskick som kan informera, aktivera och engagera människor i området. Elektroniska eller pappersutskick, annonser i lokaltidningen, foldrar, osv. kan användas.
- Uppföljning av deltagande – formulering av hur man tänker använda resultat från deltagande landskapsanalys samt hur man kan avgöra huruvida resultaten är tillfredsställande eller inte.

En vidare beskrivning av processdesign och dess kopplingar till genomförande, inklusive olika metoder för deltagande, ges i nästa avsnitt.

2– Målsättning i kontext

Den centrala, gemensamma referenspunkten under hela processen behöver definieras. Målsättningen anger *vad* man vill åstadkomma med deltagande landskapsanalys samt *hur* man tänker uppnå målet. Enligt Berglund (m.fl. 2011:34-36) används i grova drag fyra typer av landskapsanalyser i Sverige. Dessa kan alla vara relevanta i vindkraftsammanhang och anger också olika former av syften:

- Bakgrundsanalyser – Beskriver landskapets övergripande geografiska och historiska processer, oftast i strategiskt syfte.
- Områdesanalyser – Urskiljer landskapskaraktärer (som i *Landscape Character Assessment*), ofta för att få en helhetsbild, ibland med hänsyn till specifika verksamheter eller teman som vindkraft.
- Riktade landskapsbedömningar – Tar avstamp i en praktisk uppgift som etablering av en vindkraftspark.
- Konsekvensanalyser eller lösningsförslag – Koncentreras på följderna av en aktuell förändring, till exempel i anknytning till en miljökonsekvensbeskrivning i samband med vindkraft.

Syftet kan vara relativt omfattande, bara det klarlägger för alla deltagare vad som kan förväntas av den kommande processen. Syftet kan vara att göra påtagliga uttryck i landskapet och planer, eller att åstadkomma mindre synliga målsättningar. Deltagande landskapsanalys kan till exempel inverka på människors engagemang, sociala relationer och nätverk, eller hur människor förhåller sig till landskapet, myndigheter, deltagande och planering. Målsättningen med landskapsanalysen (inventering, beslutsunderlag, engagera allmänheten i landskapsfrågor) är alltså intimt relaterad till val av mål och formen för deltagande (information, konsultation, bemyndigande, m.m.). I Figur 6, som kommenteras mer ingående under nästa punkt, kallas detta för ”mål” och ”löfte”.

Deltagande landskapsanalys är beroende av kontextbunden kunskap. Tidigare erfarenheter med deltagande och planering kan vara relevanta, liksom kunskap om befintligt planeringsarbete i området, befintliga deltagargrupper och beslutsfattande. Olika berörda och intressenters kännetecken, erfarenheter, relationer, kunskaper och begränsningar utgör också en del av kontexten. Att arbeta med vindkraft i ett område där strider kring markanvändning pågår, eller där tidigare deltagandeprocesser har gått i stå, ger andra förutsättningar än platser utan sådan bakgrund.

3– Resurser och formalia kring deltagande

Uppmärksamhet för formalia kring *diskussionsstil*, *språkbruk* och *representation*. Här kan överväganden vara viktiga kring hur en dagordning skapas, på vilket sätt en diskussion förs, hur vilseledande påståenden eller svårförståelig jargong kan undvikas. Särskilt representation är en ständigt återkommande fråga (Healey 2006). Ur demokrati- såväl som resurssynpunkt kan ett tidigt och relativt omfattande deltagande vara önskvärt. Förutsättningar för samsyn minskar risken för sega konflikter och resursslösande förseningar. Men frågan som alltid måste ställas först är vad man kan och vill åstadkomma genom en deltagande landskapsanalys.

Givet ambitionsnivån är följdfrågan vilken omfattning och form av deltagande som ska eftersträvas. I planeringsinsatser kan interaktionen mellan beslutsfattare och civilsamhället ta olika former. Information och konsultation tillhör vanligtvis ett ”deltagande på ytan”, medan starkare deltagande kan anta former som innehåller partnership, maktodelning eller medborgarkontroll. Dessa möjliggör i tilltagande grad en fruktsam förhandling mellan planerare och deltagare i prioriteringsbeslut (Arnstein 1969).

	Mål för deltagande	Löfte	Redskap	
"Utifrån" → Tilltagande grad av deltagande, → "Inifrån"	Informera	Att förse allmänheten med balanserad information och objektiva fakta som hjälper dem att förstå problem, alternativ, rättigheter, skyldigheter, möjligheter och/eller lösningar	"Vi håller er informerade. Det här är vår avsikt" (målet är egentligen inte deltagande utan upplysning eller t.o.m. påverkning)	<ul style="list-style-type: none"> • Faktablad • Ej interaktiva webbsidor • Öppet hus • Utställningar • Annonser • Anslag
	Konsultera	Att få in allmänhetens respons på analyser, alternativ och/eller beslut (inga garantier för verklig hänsyn till allmänhetens perspektiv)	"Vi håller er informerade, lyssnar och erkänner intressen och strävanden. Vi ger återkopplingar på hur allmänhetens deltagande påverkar beslut"	<ul style="list-style-type: none"> • Remisser • Enkäter • Fokusgrupper • Offentliga informationsmöten
	Involvra	Att arbeta med allmänheten i varje steg i processen, främst för att säkerställa att allmänhetens önsknings och behov genomgående uppfattas och beaktas	"Vi ska arbeta med er för att säkerställa att era strävanden och intressen direkt återspeglas i alternativen som utvecklas. Vi ger återkopplingar på hur allmänhetens deltagande påverkar beslut"	<ul style="list-style-type: none"> • Workshops • Deltagande röstning • Interaktiva webbsidor
	Samarbeta	Att arbeta med allmänheten i varje steg i beslutsprocessen, inklusive vid utveckling av alternativ och avgöranden kring en önskad lösning. Innebär en omfördelning av makt	"Vi räknar med er för råd och nyskapande idéer vid problemlösning. Vi inkluderar era yttranden och rekommendationer så mycket som möjligt i besluten"	<ul style="list-style-type: none"> • Rådgivande medborgarkommitté • Byggnad av samförstånd • Deltagande beslutsprocesser
	Bemyndiga	Att ge allmänheten beslutsfattanderätt	"Vi kommer att tillämpa det som ni beslutar. Ni får en majoritetsröst i beslutsfattande"	<ul style="list-style-type: none"> • Medborgarkommittéer • (Sluten) omröstning • Delegerade beslutsbefogenheter

Figur 6. Olika nivåer på deltagande, avseende mål för deltagande, löftet till deltagarna och exempel på arbetssätt för deltagande. Övergången från att "informera" till att "bemyndiga" beskriver en tilltagande grad av deltagande, där processens initiativ, ägandeskap, och perspektiv rör sig från "utifrån" till "inifrån". Källa: Med vissa anpassningar och tillägg, efter International Association for Public Participation (IAP2), www.iap2.org, Chambers 2006, Solcum 2003, samt Wilcox 1994.

I Figur 6 ges en översikt över olika nivåer av deltagande, vilka mål som kan eftersträvas, vilka löften de innebär för allmänheten, samt exempel på arbetssätt för deltagande i planering.

Ett mycket omfattande deltagande är inte alltid en garanti för kvalitet. En deltagandeprocess som inte genomförs på ett balanserat sätt och som inte håller sina löften kan göra mer skada än nytta. Arbetet med landskapsanalyser är också bundna till knappa resurser i form av tid och ekonomi. Att involvera icke-professionella boende och berörda kan vara tidsödande och resurskrävande, vilket i många fall har varit en anledning till att avgränsa medborgarnas deltagande till remisser eller yttrandetillfällen.

Vid urval av deltagare i landskapsanalysen kan det finnas anledning att särskilja olika kategorier som till exempel *intressenter* (organisationer eller individer som anser sig ha ett intresse i landskapet och vindkraften, antingen genom att påverkas av, eller kunna påverka beslut), *medborgare* (samhället i bredare bemärkelse med ett intresse för eller rätt att delta i policyutveckling),

specifika *grupper* (definierade geografiskt, eller utifrån en särskild identitet) och *berörda* (människor som direkt kommer att påverkas av vindkraft i landskapet). Avgörande kan vara frågor om vilka som har ansvar för beslut, vilka som är inflytelserika eller anses vara viktiga i landskapsfrågan, vilka som har varit/inte varit aktiva på området, och vilka som är berörda. Beslut om vem som samlar ihop relevanta deltagare, och på vilken grund ett urval görs ska kunna klargöras. Alla behöver inte vara aktivt engagerade i varenda steg i landskapsanalysen.

4– Rapportering av konkreta och övergripande resultat

Deltagande landskapsanalys kan resultera i rapporter, foldrar, ny kunskap och information, workshops, seminarier, utställningar, osv. Sådana resultat är konkreta men har ofta också en del mindre synliga följder för mänskliga relationer, förtroende och kontakter. En landskapsanalys kan leda till ändringar i det fysiska landskapet, men också vidga eller krympa platsen för dialog (Innes 1996) eller utrymmet för en grups eller individers (*icke-*) erkännande som röst i beslutsprocessen (Fraser 2009; Young 1990). Tillsammans är de påtagliga och mindre påtagliga konkreta resultat viktiga byggstenar i en deltagande landskapsanalys.

Deltagande landskapsanalys ska göra en skillnad i form av till exempel förbättrad förståelse för landskap och vindkraft, problem och möjligheter, nya idéer, konflikthantering, kontakter och samarbeten, bättre planering och större enighet kring vindkraftsplanering. Det kan vara viktigt att särskilja sådant som man primärt eftersträvar genom deltagande landskapsanalys, och sådant som är mer underordnade mål. Det kan också vara till hjälp att relatera deltagande landskapsanalys till andra pågående processer som kan påverka/påverkas på sikt. Deltagande landskapsanalys ska hur som helst kunna klarlägga på vilket sätt deltagandeprocessen har givit ett faktiskt gensvar inom eller bortom vindkraftområdet.

Hur resultatet från arbetet med en landskapsanalys rapporteras kan variera. Som tidigare har konstaterats, redovisas resultatet traditionellt i form av en rapport med beskrivningar, bildmontage och kartor. Vardagsupplevelser kan redovisas på traditionellt sätt, men det är också möjligt att dokumentera processen i flera media som särskilda hemsidor och med alternativa visuella eller textuella redskap. Exakt vilken vikt, betydelse, och användning landskapsanalysen har kan också variera.

En traditionell landskapsanalys kan användas som kunskapsbas, för kommande exploatering, dialog, eller bedömningar, även om inte vardagslandskapet har stått i fokus. Det finns alltid en risk att sådana dokument i förväg tillskrivs ett betydande professionellt tolkningsföreträde. Det är dock också möjligt att använda en mer traditionell landskapsanalys som inte mer än ett första steg, eller underlag eller för att bedöma landskapets värden. Landskapsanalysens status måste alla inblandade vara överens om.

5– Avgränsningar och geografisk skalnivå

Landskapsanalys påverkas av de val som görs kring geografiska avgränsningar tematiskt urval (vilka värden, strukturer, m.m. som blir föremål för analysen) och analysens skalnivå. Även om ett speciellt intresse som vindkraft kan stå i fokus upplevs landskapet ofta som en helhet av boende och brukare. Översiktlig kunskap såväl som detaljerad kunskap kan vara av betydelse för att beskriva och förklara landskapets huvuddrag. En renodlad analys av landskapets sammanhang och funktioner kommer sällan med automatik in på landskapets värden. Landskapet låter sig heller sällan avgränsas på ett enkelt och entydigt sätt. Många gånger använder olika brukare och boende olika avgränsningar. Skalnivån på vilken landskapsanalysen är tänkt att äga rum behöver eftersträva samklang med skalnivån för sådana värderingar, annars försvåras samsyn kring utgångspunkter och den vidare dialogen om bedömningar och värderingar. Det finns alltså anledning att fastställa projektets geografiska skala i dialog med berörda aktörer.

6– Förstudier, underlag, kunskap och kompetenser

Befintligt underlagsmaterial i form av inventeringar och kartmaterial hos myndigheter och arkiv behöver granskas. Andra användbara informationskällor för en landskapsanalys kan vara berättelser, bildarkiv, historiska eller topografiska beskrivningar. Frågan om vilken intern eller extern expertkompetens bland myndigheter, exploatörer och konsulter kan behövas för den aktuella landskapsanalysen är givetvis viktig.

För att kunna involvera boende och brukare och vardagslandskapet är lokal kompetens och kunskap helt avgörande. Utgångspunkten måste vara en tidig och relativt omfattande involvering av icke-professionella röster, och därmed också av vardagskunskap och andra icke-expertbetonade kunskapsformer. Vissa av dessa röster kan finnas i befintliga dokument och arkiv, medan kompletterande inventeringar och datainsamlingar ofta är nödvändiga.

7– Genomförande och utvärdering

Deltagande landskapsanalys måste utvärderas för att kunna avgöra huruvida kvalitativa och kvantitativa mål är uppfyllda, vilka utmaningar som kvarstår, samt vilka arbetsmetoder för deltagande som har fungerat. Utvärderingens fokus ska ligga på de nyckelfaktorer som beskrevs ovan: omfattning, mål, deltagare, resultat, kontext och projektdesign. Det är lämpligt att utvärderingen sker i dialog med deltagarna. Procedurer för revidering och uppmärksamhet på hur och när omarbetningar är önskvärda behöver fastslås.

En aspekt som ur deltagandeperspektiv är viktig att utvärdera är hur deltagandet i sig har fungerat. Varje deltagande kan utvärderas med hänvisning till hur och varför människor och organisationer blev engagerade som deltagare, resultat på landskapet, lokalbefolkningen, organisationer, och alla deltagare, hur deltagandet och informationsutbyte organiserades och vad som skulle kunna förbättras.

	Fokus och arbetssätt
Kunskapsinhämtning och förstudier	<i>Traditionell landskapsanalys:</i> Formella dokumentstudier (inklusive lokala och regionala planeringsunderlag), karteringar, GIS-analyser (bostadsområden, riskintressen, fornminnen, rekreationsplatser, reservat, nyckelbiotoper, strandskydd, osv.), och fältinventeringar som underlag för kommande steg. <i>Deltagande landskapsanalys:</i> Fokus på brukarperspektivet, <i>deltagande GIS</i> , informationsfokuserade <i>seminarier</i>
Beskrivning av landskaps karaktär och innehåll	<i>Traditionell landskapsanalys:</i> Uppdelning i natur- och kulturpräglade karaktärer och beskrivningar av landskapsrum med riktningar, landmärken, struktur och skala. <i>Deltagande landskapsanalys:</i> Fokus på betydelsebärande element som bär upp platsförankring och lokala identiteter, med hjälp av <i>workshops</i> och t.ex. <i>vandringsmetoden</i>
Analys av sammanhang	<i>Traditionell landskapsanalys:</i> Markhistoria, kulturella och naturliga värden (kunskaps-, upplevelse-, och bruksvärden) och sammanhang som bidrar till landskapskaraktären. <i>Deltagande landskapsanalys:</i> Värden som anses tillhöra landskapets karaktärsdrag och som lyfts fram genom boende och bruk av landskapet, kan utforskas med hjälp av t.ex. <i>vandringsmetoden</i>
Bedömning, värdering, möjlighets- och känslighetsanalys	<i>Traditionell landskapsanalys:</i> Sammanvägning av värdena, samt bedömning av framtidspotential, tänkbara åtgärder och önskade anpassningar av en eventuell vindkraftetablering ur landskapsynpunkt (tåligghet och sårbarhet). <i>Deltagande landskapsanalys:</i> I dialog med boende, nyttjare, markägare, genom <i>workshops</i> och/eller <i>seminarier</i>

Figur 7 Översikt över stegvis utveckling av en landskapsanalys för vindkraft som kombinerar traditionella redskap med Deltagande landskapsanalys, dvs. arbetssätt som sätter fokus på vardagslandskapet.

Praktiska steg till en deltagande landskapsanalys

Ur befintlig planering och teoretisk litteratur framgår att arbetet med landskapsanalyser vanligtvis följer en sekvens från kunskapsinhämtning till värdering och beslut. En landskapsanalys med människans värderingar och vardagsupplevelser i centrum innebär en genomgående justering av det traditionella arbetssättet, utan att för den skull helt och hållet ersätta befintliga arbetssätt.

Figur 7 ger en enkel översikt över hur en fullständig landskapsanalys för vindkraft kan se ut. Stegen till vänster kan delas upp i fler delsteg, men principen torde vara bekant. Under kolumnen med rubriken *Fokus och arbetssätt* redovisas två punkter, varav den första berör traditionella arbetssätt och befintliga redskap för landskapsanalys. Det traditionella arbetssättet har beskrivits ingående i ett flertal skrifter och utgör som tidigare nämnts en vedertagen del i myndigheters och konsulter rutiner kring landskapsanalys. Vi har också konstaterat att den traditionella modellen aktualiserar trovärdighets- och legitimitetsproblem, även om teknikerna i sig kan vara värdefulla.

Den andra punkten nämner arbetssätt som är särskilt lämpade för en landskapsanalys med vardagslandskapet i fokus. I nästa stycke utvecklas dessa arbetssätt mer i detalj. Det kanske redan vid en första anblick tycks naturligt att den traditionella landskapsanalysen och deltagande landskapsanalys utförs i olika former och av olika personer. Det är dock nödvändigt att framhålla att

en landskapsanalys ska utformas som en sammanhållen helhet. Det förutsätter att delarna inte ska behandlas som separata. En beskrivning av landskapets karaktär och innehåll kan till exempel vara ett samlat resultat av kunskapsinhämtning och förstudier som GIS-analyser, dokumentanalys och inventeringar. Men en sådan beskrivning kan ta en annan form när aspekter som tolkningar, värderingar och brukarperspektivet genom boende och berörda får en naturlig plats. Arbets sättet i sin helhet syftar till att åstadkomma en bättre förankring i vardagslandskapet, vilket i sin tur ställer krav på processdesignen.

Arbetsformer för deltagande landskapsanalys

Metoderna som redovisas nedan innehåller en generell beskrivning av arbetsformen såväl som dess användbarhet vid de olika stegen i Figur 7.

I det här avsnittet presenteras ett antal redskap eller arbetssätt som lämpar sig för uppgiften att utforma en deltagande landskapsanalys, och lägger tonvikt på funktioner, praktisk användbarhet och begränsningar. Vi förmodar att arbetssätten främst kan vara en inspirationskälla för statliga och kommunala aktörer, konsulter och exploatörer som arbetar med deltagandeprocesser i sin policyutveckling. Oftast är det ju dessa aktörer som tar ledningen i plan- och policyutveckling. För myndigheter, konsulter och exploatörer signalerar vardagslandskapsanalys en bestämd vilja att öppna upp planeringsarbetet, och ett letande efter lämpliga metoder för deltagande som ska passa befintliga demokratiska spelregler. Arbetsformerna är i första hand tänkta att kunna få fram allmänhetens synpunkter och erfarenheter på ett sätt som befintlig planering och landskapsanalys inte förmår att göra. Med andra ord skapas en bredare kunskapsbas och ett djupare underlag till landskapsanalys som sedan kan vidga vyn bortom den traditionella landskapsanalysen.

Lika viktigt är att deltagare i en landskapsanalys har insikt i vad man rimligtvis kan förvänta sig när vissa redskap praktiseras. Avsnittet kan därför också vara till nytta för engagerade medborgare och frivilligsektorn. Vid utveckling av metoder för deltagande behöver man ta med i beräkningen att det lätt kan bildas en övertro på att metoderna i sig, eller deltagande i större skala kan lösa alla problem och konflikter. Istället är den stora utmaningen snarare att skapa förutsättningar för *kvalitativt bättre* deltagande, och för att resultaten från en deltagande landskapsanalys får *påtagligt gensvar* i den vidare planeringsprocessen kring vindkraft.

Varför?	<ul style="list-style-type: none">• Vad vill vi uppnå med metoden för deltagande landskapsanalys?• Vilka centrala problemställningar vill vi ta itu med och på vilken geografisk skalnivå?
Hur ?	<ul style="list-style-type: none">• Vilka aktiviteter för deltagande ska genomföras, på vilka tidpunkter, på vilka platser, och hur länge?• Vilka är nyckelaktörer som behöver engageras?
Vem?	<ul style="list-style-type: none">• Ska externa konsulter eller experter anlitas? Varför?• Hur ska styr- och/eller ledningsgruppens sammanställning se ut?
Var?	<ul style="list-style-type: none">• Vem dokumenterar och administrerar aktiviteterna?• Vilket underlag ska förberedas till aktiviteten?• Vem ser till att resultaten kommer att bearbetas och användas?
Kostnader?	<ul style="list-style-type: none">• Vad kommer aktiviteten att kosta? Lokaler, publicitet, utskick, trycksaker, fika, resor, webbsidor, löner, avgifter, osv.

Figur 8 Vägledande frågor för att utforma aktiviteter för deltagande i processdesignfasen.

Det finns en uppsjö av specialmetoder för deltagande i planering, vilka var för sig kan skilja sig vad gäller praktiska detaljer (www.communityplanning.net, www.peopleandparticipation.net). Kända metoder och tekniker för deltagande går under beteckningar som *Area Forums*, *Action Learning*, *Citizen Advisory Groups*, *Community Appraisals*, *Community Planning Event*, *Design Workshop*, *Open Space Technology*, *Participatory Appraisal*, *Participatory Strategic Planning*, *Participatory GIS*, *Planning for Real*, *The Samoan Circle*, och *Scenario Workshops*. Istället för att gå igenom alla potentiella redskap, diskuterar vi här tre varianter på metoder som av tidigare kapitel att döma kan vara särskilt aktuella och lämpliga för deltagande landskapsanalys:

- Workshops.
- Vandringensmetoden (gåturer) och deltagande kartering (GIS).
- Seminarier.

I texten nedan kommer även s.k. E-demokrati att kommenteras, med utgångspunkt i en växande debatt om användning av IT-redskap i planeringen.

Det finns inte ett sätt att organisera en workshop eller en fältvandring, utan varje kontext kan vid behov anpassa innehåll och form efter de särskilda omständigheterna som råder. Redan vid processdesignen bör projektledningen eller styrgruppen ta ställning till metodval. I Figur 8 återges ett antal vägledande frågor som kan vara till hjälp när metod och aktiviteter ska väljas och planeras. Grundläggande beslut måste tas angående lämpligt antal deltagare (vilket påverkar såväl processens representativitet som effektivitet), deltagarnas roll och sammanställning, budget, tidsåtgång och önskat resultat.

1– Workshops

Workshops associeras ofta med att ”Involvera” medborgare (se Figur 6), men kan också användas för mer långtgående deltagande. En workshop är en sammankomst med praktisk problemlösning där de närvarande med sina relevanta kompetenser och kunskaper är aktiva. I deltagande landskapsanalys är sådana kompetenser och kunskaper bredare och mer varierade än ren teknisk, planeringsmässig, ekonomisk eller vetenskaplig expertis. I det samman-

hanget kan en workshop organiseras för att leverera ett gemensamt resultat eller delresultat. Som resultat räknas inte enbart påtagliga handlingsplaner om exempelvis fysiska ändringar i landskapet, utan fokus kan också ligga på reflexiva eller diskursiva resultat som överläggning, debatt och eftertanke. Om planeringsprocessen präglas av hierarkiska förhållanden, med fasta mål utan utrymme för alternativa lösningar, är workshopen inte meningsfull. Ett antal sätt att utforma en workshop i deltagande landskapsanalys diskuteras i det som följer.

Open Space (OS) är en i hög grad dynamisk, fri och informell teknik som samlar ett antal deltagare (20 eller fler) kring ett visst tema, som till exempel vindkraft i landskapet. En OS session kan pågå från en dag till flera dagar. OS kan vid första anblick te sig rörig, men är i själva verket en mycket strukturerad metod. Dess huvudsakliga kännetecken är att den har en tendens att forma sig efter deltagarnas kännetecken och behov. Deltagarna själva introducerar ämnen som läggs fram på en gemensam anslagstavla eller dylikt. När alla ämnen är framtagna anmäler deltagarna sig själva för de frågor och problem som intresserar eller engagerar. Sedan formeras grupper för diskussion (www.openspaceworld.org, Owen 2008).

Diskussionerna ska sammanfattas och ge uppslag för önskade insatser och aktiviteter. Det är mindre vanligt att OS ger förutsägbara resultat, men nya, kreativa idéer, gemensam reflexion, starkare gemensamhetskänsla, samt kollektiva visioner kan växa fram under arbetet. Förespråkarna för metoden menar att den ofta ger mer hållbara resultat än expertdrivna metoder. Det är sannolikt att de mest angelägna spörsmålen som deltagarna brottas med kommer att tas upp. Metoden bygger på frivillighet och öppenhet, och om styrgruppen vill hålla hårt i debatten och styra in till ett bestämt och förutsägbart resultat är OS mindre lämplig. Sekvensen blir då:

- Förberedelser: Stolar i cirkelformation, anslagstavla, anteckningspapper.
- Introduktion: initiativtagaren förklarar kortfattat målet och proceduren.
- Start: Deltagarna skriver ner vilka ämnen som man vill diskutera.
Deltagarna grupperar sig genom att anmäla sig för en eller fler sessioner.
- Sessioner: Resultat från diskussionen (inklusive rekommendationer, slutsatser, frågetecken, farhågor, förslag, osv.) skrivs ner på papper.
- Öppen session med allmän diskussion.
- Avslutning med möjlighet för kommentarer från deltagarna.
- Kortfattad dokumentation med slutsatser från workshopen cirkuleras.

Open Space har sitt ursprung i önskan att skapa en energisk, öppen atmosfär, samtidigt som man inte tappar fokus. En annan form av workshop kopplar landskapsanalys på ett ännu tydligare sätt till diskursiv demokrati och därmed till kommunikativa planeringsideal. Så kallade *Deliberativa workshops* (här översatt som deltagande workshops) går alltid ut på att skapa en grundlig diskussion mellan olika människor för att tillsammans utveckla lösningar och synsätt. För att en landskapsanalytisk process ska kunna vara reflekterande behövs åtminstone utrymme för en ingående bearbetning av kunskap

i förhållande till de olika deltagarnas värderingar, erfarenheter och attityder. Deltagande arbetssätt av det här slaget förutsätter dessutom ett brett spektrum av perspektiv, intressen, och kunskapsformer från olika källor och aktörer.

Det mest utpräglade värdet med detta deltagande arbetssättet ligger i att det alstrar en djuplodande information om deltagarnas förhållningssätt samt en starkare interaktion mellan allmänheten och beslutsfattare. För komplexa frågor kring landskap och vindkraft, där flera olika alternativ är tänkbara i ljuset av osäkerhet, skiftande perspektiv och värderingar, och där allmänhetens synpunkter är viktiga kan deltagande metoder vara av stort värde.

Sådant deltagande kan ta olika former i forskning, konsensusskapande eller beslutsfattande. En deltagande workshop är en form som bäst fungerar för mindre grupper (50–60 personer) och under relativt kort period (en eller ett antal sessioner under ett par veckor).

För att kunna underlätta deltagande vid utveckling av olika tänkbara scenarier i landskapsanalys kan *scenario workshops* användas (Solcum 2003, 129-140). Målet är då att under ett par dagar samla deltagare (experter, allmänheten och myndighetspersoner) för att utveckla eller få perspektiv på möjliga framtidsscenarier. Till skillnad från enklare kvantitativa modeller har scenarier uttalat kvalitativa dimensioner, och är baserade på en viss osäkerhet och utforskningen av ett flertal tänkbara alternativ (Ghanandan & Koomey 2005). Betydelse och innehåll hos tänkbara alternativ utforskas genom ett antal steg och hela tiden utifrån deltagarnas föreställningar och kunskap. Först kartläggs deltagarnas erfarenheter och ideal, varefter möjliga scenarier skisseras, för att slutligen utarbeta en handlingsplan som tar hänsyn till eventuella hinder. Utformningen av scenarier behöver föregås av ett ganska omfattande förberedande arbete:

- Sammanställning av scenario team.
- Insamling av synpunkter, erfarenheter och fakta kring vindkraft och landskapet.
- Identifiering av kärnan i frågorna kring vindkraft och landskapet och dess olika tidsramar.
- Sammanställning av lokala faktorer som påverkar ett beslut kring vindkraft och landskapet (lokal infrastruktur, opinioner osv.)
- Sammanställning av mer övergripande faktorer som påverkar ett beslut kring vindkraft och landskapet (teknologiska, sociala, ekonomiska, miljömässiga, demografiska, osv.)
- Rankning av alla faktorer som påverkar vindkraft och landskapet utifrån osäkerhet och betydelse.

Efter denna insamling av fakta och antaganden, och kartläggning av hinder och möjligheter, kan olika scenarier utvecklas. Alternativa scenarier följer vanligtvis olika ”logiker”. De följer en berättelsestruktur som besvarar frågor om hur en tänkt framtid ska uppnås, vilka händelser och handlingar som krävs för att ett scenario ska bli verklighet, och vilka föreställningar om människor som det baseras på. Scenarier ges ofta namn som resumerar deras innehåll,

som till exempel ”storskalig vindkraft” eller ”teknikfri horisont”. Varje scenario ska sedan granskas utifrån givna målsättningar om till exempel hållbar energi-produktion. På vilket sätt uppfyller olika scenarier olika målsättningar? Med svar på sådana frågor kan scenarier komma att användas i landskapsanalyser, inte enbart som visualiseringsredskap utan i betydligt bredare bemärkelse.

I deltagande strategisk planering (*Participatory Strategic Planning*) följs en liknande logik. Målsättningen är att i fyra steg komma fram till en gemensam formulering om en önskad utveckling. I ett första steg beskriver man framtidsvisionen om till exempel vindkraft i landskapet, steg två består i att identifiera hinder och motsättningar. Steg tre handlar om att komma överens om hur dessa hinder ska hanteras eller undanröjas. I det fjärde och sista steget utformas handlingsplaner för kortare (några månader) och längre (flera år) sikt. Sekvensen blir då:

- Förberedelser (genom representanter eller ledningsgrupp).
- Praktisk vision kring förväntningar och önskningar.
- Bakomliggande hinder.
- Strategisk riktning (lösningar).
- Tillämpning (strukturerad i olika praktiska steg).

Under varje steg används en konsensusinriktad arbetsform, där mindre grupper under ett par dagar arbetar fram idéer och ideal. En eller två personer ska leda processen. Efter ett antal månader återsamlas man för en uppföljning. Liksom andra workshops kan metoden leverera en tydlig och samstämmig bild av hur man önskar att landskapets framtida utveckling ska se ut. Även om alla detaljer inte kommer att kunna utvecklas, kan det skapas en atmosfär av delaktighet i ett pågående och målinriktat lagarbete (Holman m.fl. 2007).

2– Vandringsmetoden och deltagande kartering

Sondering av landskapet i en blandad grupp med t.ex. experter, nyttjare och lokalbefolkning används för att bekanta sig med landskapet i ett initialskede eller under landskapsanalysens gång. Brukarvärdering i fält har många funktioner som anses viktiga även i den Europeiska landskapskonventionen. För det första kan det ses som en form av kunskapsinhämtning om landskapets kulturella och naturliga tillstånd. För det andra anses det befrämja medvetenhet kring landskapet samt krympa eventuella kunskapsgap mellan specialister och allmänheten. För det tredje stimulerar det ett gemensamt, aktivt engagemang och deltagande i landskapsfrågor (Riesco-Chueca & Gómes-Zotano 2013). Sammantaget kan fältbesök också utgöra ett tillfälle för ökad social interaktion, större sammanhållning, och/eller renodling av ståndpunkter.

En sorts vandringsmetod har utvecklats i Danmark av Ivor Ambrose under rubriken *gåturer* (1990; De Laval 1997). En i förväg utstakad väg med stoppunkter måste planeras med hänseende till viktiga geografiska och tematiska aspekter. Vanligen finns en arrangör eller projektledare som bestämmer takt och riktning, samtidigt som gruppen gör anteckningar och skisser, jämför med kartor och planer, eller talar med varandra eller människor man möter.

Vilka aktiviteter man fokuserar på under turen kan variera från rent personliga sinnesupplevelser (lukt, hörsel, seende, och andra förnimmelser) till punkt- eller vägbundna enkäter. Gruppens storlek kan variera, men ca 15 personer är att rekommendera. En större grupp kan med fördel delas upp i mindre grupper som tar olika rutter eller har olika tematiska uppdrag. Ambrose påpekar att gåturer behöver följas upp genom ett möte som samlar ihop synpunkter och ger möjlighet till diskussion. Hela metoden med för- och efterarbete kan pågå i mellan en halv och en hel dag. Sekvensen blir då:

- Förberedelser: sammanställning av gruppen (mellan 10 och 20 personer), planering av ruten, samt cirka 10 stoppunkter (eventuellt med specifika frågor).
- Gåturens tillvägagångssätt inleds av arrangören.
- Genomförande.
- Genomgång av upplevelser direkt efter turen.
- Dokumentera deltagarnas olika observationer och synpunkter, i anslutning till turen och stoppunkter.
- Grupparbete i mindre grupper för att diskutera landskap och vindkraft, problem och lösningar.
- Gemensam diskussion, slutsatser och förslag.

Fältvandringar kan också genomföras individuellt eller i små grupper med målet att göra ett *fotoreportage*. Utskrifter på bildmaterialet kan klistras på kartor och kommenteras eller på annat sätt bearbetas för att kunna fungera som underlag för en presentation, diskussion, utställning, eller vidare analys. I vissa fall kan lokala media (radio, television) vara intresserade att delta. Sekvensen blir då:

- Förberedelser: urval av deltagare.
- Planering av ruten utifrån det lokala landskapet.
- Genomförande av vandring eller tur.
- Utarbetning och bearbetning av skisser, kommentarer, och bilder i t.ex. en profilteckning, karta eller annan form.
- Utställning eller nätpublicering som underlag för vidare diskussioner.

Att göra *kartor* kan vara ett maktredskap för experter men också ett användbart sätt i deltagande landskapsanalys för att visa hur boende, brukare och intressenter ser på sin omgivning (Lewis & Sheppard 2005). Utvecklingen av deltagande GIS (*participatory GIS* eller PGIS) och digitala workshops med interaktiva visualiseringstekniker uppmärksammades i den internationella *Mapping for Change* konferensen från 2005 (<http://pgis2005.cta.int/>). Sådana tekniker är i ständig utveckling, men förutsätter inte sällan krävande insatser i form av tid och andra resurser (Chambers 2006; Jankowski & Nyerges 2001; Salter m.fl. 2009).

Kartor och annat visuellt material – snarare än skrivna texter – har dock länge haft stor betydelse för deltagande värdering utifrån lokal kunskap (Chambers 1994). Kartor innehåller platsbunden kunskap, klargör skillnader i upplevelser och sätter fart på diskussioner. Det behövs ingen avancerad teknisk kunskap för kartövningar, utan enkla skisser kan räcka utmärkt som stöd för det rumsliga tänkandet kring vindkraft. Metoden kan genomföras upprepade gånger och tar inte mer än ett par timmar. En kartering kan ha följande steg:

- Förberedelser: börja med att ange vad kartan bör innehålla. Mentala kartor, mötesplatser, landmärken, siktstråk, markanvändning, m.m. Frågan här är vilken kunskap som ska ingå, och vilken föreställning om verkligheten kartorna ska ge uttryck för.
- Urval av deltagare från området som vill arbeta själva eller i grupp med utarbetning av kartor. Den centrala principen är här att kartorna verkligen blir ett resultat av aktivt deltagande och inte en expertprodukt utifrån.
- Val av material (papper och pennor, datorer) och plats (inomhus eller utomhus) för karteringsarbetet.
- Kartering. Innan man sätter igång måste man fundera på vem som deltar i vems och vilken kartering som ska göras.
- Presentation och diskussion av kartmaterialet. Dokumentation, även med förklaringar i textform.
- Användning av materialet för i landskapsanalysen och övriga planeringsprocessen. Avtal kring ägande, användning, bevarande och uppdatering av, samt tillgång till kartmaterial behöver göras.

3– Seminarier

Ett seminarium är en form av gruppdiskussion som kräver aktivt deltagande från alla närvarande. Till skillnad från en workshop fungerar ett seminarium mer som ett gängse samråd. Seminarier kan bidra till, men är inte i samma utsträckning en metod för framtagande av landskapsanalyser.

Seminarier kan främst fungera som informationskanal, där ny policy-utveckling på en plats eller i en region ska kommuniceras och diskuteras i en samrådsrets. Seminarier ökar planeringsprocessens transparens genom att skapa direktkontakt mellan myndigheter, exploatörer, andra beslutsfattare och berörda. Styrkan med seminarier är också att de närvarande kan ge synpunkter och bidra till att myndigheter och exploatörer får en uppfattning om hur allmänheten ser på utvecklingen i området. Viktiga frågor kring vindkraft och landskap kan träda fram under seminarier, speciellt när de hålls regelbundet under planprocessens gång.

Seminarier kan inte användas för beslutsfattande, för att nå ett representativt urval av berörda, eller för att få med grupper som inte spontant deltar i planeringsprocessen. Därmed är också sagt att seminarier aldrig kan ersätta andra former av deltagande, utan att de snarare utgör ett komplement till workshops, vandringsmetoden, etc.

4– E-demokrati

Deltagande landskapsanalys kan dra stor nytta av E-demokrati, dvs. användning av modern digital teknik för informationsspridning och dialog (BCC 2007). Digitala arbetsätt är naturligtvis beroende av tillgång till internet och kan såväl utesluta som underlätta vissa gruppers och individers deltagande. Redskapen kan vara i hög grad interaktiva eller endast användas som informationskanal. Några kända och för deltagande landskapsanalys användbara redskap är:

Webcasting, podcasting, och fotosidor kan användas för att sända video-, ljud-, respektive bildfiler över Internet. Det kan röra sig om diskussioner kring ett landskap, informativa presentationer från fältet, eller föreläsningar. Direktsänd webcasting ger en hög grad av tillgänglighet och offentlighet och utrymme kan skapas för frågor eller kommentarer via e-post. En inspelad video kan byggas ut med Powerpoint presentationer och andra bilder. Graden av deltagande är vanligtvis begränsad, men som informationskanal kan betydelsen vara stor.

Webbloggar (bloggar) är personliga krönikor eller loggböcker bestående av texter, bilder, ljud och/eller videoklipp, som ofta tillåter kommentarer från läsare. Under senare tid har den s.k. bloggofären fått större betydelse i den politiska debatten och den kan även fylla sin funktion i deltagande landskapsanalys. Liksom web- och podcasting har bloggar en måttlig betydelse för deltagande, men informationsvärdet kan vara hög.

Online forums, message boards, eller chattar. Online forums har den fördelen att de i mer eller mindre strukturerad form dokumenterar en pågående diskussion eller dialog. Deltagande kräver inte heller anpassning till mötestider och mötesplatser, mötesvana eller vana att uppträda i offentlighet. Bara genom att läsa en pågående diskussion kan människor informera sig och börja engagera sig aktivt. Anonymitet kan vara en fördel om man vill föra en öppen diskussion om känsliga teman. Ett forum kan således vara en flexibel metod för att dela erfarenheter och information, att bygga upp en kunskapsbas för beslut, ringa in problem eller lösningar, samtidigt som det kan skapas en viss gemenskap bland deltagarna som annars kanske inte hade träffats. Tydliga målsättningar med online forums och engagemang av en van moderator som bevakar debattklimatet och saklig fokus är att rekommendera. Att moderera, sammanfatta och analysera online dialog kan vara tidsödande, men potentialen till engagemang och informationsvärdet är höga.

Slutsats

För att kunna utveckla en deltagande landskapsanalys i verkligheten är det avgörande att boende, nyttjare, markägare och andra berörda involveras tidigt i arbetet. Att minimera deltagande till remissrundor och yttrandetillfällen strax före beslut kan inte betraktas som god praxis i deltagande landskapsanalys. Istället behövs aktivt arbete med mänskliga relationer, kommunikation, information, intressen och institutionella förutsättningar genom hela processen.

Deltagande landskapsanalys ställer med andra ord höga krav på planeringsprocessen och utformningen av landskapsanalys för vindkraft. Ur ett sådant processtänkande har deltagande diskuterats i sju steg:

- Processdesign.
- Målsättning i kontext.
- Resurser och formalia kring deltagande.
- Rapportering av konkreta och övergripande resultat.
- Avgränsningar och geografisk skalnivå.
- Förstudier, underlag, kunskap och kompetenser.
- Genomförande och utvärdering.

För varje steg gäller det att fatta beslut om deltagande kan möjliggöras och tillämpas. Det gäller också vid det sista steget, som delas upp i åtminstone fyra delmoment:

- Beskrivning av landskapets karaktär och innehåll.
- Analys av sammanhang.
- Bedömning, värdering, möjlighets- och känslighetsanalys.
- Utvärdering.

Förutom ett processtänkande har kapitlet också lyft fram tre metoder som tycks vara speciellt användbara för att engagera allmänheten, boende och andra icke-expert:

- Workshops: Kräver aktiva insatser från deltagarna, men har mycket hög potential när det gäller ömsesidigt lärande, dialog och kunskapsöverföring mellan olika deltagare och intressenter.
- Vandringsmetoden (gåturer) och deltagande kartering (GIS): metoder som i en mycket hög grad alstrar kvalitativ kunskap ute i fält och som kan komplettera sedvanliga, mer expertiskrävande former av landskapsanalys.
- Seminarier: kan vara användbara, inte minst för enklare informationsöverföring och diskussion.

6. Slutsatser

Figur 9 försöker åskådliggöra en huvudpoäng ur diskussionen som har förts i rapporten. Landskapet befinner sig i någon mening på skärningspunkten mellan två poler. Å ena sidan tolkas landskapet som en visuell, fysisk form (vänsterspalten i figuren). Landskapet är då en synlig utomhusvärld som i mångt och mycket går att mäta, kartera och beskriva i hyfsat neutrala termer (t.ex. genom LCA) och som i planeringssammanhang används som faktaunderlag för beslut kring bevarande eller utveckling.

Detta synsätt får en mängd konsekvenser. Bilden som framträder i studien är att landskapsanalys i huvudsak används som ett expertredskap, som präglas av gängse kunskapsinhämtning, kartläggning, och bedömning. Landskapsanalys följer också traditionella, sedan länge etablerade administrativa arbetsätt, där initiativet till planläggning och informationsspridning från början till slut ligger hos tjänstemän, myndigheter och exploaterare. Detta sätt att hantera landskapsanalys tycks idag vara dominerande. Därmed är inte sagt att vardagsrelationer till landskapet nödvändigtvis åsidosätts eller nonchaleras, men eftersom initialläget för sådana landskapsanalyser är expertkunskap, myndighetsutövning, formella processer, och oftast riktad envägskommunikation, görs endast mycket begränsade steg i riktning mot kommunikativ planering.

Kunskapsvärden	L	Upplevelsevärden
fakta	A	perspektiv
påtagligt	N	osynligt
neutralt	D	politiskt
objektivt	S	subjektivt
verkligt	K	fiktivt
materiellt	A	mentalt
fysisk form	P	föreställning

Figur 9 Landskapet på skärningspunkten mellan det materiella och det upplevda.

Å andra sidan tolkas landskap som en geografisk föreställning (högerspalten i figuren). Även om olika personer kan ta del av och betrakta denna utomhusvärld, finns en mångfald av subjektiva glasögon som vinklar våra uppfattningar, antingen i form av individuella perspektiv eller som ett mer kollektivt kognitivt landskap (identitetsbärare). Inom planeringen fungerar detta kognitiva landskap ibland som kunskapsunderlag, oftast med hänvisning till kollektivt identifierade värden eller allmänna intressen (riksintressen, fornlämningar osv.). Vanligt är dock att det lever en mer undanskymd tillvaro i beslutsprocessen. Inom landskapskaraktärsanalys är det till och med vanligt att man utgår från en relativt oproblematiserad karaktärisering, som i och för sig kan ha subjektiva aspekter, men som ändå är ett övervägande neutralt arbete med utgångspunkt i visuella intryck, redan gjorda inventeringar, kartläggningar och officiella värden.

En vidare konsekvens av ett sådant synsätt är att deltagande, allmänhetens kunskaper och insikter endast är relevanta så länge de överensstämmer med redan officiellt erkända värden, vilka i sin tur betraktas som fakta. En sådan tydlig uppdelning mellan fakta och subjektivitet kan ställas mot ett mer vardagligt, erfarenhetsbaserat synsätt. Vardagsupplevelsen ligger närmare ett relationellt betraktelsesätt, i vilket landskapet uppfattas som en sammanblandning av fakta och tolkningar (se Figur 10).

För det praktiska arbetet med landskapsanalys är Figur 10 inte speciellt praktiskt eftersom den ter sig rörig och förvirrad. Om Figur 9 kan kritiseras för att reproducera en överförenklad uppdelning mellan fakta och värdering, kan alltså Figur 10 kritiseras för bristande ordning. Konsten tycks därför vara att arbeta med landskapsanalyser som dels tar vara på deltagande, och dels på officiellt erkända värden och allmänna intressen, men utan att följa en skarp uppdelning mellan fakta (det allmänna och fysiska) från värdering (det mer lokala och tolkingsorienterade).

Figur 10 Landskapet som en sammanblandning av fakta och subjektiva föreställningar.

Inom planeringsteori har en tydlig förskjutning från s.k. rationell mot kommunikativ planering ägt rum under de senaste decennierna. Denna förskjutning motiveras i lika hög grad av en kritik mot maktutövning och expertvälde, som av en större medvetenhet kring värdet av dialog, samarbete och olika kunskapsformer i planering. Demokratiska överväganden såväl som effektivitetsargument har också förts fram i denna kontext. Vad gäller officiell planering, lagstiftning och policyutveckling är bilden mer tvetydig. Å ena sidan finns en tydlig tendens till en *kommunikativ vändning*, men å andra sidan tycks rationell planering behålla sin ställning.

I landskapssammanhang kan den europeiska landskapskonventionen ses som ett principiellt viktigt steg i en mer kommunikativ riktning. Tillvägagångssättet i både Siljan och Kristianstad kan ses som pionjärexempel på detta i svenskt vindkraftssammanhang. Landskapsanalysen där visar att diskursen om platsanknytning och lokalt mottagande är en viktig del i debatten om

förnybar energi, snarare än en *planeringsbarriär* som behöver undanröjas. Den lokala kontexten behandlas som en integrerad del av vindbruk. Man har från början försökt att satsa på dialog, lärande och en öppen diskussion. Hemsidor, bloggar, workshops och seminarier är metodiska redskap som fick en betydande plats i projekten och som ökade transparens och möjligheten till deltagande. Utgångspunkten var inte något överlägset *teknologiskt tolkningsföreträde* som reducerade den lokala sociala kontexten till en extern variabel. I dessa fall har planeringssystemet också används som ett hjälpmedel för att åstadkomma ett långsiktigt hållbart vindbruk. Därmed har man undvikit att bestyrka *hinderdiskursen* där planering i värsta fall ses som ett irritationsmoment som minskar handlingskraft och en hämsko för potentiella satsningar.

I planeringsteoretiska överväganden såväl som policyutveckling och erfarenheter från fältet kan man alltså finna argument för alternativa landskapsanalyser med tydligare förankring i vardagslivet. En medveten processdesign och konsekvent tillämpning av ett antal relativt enkla, praktiska metoder som gåturer, seminarier, workshops och E-demokrati kan förmodligen underlätta utvecklingen av mer deltagande landskapsanalys.

Referenser

- Aitken M (2009) Wind power planning controversies and the construction of 'expert' and 'lay' knowledges *Science as Culture* 18, 47–64.
- Aitken M (2010a) A three-dimensional view of public participation in Scottish land-use planning: Empowerment or social control? *Planning Theory* 9, 248–264.
- Aitken M (2010b) Why we still don't understand the social aspects of wind power: A critique of key assumptions within the literature *Energy Policy* 38, 1834–1841.
- Aitken M (2010c) Wind power and community benefits: Challenges and opportunities *Energy Policy* 38, 6066–6075.
- Aitken M, McDonald S, and Strachan P (2008) Locating power in wind power planning controversies: The (not so) influential role of local objectors *Journal of Environmental Planning and Management* 51, 777–799.
- Aitken S C (2002) Public participation, technological discourses and the scale of GIS. I: W. Craig, T. Harris and D. Weiner, (red.), *Community Participation and Geographic Information Systems* Taylor and Francis, New York 357–366.
- Alexander E R (2000) Rationality revisited: Planning paradigms in a post-post-modernist perspective *Journal of Planning Education and Research* 19, 242–256.
- Allen J (2003) *Lost geographies of power* Blackwell, Oxford.
- Allmendinger P (2000) *Planning in a postmodern age* Routledge, London.
- Allmendinger P & Tewdwr-Jones M (2002) The communicative turn in urban planning: Unraveling paradigmatic, imperialistic and moralistic dimensions *Space & Polity* 6, 5–24.
- Ambrose I (1990) *Evaluering av boligbebyggelser i brug. Helhedsvurderinger med brugerne som aktive deltagere*. Statens byggeforskningsinstitut, Hörsholm.
- Arise Wind Power (2011) *Brotorp vindkraftpark, Mönsterås kommun. Samrådsunderlag*. Malmö 2011-04-04.
- Arnstein (1969) A ladder of citizen participation *Journal of the American Planning Association* 35, 216–224.
- Barometern OT (2010-12-02) ”Ser ut som rena tivolit”.
- Barometern OT (2010-11-23) ”Nya planer på vindkraftverk”.
- Bachelard G (2000) *Rummets poetik* Skarabé, Lund.
- BCC (2007) *Edemocracy in Bristo*. Bristol City Council, Bristol.
- Bergek A (2010) Leveling the playing field? The influence of national wind power planning instruments on conflicts of interests in a Swedish county *Energy Policy* 38, 2357–2369.

- Berglund (m.fl. 2011) Om landskap och landskapsanalys för väg och järnväg *Rapporter Institutionen för stad och land 1*, 2011. SLU, Uppsala.
- Boverket (1998) *Vem bestämmer? Om medborgarinflytande och kommunal planering* Boverket, Karlskrona.
- Boverket (2007) *Landskapets upplevelsevärden: vilka är de och var finns de?* Boverket, Karlskrona.
- Boverket (2008) *Yttrande över Miljöprocessutredningens delbetänkande Prövning av vindkraft (SOU 2008:86)* 2008-12-16. Boverket, Karlskrona.
- Boverket (2009a) *Vindkraften och landskapet: att analysera förutsättningar och utforma anläggningar* Boverket, Karlskrona.
- Boverket (2009b) *Vindkraftshandboken: Planering och prövning av vindkraftverk på land och i kustnära vattenområden* Boverket, Karlskrona.
- Brabyn, L (2009) Classifying Landscape Character *Landscape Research* 34, 299–321.
- Brand R & Gaffkin F (2007) Collaborative planning in an uncollaborative world *Planning Theory* 6, 282–313.
- Calvo-Iglesias M S, Crecente-Maseda R & Fra-Paleo U (2006) Exploring farmer's knowledge as a source of information on past and present cultural landscapes *Landscape and Urban Planning* 78, 334–343.
- Campbell H (2006) Just planning: The art of situated ethical judgment *Journal of Planning Education and Research* 26, 92–106.
- Carlson A (2001) On aesthetically appreciating human environments *Philosophy and Geography* 4, 9–24.
- Casey E (1993) *Getting back into place* Indiana University Press, Bloomington.
- Chambers R (1994) The origins and practice of participatory rural appraisal *World Development* 22, 953–969.
- Chambers R (2006) Participatory mapping and Geographic Information Systems: Whose map? Who is empowered and who disempowered? Who gains and who loses? *The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries* 25, 1–11.
- Clarke S (2009) Balancing environmental and cultural impact against the strategic need for wind power *International Journal of Heritage Studies* 15, 175–191.
- Cole C (2002) *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland. Topic paper 2: Link to other sustainability tools* The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham and Edinburgh.
- Cosgrove D (1998) *Social formation and symbolic landscape* The University of Wisconsin Press, Madison.

Cosgrove D (2006) Modernity, community and the landscape idea *Journal of Material Culture* 11, 49–66.

Cosgrove D & Della Dora V (2009) *High places: cultural geographies of mountains, ice and science* Tauris, London.

Cowell R (2007) Wind power and the ‘planning problem’: the experience of Wales *European Environment* 17, 291–306.

Cowell R (2010) Wind power, landscape and strategic, spatial planning: the construction of ‘acceptable locations’ in Wales *Land Use Policy* 27, 222–232.

Cowell R & Owens S (2006) Governing space: Planning reform and the politics of sustainability *Environment and Planning C* 24, 403–421.

Crouch D (2010) *Flirting with space: journeys and creativity* Ashgate, Aldershot.

Dalton G J, Lockington D A & Baldock T E (2007) A survey of tourist operator attitudes to renewable energy supply in Queensland, Australia *Renewable Energy* 34, 567–586.

Daniel T C (2001) Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment for the 21st century. *Landscape and Urban Planning* 54, 267–281.

De Laval S (1997) *Planerare och boende i dialog, metoder för utvärdering* KTH, Stockholm.

Devine-Wright P (2009) Rethinking NIMBYism: The role of place attachment and place identity in explaining place-protective action *Journal of Community & Applied Social Psychology* 19, 426–441.

Devine-Wright P & Howes Y (2010) Disruption to place attachment and the protection of restorative environments: A wind energy case study *Journal of Environmental Psychology* 30, 271–280.

Dryzek J (1990) *Discursive democracy: politics, policy, and political science* Cambridge University Press, Cambridge.

Duncan J & Duncan N (2004) *Landscapes of privilege* Routledge, London.

Ellis G, Cowell R, Warren C, Strachan P & Szarka J (2009) Expanding wind power: a problem of planning or perception? *Planning Theory and Practice* 10, 523–532.

Europarådet (2000) *Europeisk landskapskonvention* Florens.

Fisher F & Forester J (1993) *The argumentative turn in policy analysis and planning* Duke University Press, Durham, N.C.

Forester J (1999) *The deliberative practitioner: Encouraging participatory planning processes* MIT, Cambridge, Mass.

Forester J (2000) Conservative epistemology, reductive ethics, far too narrow politics: some clarifications in response to Yiftachel and Huxley *International Journal of Urban and Regional Research* 24, 914–916.

Foucault M (1980) *Power/knowledge* Harvester Press, Brighton.

Foucault M (2008) *Diskursernas kamp* Symposium, Eslöv.

Fraser N (2009) *Scales of Justice: reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press, New York.

Ghanandan R & Koomey J G (2005) Using energy scenarios to explore alternative energy pathways in California *Energy Policy* 33 1117–1142.

Gardiner (2000) *Critiques of everyday life* Routledge, London.

Gee K (2010) Offshore wind power development as affected by seascape values on the German North Sea coast *Land Use Policy* 27 185–194.

Geissmann M (2010) *Social acceptance of wind energy projects: State-of-the-art in Switzerland* Swiss Federal Office of Energy, Switzerland.

Germundsson T & Riddersporre M (1994) Förloppslandskap och bevarande *Svensk Geografisk Årsbok* 70, 144–150.

Graham S & Healey P (1999) Relational concepts of space and place: Issues for planning theory and practice *European Planning Studies* 7, 623–646.

Gullberg A (1986) *Det fängslade planeringstänkandet och sökandet efter en utväg* Plana, Stockholm.

Gunder M (2010) Planing as the ideology of (neo)liberal space *Planning Theory* 9, 298–314.

Gunder M & Hillier J (2009) *Planning in ten words or less* Ashgate, Aldershot.

Gällivare och Jokkmokks kommun (2010) *Vindkraftsutredning. Suorva och övriga utredningsområden längs kommungränsen Gällivare och Jokkmokks kommun*. Samrådshandling oktober 2010. Luleå.

Gällivare och Jokkmokks kommun (2011a) *Vindkraftsutredning. Suorva och övriga utredningsområden längs kommungränsen Gällivare och Jokkmokks kommun*. Beslutshandling Mars 2011. Luleå.

Gällivare och Jokkmokks kommun (2011b) *Översiktsplan Tematiskt tillägg till översiktsplan avseende vindkraft längs kommungränsen Gällivare och Jokkmokks kommun*. Samrådshandling. Opublicerat arbetsmaterial.

Haber H F (1994) *Beyond Postmodern Politics: Lyotard, Rorty, Foucault* Routledge, London.

Habermas J (1984) *The theory of communicative action. Volume 1: Reason and the rationalisation of society* Polity Press, Cambridge.

- Harvey D (1996) *Justice, nature and the geography of difference* Blackwell, Oxford.
- Healey P (1992) A planner's day: knowledge and action in communicative practice *Journal of the American Planning Association* 58, 9–20.
- Healey P (1996) The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy formation *Environment and Planning B: Planning and Design* 23, 217–234.
- Healey P (1997) *Collaborative planning: shaping places in fragmented societies* MacMillan, London.
- Healey (1998) Collaborative planning in a stakeholder society *Town Planning Review* 69, 1–22.
- Healey P (1999) Institutional analysis, communicative planning, and shaping places *Journal of Planning Education and Research* 19, 111–121.
- Healey P (2000) Planning theory and urban and regional dynamics: A comment on Yiftachel and Huxley *International Journal of Urban and Regional Research* 24, 917–921.
- Healey P (2003) Collaborative planning in perspective *Planning Theory* 2, 101–123.
- Healey P (2006) *Collaborative planning: shaping places in fragmented societies* (second edition) MacMillan, London.
- Healey P (2007) On the social nature of planning *Planning Theory and Practice* 8, 133–136.
- Healey P & Gilroy R (1990) Towards a people-sensitive planning *Planning Practice & Research* 5, 21–29.
- Healey P & Hillier J (1996) Communicative micropolitics: A story of claims and discourses *International Planning Studies* 1, 165–185.
- Healey P, Khakee A, Motte A & Needham B (1999) European Developments in Strategic Spatial Planning *European Planning Studies* 7, 339–355.
- Hillier J (1993) To boldly go where no planner has ever ... *Environment and Planning D: Society and Space* 11, 89–113.
- Hillier J (1999) What values? Whose values? *Ethics, Place and Environment* 2, 179–199.
- Hillier J (2003) 'Agon'izing over consensus: Why Habermasian ideals cannot be 'real' *Planning Theory* 2, 37–59.
- Hillier J (2005) Straddling the post-structuralist abyss: Between transcendence and immanence? *Planning Theory* 4, 271–299.
- Hillier J (2007) *Stretching Beyond the Horizon* Ashgate, Aldershot.

- Hillier J (2008) Plan(e) speaking: A multiplanar theory of spatial planning *Planning Theory* 7, 24–50.
- Hillier J & Healey P (red. 2008) *Contemporary movements in planning theory* Ashgate.
- Holden M (2008) Social learning in planning *Progress in Planning* 69, 1–40
- Holman P, Devane T & Cady S (red. 2007) *The change handbook: the definitive resource on today's best methods for engaging whole systems* 2. ed. Berrett-Koehler, San Francisco.
- Hoppner C, Frick J & Buchecker M (2008) What drives people's willingness to discuss local landscape development? *Landscape Research* 33, 605–622.
- Hubner S & Horbaty R (2010) Social acceptance of wind power *IEA Wind Task 28 Technical Report*.
- Hägerstrand T (1992) Samhälle och natur. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet *Rapporter och notiser* 110.
- Ingold T (2000) *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill* Routledge, London.
- Innes J (1996) Planning through consensus building: a new view of the comprehensive ideal *Journal of the American Planning Association* 62, 460–472.
- Innes J E (2004) Consensus building: Clarifications for the critics *Planning Theory* 3, 5–20.
- Innes J E & Gruber J (2005) Planning styles in conflict *Journal of the American Planning Association* 71, 177–188.
- Innes J E & Booher D E (2004) Reframing public participation: Strategies for the 21st century *Planning Theory & Practice* 5, 419–436.
- Involve (2005) *People and participation: How to put citizens at the heart of decision-making* Involve, London.
- James P & Gittins J W (2007) Local landscape character assessment *Landscape Research* 32, 423–442.
- Jankowski P & Nyerges T (2001) GIS-supported collaborative decision making: results of an experiment. *Annals of the Association of American Geographers* 91, 48–70.
- Jobert A, Laborgne P. & Mimler S (2007) Local acceptance of wind energy: Factors of success identified in French and German case studies *Energy Policy* 35, 2751–2760.
- Johansson M & Laike T (2004) *Acceptans av vindkraftverk: En psykologisk förstudie av perception och attityders inverkan* Institutionen för Arkitektur och byggd miljö, Lunds Tekniska Högskola.

- Johansson M & Laike T (2007) Intention to respond to local wind turbines: The role of attitudes and visual perception *Wind Energy* 10, 435–451.
- Jones M (1999) Landskapsverdier som konfliktpunkt i planlegging: Eksempler fra Trondheim. I: Eggen M, Geelmyden K, & Jørgensen K (red) *Landskapet vi Lever i: Festskrift til Magne Bruun*. Norsk Arkitekturforlag, Oslo.
- Jones M (2009) The European Landscape Convention and the question of public participation. I: Olwig K R & Mitchell D (red.) *Justice, Power, and the Political Landscape* Routledge, London, 231–251.
- Khan J (2003) Wind power planning in three Swedish municipalities, *Journal of Environmental Planning and Management* 46, 563–582.
- Klintman M & Waldo Å (2008) *Erfarenheter av vindkraftsetablering: Förankring, acceptans och motstånd* Naturvårdsverket, Stockholm.
- Koskinen A & Laitinen O (2010) *Social acceptance of wind energy projects: State-of-the-art in Finland*. wpd Finland oy, motiva, Finland.
- Krohn S & Damborg S (1999) On public attitudes towards wind power *Renewable Energy* 16, 954–960.
- Ladenburg, J (2009) Visual impact assessment of offshore wind farms and prior experience *Applied Energy* 86, 380–387.
- Lagtolken (2007) *Landskap i svensk rätt* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Lambert D, Martins L & Ogborn M (2006) Currents, visions and voyages: historical geographies of the sea *Journal of Historical Geography* 32, 479–493.
- Lefebvre H (1984) *Everyday life in the modern world* Transaction publishers, New York.
- Lefebvre H (1991) *The production of space* Blackwell, Oxford.
- Lefebvre H (2008) *Critique of everyday life* vol. 1–3, Verso, New York.
- Lewis J L (2008) Perceptions of landscape change in a rural BC community *Landscape and Urban Planning* 85, 49–59.
- Lewis, J L & Sheppard, SRJ (2005) Ancient values, new challenges: indigenous cultural perceptions of landscapes and forest management *Society and Natural Resources* 18, 907–920.
- Lindén A-L & Klintman M (2003) 'The formation of green identities: consumers and providers' i: Biel A, m.fl. (red.) *Individual and structural determinants of environmental practice* Ashgate.
- Lorrimer H (2005) Cultural geography: the busyness of being 'more than representational' *Progress in human Geography* 29, 83–94.

- Lothian A (2008) Scenic perceptions of the visual effects of wind farms on South Australian landscapes *Geographical Research: Journal of the Institute of Australian Geographers* 46, 196–207.
- Lynch K (1960) *The image of the city* MIT Press, Cambridge MA.
- Länsstyrelsen Dalarna (2007) *Regionala landskapsstrategier i Dalarnas län* Länsstyrelsen i Dalarnas län, Falun.
- Länsstyrelsen Dalarna (2010) *Vindkraft kring Siljan: en landskapsbedömning* Länsstyrelsen i Dalarnas län, Falun.
- Länsstyrelsen Jämtland (2009) *Vindkraft i Jämtland* A Bramme, i uppdrag från Länsstyrelsen i Jämtlands län, Östersund.
- Länsstyrelsen Jönköping (2009) *Landskapskaraktärisering: en helhetssyn på landskapet vid planering och prövning av vindkraftanläggningar* Meddelande 2009:48, Länsstyrelsen i Jönköpings län.
- Länsstyrelsen Kalmar (2007) *Underifrånperspektiv på ett landskap: Odlingslandskapet i Torsås och Emmabodas skogs- och mellanbygd* Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar.
- Länsstyrelsen Stockholm (2007 a) *Det storstadsnära landskapet: regional landskapsstrategi* Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen Stockholm (2007 b) *Historisk landskapsanalys för projektet Regional landskapsstrategi* Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen Stockholm (2007 c) *Lantbrukarnas framtidsbilder* Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen Stockholm (2007 d) *Nära naturens upplevelsevärden* Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen Västerbotten (2007) *Regionala Landskapsstrategier Västerbottens län: Modell för samverkan* Länsstyrelsen i Västerbottens län, Umeå.
- Länsstyrelsen Västernorrland (2008) *Stöd till planering för Vindkraft: Ansökan om bidrag till landskapsanalys för Västernorrlands län* Länsstyrelsen i Västernorrlands län, Härnösand.
- Länsstyrelsen Västernorrland (2010) *Regional landskapsanalys med fördjupning gällande landskapets tålighet för vindkraft* Länsstyrelsen i Västernorrlands län, Härnösand.
- Länsstyrelsen Västra Götaland (2007) *Redovisning av pilotprojektet Regional landskapsstrategi för Vänerskärgården med Kinnekulle i Västra Götalands län* Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Göteborg.
- Länsstyrelsen Örebro (2009) *Bergslagen. Metod för landskapsanalys* Länsstyrelsen i Örebro län, Örebro.

- Länsstyrelsen Örebro (2010) *Landskapsanalys för vindkraft* Länsstyrelsen i Örebro län, Örebro.
- Länsstyrelsen Örebro (2011) *Vindkraft i Örebro län: landskapsanalys och känslighetsbedömning* Länsstyrelsen i Örebro län, Örebro.
- Länsstyrelsen Östergötland (2007) *Levande eklandskap i Östergötland: regional landskapsstrategi 2008–2015* Länsstyrelsen i Östergötland, Linköping.
- Malpas J E (1999) *Place and experience* Cambridge University Press, Cambridge.
- Meinig D (red. 1979) *The interpretation of ordinary landscapes* Oxford University Press, Oxford.
- Mels, S. (2008) Opublicerat arbetsmaterial till projektet ”Lokala förankringsprocesser vid vindkraftsetablering” (Vindval).
- Mels S & Aronsson L (2010) *Planering och kommunikation kring vindkraft i havet. En studie av lokala förankringsprocesser*. Vindval Rapport 6350. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Mels T (1999) *Wild landscapes* Lund University Press, Lund.
- Mels T (2008) Analyzing environmental discourses and representations, i: Castree N, m.fl. (red.) *Companion to environmental geography*, 385–399, Blackwell, Oxford.
- Mels T & Setten G (2007) Introduction: what do landscapes do? *Geografiska Annaler* B89, 197–202.
- Miljödepartementet (2009) *Remissammanställning Prövning av vindkraft* SOU 2008:86 Promemoria 2009-02-04. Regeringskansliet, Stockholm.
- Mitchell D (1996) *The lie of the land* University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Maruyama Y (2010) *Social acceptance of Wind Energy Projects: State-of-the-art in Japan*. University of Tokyo, Japan.
- Moore-Colyer R & Scott A (2005) What kind of landscape do we want? *Landscape Research* 30 5015–523.
- Möller B (2006) Changing wind-power landscapes: regional assessment of visual impact on land use and population in Northern Jutland, Denmark *Applied Energy* 83 477–494.
- Möller B (2010) Spatial analyses of emerging and fading wind energy landscapes in Denmark *Land Use Policy* 27, 233–241.
- Nadaï A & Labussière O (2010) Wind power planning, landscapes and publics *Land Use Policy* 27, 181–184.
- Nadaï A & Van Der Horst D (2010) Wind power planning, landscapes and publics *Land Use Policy* 27 181–184.

- Moore-Colyer R & Scott A (2005) What kind of landscape do we want? *Landscape Research* 30, 501–523.
- Mönsterås kommun (2010-03-29) *Vindbruksplan för Mönsterås kommun. Antagandehandling*. Mönsterås kommun, Mönsterås.
- Naturvårdsverket (2003) *Ett rikt växt- och djurliv: förslag till miljö kvalitetsmål för biologisk mångfald* Rapport 5301. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2005) *Val av plats för vindkraftsetableringar: komplement till miljökonsekvensbeskrivning enligt miljöbalken*. Rapport 5513. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2009) *Regionala landskapsstrategier: ett rikt växt- och djurliv* Rapport 5855. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2010) *Arbetsätt för biologisk mångfald och andra värden i ett landskapsperspektiv* Rapport 6342. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2012) *Vindkraftens påverkan på människors intressen* Rapport 6497. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Nielsen F B (2002) A formula for success in Denmark. I: Pasqualetti M J, Gipe P & Righter R W (Red.) *Wind Power in View: Energy Landscapes in a Crowded World.*: Academic Press, San Diego.
- Nordiska Ministerrådet (2003) *Nordens landskap: Forprosjekt for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen* TemaNord 2003: 550. Nordisk Ministerråd, København.
- Nordström P (2000) *Kulturmiljö och vindkraft* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Nordström P (2003) *Sveriges kust- och skärgårdslandskap. Kulturhistoriska karaktärsdrag och känslighet för vindkraft. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2003:4* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Nyseth T, Pløger J & Holm T (2010) Planning beyond the horizon: the Tromsø experiment *Planning Theory* 9, 223–247.
- Odeberg L (2010) Vindkraftverk i landskap, i Vindkraft, javisst! Men inte alltid och inte överallt *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* 3, 44–47.
- Olsson G (1990) Planeringens paradoxer, i: Olsson, G *Antipasti*, 90–102, Korpen, Göteborg.
- Olwig K R (2002) *Landscape, nature and the body politic* The University of Wisconsin Press, Madison.
- Olwig K R (2009) The practice of landscape “conventions” and the just landscape: The case of the European Landscape Convention. I: Olwig K R & Mitchell D (red.) *Justice, power, and the political landscape* Routledge, London, 198–212.

- Owen H (2008) *Open space technology: a user's guide* 3. ed. Berrett-Koehler Publishers, San Francisco.
- Pasqualetti M J (2000) Morality, space, and the power of wind-energy landscapes *Geographical Review* 90 381–394.
- Pasqualetti M J, Gipe P & Tighter R W (red. 2002) *Wind power in view: Energy landscapes in a crowded world* Academic Press, San Diego.
- Pedersen E & Persson-Waye K (2005) Perception and annoyance due to wind turbine noise: a dose–response relationship *J Acoust Soc Am* 116, 3460–3470.
- Peters K (2010) Future promises for contemporary social and cultural geographies of the sea *Geography Compass* 4 1260–1272.
- Porter J & Ahern K (2002) *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland. Topic paper 4: Use of Geographical Information Systems and other computer methods* The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham and Edinburgh.
- RAÄ (2008a) *Kulturmiljö under vatten. En rapport till vägledning för arkeologer och handläggare verksamma inom kulturmiljöområdet. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2008:5.* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- RAÄ (2008b) *Yttrande över Miljöprocessutredningens delbetänkande Prövning av vindkraft (SOU 2008:86) 2008-12-08.* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- RAÄ (2010) *Hållbar landskapsutveckling – hur blev det? Rapport från Riksantikvarieämbetet.* 2010, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- RAÄ (2009) *Arkeologisk förundersökning. Vindkraft i Lårstad och Fågelstad.* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Regleringsbrev (2005) *Regleringsbrev för budgetåret 2006 avseende länsstyrelserna 2005-12-20* Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Rolph E (1976) *Place and placelessness* Pion, London.
- Richardson T (1996) Foucauldian discourse: Power and truth in urban and regional policy making *European Planning Studies* 4, 279–293.
- Riesco-Chueca P & Gómez-Zotano J (2013) Landscape fieldwork: Scientific, educational and awareness-raising requirements in the context of the European Landscape Convention. *Landscape Research* 38, forthcoming.
- Rättviks kommun (2010) *Landskapsunderlag gällande Rättviks kommun* Rättviks kommun och Mellanrum AB 20100907.
- Salter J D (m.fl. 2009) The digital workshop: Exploring the use of interactive and immersive visualisation tools in participatory planning *Journal of Environmental Management* 90, 2090–2101.

- Scott A & Shannon P (2006) Local landscape designations in Scotland *Landscape and Urban Planning* 81, 257–269.
- Slotte H (2010) Vindkraftverk i landskap, i *Vindkraft, javisst! Men inte alltid och inte överallt Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* 3, 32–34.
- SNF (2008) *Naturskyddsföreningens synpunkter på miljöprocessutredningens delbetänkande "Prövning av vindkraft"* (SOU 2008:86) 2008-09-15. Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm.
- Solcum N (2003) *Participatory methods toolkit: a practitioner's manual*. www.kbs-frb.be, www.viWTA.be och www.unu.cris.edu
- SOU (1999a) *Rätt plats för vindkraften* Slutbetänkande av Vindkraftsutredningen Del 1, Statens offentliga utredningar 1999:75, Stockholm.
- SOU (1999b) *Rätt plats för vindkraften* Slutbetänkande av Vindkraftsutredningen Del 2, Statens offentliga utredningar 1999:75, Stockholm.
- SOU (2000a) *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet* Statens offentliga utredningar 2000:1, Stockholm.
- SOU (2000b) *Framtidens miljö – allas vårt ansvar* Betänkande från Miljömålskommittén, Statens offentliga utredningar 2000:52, Stockholm.
- SOU (2005) *Får jag lov? Om planering och byggande* PBL-kommittén, Miljödepartementet, Statens offentliga utredningar 2005:77, Stockholm.
- SOU (2008) *Prövning av vindkraft* Miljöprocessutredningens delbetänkande, Statens offentliga utredningar 2008:86, Stockholm.
- Sporrong U (1996) Odlingshistorien: en karaktärgivare åt det svenska landskapet *Odlingslandskap och landskapsbild*, 8–22, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Swaffield S R & Foster R J (2000) Community perception of landscape values in the South Island high country *Science for Conservation* 159. Wellington New Zealand: Department of Conservation.
- Swanwick C (2002a) *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland* The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham and Edinburgh.
- Swanwick C (2002b) *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland. Topic paper 1: Recent practice and evolution of Landscape Character Assessment* The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham and Edinburgh.
- Swanwick C, Bingham L & Parfitt A (2002) *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland. Topic paper 3: Landscape Character Assessment – how stakeholders can help* The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham and Edinburgh.

- Tewdwr-Jones M & Allmendinger P (1998) Deconstructing communicative rationality: A critique of Habermasian collaborative planning *Environment and Planning A* 30, 1976–1989.
- Thayer R L (1994) *Gray world, green heart: technology, nature, and sustainable landscape* John Wiley & Sons, New York.
- Thayer R L & Freeman C (1987) Public perceptions of a wind energy landscape *Landscape and Urban Planning* 14, 379–398.
- Toke D, Breukers S, Wolsink M (2008) Wind power deployment outcomes: How can we account for the differences? *Renewable & Sustainable Energy Reviews* 12, 1129–1147.
- Tsoutsos T, Tsouchlaraki A, Tsiropoulos M & Serpetsidakis M (2009) Visual impact evaluation of a wind park in a Greek island *Applied Energy* 86, 546–553.
- Tuan Y-F (1990) *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values* Columbia University Press, New York.
- Warren C R & Birnie R W (2009) Re-powering Scotland: Wind farms and the ‘energy or environment?’ debate *Scottish Geographical Journal* 125.
- Warren CR., Lumsen C, O’ Dowd S. & Birnie, R V (2005) ‘Green on green’: public perceptions of wind power in Scotland and Ireland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 48(6): 851–873.
- Wascher D M (red. 2005) *European Landscape Character Areas: Typologies, cartography and indicators for the assessment of sustainable landscapes* Landscape Europe, Wageningen.
- Vattenfall (2011) *Gruppstation för vindkraft inom projektområde Näsudden i Gotland kommun och län* (Samrådshandlingar 2011-10-14). Vattenfall Vindkraft Sverige AB.
- Westin S (2010) *Planerat, alltför planerat: en perspektivistisk studie i stadsplaneringens paradoxer* Uppsala Universitet, Uppsala.
- Whatmore S J (2009) Mapping knowledge controversies: science, democracy and the redistribution of expertise *Progress in Human Geography* 33, 587–598.
- Wilcox D (1993) The guide to effective participation www.partnerships.org.uk
- Wolsink M (2000) Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support *Renewable Energy* 21:49–64.
- Wolsink M (2006) Invalid theory impedes our understanding: a critique on the persistence of the language of NIMBY *Transactions of the Institute of British Geographers* 31, 85–91.
- Wolsink M (2007a) Planning of renewables schemes: deliberative and fair decision-making on landscape issues instead of reproachful accusations of non-cooperation *Energy Policy* 35, 2692–2704.

- Wolsink M (2007b) Wind power implementation: the nature of public attitudes: equity and fairness instead of ‘backyard motives’ *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 11, 1188–1207.
- Wolsink M (2009) Planning: problem ‘carrier’ or problem ‘source’? *Planning Theory and Practice* 10, 539–547.
- Wolsink (2010) Near-shore wind power: protected seascapes, environmentalists’ attitudes, and the technocratic planning perspective *Land Use Policy* 27, 195–203.
- Woods M (2003) Conflicting environmental visions of the rural: windfarm development in Mid Wales *Sociologia Ruralis* 43, 271–288.
- Vänersborgs Tingsrätt (2007) Slutligt beslut 2007-04-13 Mål nr M 715-06 Ansökan om tillstånd enligt miljöbalken att anlägga fjorton vindkraftverk på fastigheterna Tanum Skaveröd 1:4, Tanum Gurseröd 1:3 och Tanum Gurseröd 1:2 i Tanums kommun, Västra Götalands län. Miljödomstolen, Vänersborg.
- Yiftachel O & Huxley M (2000) Debating dominance and relevance: Notes on the ‘Communicative Turn’ in planning theory *International Journal of Urban and Regional Research* 24, 907–913.
- Young I M (1990) *Justice and the politics of difference* Princeton University Press, Princeton.
- Young I M (2006) *Responsibility and global justice: A social connection model* Cambridge University Press, Cambridge.
- Östran (2011-01-20) ”Oro över buller i Ålem”.

Deltagande landskapsanalys för vindkraft

TOM MELS OCH SANNA MELS

RAPPORT 6625

NATURVÅRDSVERKET
ISBN 978-91-620-6625-3
ISSN 0282-7298

Rapporten uttrycker nödvändigtvis inte Naturvårdsverkets ställningstagande. Författaren svarar själv för innehållet och anges vid referens till rapporten.

Den här rapporten är en idéskrift som granskar hur landskapsanalyser tas fram, vilka kunskaper anses relevanta som underlag, och vilka konsekvenser dagens landskapsanalyser får för deltagande och dialog. Rapporten argumenterar för att landskapsanalys som metod behöver utvecklas för att ta till vara allmänhetens landskapstolkningar och värderingar.

I rapporten introduceras begreppet ”deltagande landskapsanalys” där vikten av vardagskunskap lyfts fram. Betydelsen av dialog, subjektiva tolkningar och helhetssyn ligger i linje med den Europeiska landskapskonventionen.

Deltagande landskapsanalys kräver en inkluderande design redan i planeringen samt att boende, nyttjare, markägare och andra berörda tidigt involveras i arbetet. Workshops, seminarier och gåturer lyfts fram som viktiga deltagande metoder för att komplettera sedvanliga, mer expertdrivna former av landskapsanalys.

Kunskapsprogrammet Vindval samlar in, bygger upp och sprider fakta om vindkraftens påverkan på den marina miljön, på växter, djur, människor och landskap samt om människors upplevelser av vindkraftanläggningar. Vindval erbjuder medel till forskning inklusive kunskapssammanställningar, synteser kring effekter och upplevelser av vindkraft. Vindval styrs av en programkommitté med representanter från Boverket, Energimyndigheten, länsstyrelserna, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och vindkraftbranschen.

